

JURISPRUDENCIJA

Mokslo darbai · Research Papers

JURISPRUDENCE

29(2)

2022

ISSN 1392-6195 (print)

ISSN 2029-2058 (online)

doi:10.13165/JUR

Mykolo Romerio
universitetas

ISSN 1392-6195 (print)
ISSN 2029-2058 (online)
doi:10.13165/JUR

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

JURISPRUDENCIJA
Mokslo darbai
2022, 29(2)

JURISPRUDENCE
Research Papers
2022, 29(2)

Vilnius
2022

REDAKTORIŲ KOLEGIJA:

Redaktorių kolegijos pirmininkas

Prof. habil. dr. *Mindaugas Maksimaitis*
Mykolo Romerio universitetas

Atsakingoji redaktorė

Prof. dr. *Agnė Tvaronavičienė*
Mykolo Romerio universitetas

Vykdančioji redaktorė

Dr. *Kristina Kenstavičienė*
Mykolo Romerio universitetas

Redaktorių kolegijos nariai:

Prof. dr. *Adelina Adinolfi*
Florencijos universitetas, Italija

Prof. dr. *Rima Ažubalytė*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Virginijus Bitė*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Frank Emmert*
Indianapolio universitetas, JAV

Prof. dr. *Anatolij P. Getman*
Jaroslavo Išmintingojo nacionalinis
teisės universitetas, Ukraina

Prof. dr. *Jaan Ginter*
Tartu universitetas, Estija

Prof. habil. dr. *Włodzimierz
Gromski*
Vroclavo universitetas, Lenkija

Dr. *Cherry James*
Londono Pietų kranto
universitetas, Jungtinė Karalystė

Prof. dr. *Egidijus Jarašiūnas*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Saulius Katuoka*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Mike King*
Birmingemo universitetas,
Jungtinė Karalystė

Prof. dr. *Julija Kiršienė*
Vytauto Didžiojo universitetas

Prof. dr. *Vidmantas Egidijus
Kurapka*
Mykolo Romerio universitetas

Doc. dr. *Agoston Mohay*
Pečo universitetas, Vengrija

Doc. dr. *Malkhaz Nakashidze*
Batumio Shota Rustaveli
valstybinis universitetas, Gruzija

Prof. dr. *Rimvydas Norkus*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Bernd H. Oppermann*
Hanoverio Leibnizo universitetas,
Vokietija

Prof. dr. *Vytautas Pakalniškis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Sebastien Platon*
Bordo universitetas, Prancūzija

Prof. dr. *Alvydas Pumputis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Murray Raff*
Kanberos universitetas,
Australija

Prof. dr. *Nadežda Rozehnalova*
Masaryko universitetas,
Čekijos Respublika

Prof. dr. *Eduard Somers*
Gento universitetas, Belgija

Doc. dr. *Helga Špadina*
Josip Juraj Strossmayer
Osijeko universitetas, Kroatija

Prof. habil. dr. *Kalvis Torgāns*
Latvijos universitetas, Latvija

Prof. dr. *Alexander Trunk*
Kylio universitetas, Vokietija

Prof. habil. dr. *Yuliya Vaschenko*
Kijevo nacionalinis Taraso
Ševčenkos universitetas, Ukraina

Prof. dr. *Vigintas Višinskis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Justinas Žilinskas*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Juozas Žilyš*
Mykolo Romerio universitetas

EDITORIAL BOARD:

Editor-in-Chief

Prof. Habil. Dr. *Mindaugas Maksimaitis*
Mykolas Romeris University

Managing Editor

Prof. Dr. *Agnė Tvaronavičienė*
Mykolas Romeris University

Executive Editor

Dr. *Kristina Kenstavičienė*
Mykolas Romeris University

Editors:

Prof. Dr. *Adelina Adinolfi*
University of Florence, Italy

Prof. Dr. *Rima Ažubalytė*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Virginijus Bitė*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Frank Emmert*
Indiana University Law School,
USA

Prof. Dr. *Anatolij P. Getman*
Yaroslav Mudryi National Law
University, Ukraine

Prof. Dr. *Jaan Ginter*
University of Tartu, Estonia

Prof. Habil. Dr. *Włodzimierz
Gromski*
University of Wrocław, Poland

Dr. *Cherry James*
London South Bank University,
United Kingdom

Prof. Dr. *Egidijus Jarašiūnas*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Saulius Katuoka*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Mike King*
Birmingham City University,
United Kingdom

Prof. Dr. *Julija Kiršienė*
Vytautas Magnus University

Prof. Dr. *Vidmantas Egidijus
Kurapka*
Mykolas Romeris University

Assoc. Prof. Dr. *Agoston Mohay*
University of Pecs, Hungary

Assoc. Prof. Dr. *Malkhaz
Nakashidze*
Batumi Shota Rustaveli State
University, Georgia

Prof. Dr. *Rimvydas Norkus*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Bernd H. Oppermann*
Leibniz University Hannover,
Germany

Prof. Dr. *Vytautas Pakalniškis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Sebastien Platon*
University of Bordeaux, France

Prof. Dr. *Alvydas Pumputis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Murray Raff*
University of Canberra, Australia

Prof. Dr. *Nadežda Rozehmalova*
Masaryk University,
Czech Republic

Prof. Dr. *Eduard Somers*
Ghent University, Belgium

Assoc. Prof. Dr. *Helga Špadina*
Josip Juraj Strossmayer University
of Osijek, Croatia

Prof. Habil. Dr. *Kalvis Torgāns*
University of Latvia, Latvia

Prof. Dr. *Alexander Trunk*
Kiel University, Germany

Prof. Habil. Dr. *Yuliya Vaschenko*
Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine

Prof. Dr. *Vigintas Višinskis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Justinas Žilinskas*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Juozas Žilys*
Mykolas Romeris University

TURINYS

Ieva Deviatnikovaitė

GELEŽINKELIO PANEVĖŽYS–SALDUTIŠKIS BYLA M. RÖMERIO
DIENORAŠČIUOSE182

Rytis Krasauskas

LIETUVOS DARBO TARYBŲ TEISINIO STATUSO YPATUMAI213

Kristina Ambrazevičiūtė

VIENODO DARBO UŽMOKESČIO PRINCIPAS UŽTIKRINANT LYGIAS
MOTERŲ GALIMYBES DARBO SANTYKIUOSE232

Artur Doržinkevič

KAI KURIE CIVILINIŲ BYLŲ, SUSIJUSIŲ SU BITKAINAIS,
NAGRINĖJIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI249

Evaldas Klimas, Guoda Balsytė

STATYBĄ REGLAMENTUOJANČIŲ TEISĖS AKTŲ KODIFIKAVIMAS:
KRYPTIES PASIRINKIMAS265

Remigijus Jokubauskas, Vigintas Višinskis

IŠIEŠKOJIMO IŠ HIPOTEKA AR ĮKEITIMU ĮKEISTO TURTO
TREČIŲJŲ ASMENŲ NAUDAI PROBLEMAS.....283

CONTENTS

Ieva Deviatnikovaitė	
THE PANEVEZYS–SALDUTISKIS RAILWAY CASE IN THE DIARIES OF M. RÖMERIS	212
Rytis Krasauskas	
FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF LITHUANIAN WORKS COUNCILS	230
Kristina Ambrazevičiūtė	
THE PRINCIPLE OF EQUAL PAY IN ENSURING EQUAL OPPORTUNITIES FOR WOMEN IN LABOUR RELATIONS	247
Artur Doržinkevič	
PROBLEMATIC ASPECTS OF CIVIL LITIGATION INVOLVING BITCOIN	264
Evaldas Klimas, Guoda Balsytė	
CODIFICATION OF CONSTRUCTION LEGISLATION: CHOICE OF DIRECTION.....	281
Remigijus Jokubauskas, Vigintas Višinskis	
PROBLEMS OF RECOVERY FOR THE BENEFIT OF THIRD PERSONS FROM MORTGAGED OR PLEDGED PROPERTY	293

GELEŽINKELIO PANEVĖŽYS–SALDUTIŠKIS BYLA M. RÖMERIO DIENORAŠČIUOSE

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės instituto profesorė
Elektroninis paštas: ieva@mruni.eu

Pateikta 2022 m. rugpjūčio 22 d., parengta spaudai 2022 m. spalio 21 d.

DOI: 10.13165/JUR-22-29-2-01

Santrauka. M. Römeris dienoraščiuose rašydavo įvairiausiai teisės klausimais. Rašė jis ir apie bylas, kurios buvo nagrinėjamos Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teisme Hagoje, kuriame iškylusis Lietuvos teisininkas dalyvavo kaip teisėjas ad hoc (arba – nacionalinis Lietuvos teisėjas). Rašė apie 1932 m. nagrinėtą Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo bylą, kuriai skyrė ne vieną dienoraščių 34 tomo lapą, žinoma, ir apie 1938 m. ir 1939 m. nagrinėtą geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą. Šis straipsnis skirtas būtent jai. Dienoraščiuose aprašydamas geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą, autorius gvildeno tarptautinės teisės klausimus, Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo bylą nagrinėjimo procesą, analizavo teisėjo ad hoc vaidmenį, ne tik teisinę, bet ir politinę, psichologinę sprendimo priėmimo priežastis, detaliai aprašė teisėjų diskusijas, kai buvo svarstomas vienas ar kitas klausimas, bylos kilmę, teisinę bylos subtilybes, Lietuvos delegaciją, Lietuvos gynimosi strategijos rengimą, ruošimąsi teisminiam procesui, pateikė savo nuomonę dėl Lietuvos pateiktų prieštaravimų. Straipsnio struktūrą lėmė bylos nagrinėjimo proceso eiga, stadijos. Mokslinę tyrimo bazę sudaro Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos, Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuose saugomų dviejų fondų medžiaga. Atliekant tyrimą taikyti istorinis, lyginamasis, analitinis, lingvistinis, deskriptyvusis, dokumentų analizės metodai.

Reikšminiai žodžiai: geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla, teisėjas ad hoc, Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas, administracinis teismas.

Įvadas

Lietuvos teisės moksle į geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą gilinamasi ne pirmą kartą. Šia tema rašė R. Satkauskas¹, D. Krivickas², G. Šapoka³ ir kt. Tačiau Lietuvos teisės istorijos moksle pirmą kartą ši byla pristatoma remiantis M. Römerio liudijimais, surašytais jo dienoraščiuose.

Straipsnio tikslas – atskleisti geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos detales taip, kaip jas matė, suvokė ir pateikė M. Römeris, tiesiogiai dalyvavęs bylos nagrinėjime kaip Lietuvos nacionalinis teisėjas, priklausantis Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo (toliau – Teisingumo Teismas arba Teismas) teisėjų kolegijai, nagrinėjusiai šią bylą. Tai svarbu, norint suvokti ne tik Lietuvos tarptautinės teisės doktrinos, bet ir Lietuvos valstybingumo raidą.

Straipsnio uždavinys – pateikti geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos nagrinėjimo detales. Uždaviniui įgyvendinti atskleidžiama bylos kilmė, remiantis šios bylos galutiniu sprendimu, ir tuo, kaip matė ir aiškino jos kilmę M. Römeris. Taip pat pristatoma teisėjų kolegijos sudėtis, Lietuvos delegacija, bylos nagrinėjimo eiga (teisėjų pasikeitimas preliminaromis nuomonėmis, individualių notų pristatymas, teisėjų diskusijos pagal klausimą, 1938 m. birželio 30 d. potvarkis, Lietuvos gynybos strategijos rengimo detalės, Teismo posėdžiai kartu su žodiniais valstybių atstovų pasisakymais, teisėjų balsavimo rezultatai, galutinio sprendimo priėmimas), teisinės subtilybės, politiniai motyvai, nulėmę galutinį rezultatą. Visų šių detalių negalima įskaityti ar išžvelgti galutiniame Teismo sprendime ar jį lydėjusiose atskirosiose teisėjų nuomonėse. Tačiau M. Römerio palikti liudijimai dienoraščiuose padeda tai padaryti.

Tyrimo mokslinė bazė sudaryta iš Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (toliau – LMAVB RS), Vilniaus universiteto bibliotekos (toliau – VUB RS) rankraščių skyriuose saugomų dviejų fondų medžiagos (LMAVB RS: fondas 138 – Römerių giminės aktai; VUB RS: fondas 75 – Mykolas Römeris). Atliekant tyrimą taikyti istorinis, lyginamasis, analitinis, deskriptyvus, lingvistinis, dokumentų analizės metodai.

1. Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos kilmė

Pateikiame faktus, susijusius su bylos kilme, remdamiesi Teisingumo Teismo priimto sprendimo geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byloje aprašomosios dalies verti-

¹ Rytis Satkauskas, *Tarptautinis teisingumas ir Lietuva: Lietuvos bylos Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teisme* (Vilnius: Registrų centras, 2008).

² Domas Krivickas, „Lietuvos – Estijos byla Hagos Tribunole dėl Panevėžio Saldutiškio geležinkelio“, *Teisė* 45 (1939): 1–12.

³ Gintaras Šapoka, *Lietuvos interesų gynyba Nuolatiniam Tarptautiniam Teisingumo Teisme 1921–1939 m.* (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2006); Gintaras Šapoka, „Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas kaip taikaus ginčų sprendimo institucija 1921–1939 metais“, *Jurisprudencija* 61, 53 (2004): 120–126.

mu į lietuvių kalbą ir atskirosiomis teisėjų nuomonėmis⁴:

- 1892 m. Sankt Peterburge įsteigta įmonė „Pirmoji Rusijos šalutinių geležinkelių bendrovė“.
- 1897 m. šiai bendrovei leista tiesti siaurojo geležinkelio liniją tarp Švenčionių ir Panevėžio stočių.
- Bendrovė 1917 m. po Spalio revoliucijos perduota sovietinei Rusijos Vyriausybei.
- 1918 m. bendrovė nacionalizuota ir paskelbta sovietinės Rusijos nuosavybe.
- 1919 m. Lietuvos Vyriausybė perėmė geležinkelio linijos Panevėžys–Švenčionys kontrolę Lietuvos valstybės teritorijoje.
- 1920 m. sudaryta Tartu sutartis tarp Estijos ir sovietinės Rusijos, kurioje buvo pažymėta, kad visas turtas tampa Estijos nuosavybe, tačiau akcijos suteikia Estijai teises tik Estijos teritorijoje esančioms akcinėms bendrovėms ir nesuteikiamos teisės į tų pačių bendrovių įmones už Estijos ribų.
- Tais pačiais metais sudaryta taikos sutartis tarp Lietuvos ir sovietinės Rusijos, pagal kurią Lietuvos valstybei perėjo visas Rusijos turtas, esantis Lietuvos teritorijoje.
- 1923 m. bendrovė reorganizuota į Estijos bendrovę analogišku pavadinimu, tik estų kalba *Esimene Juurdeveo Raudtede Selts Venemaal* (toliau – bendrovė arba *Esimene*). Jos buveinė įregistruota Estijoje.
- 1924 m. *Esimene* visuotinis susirinkimas suteikė bendrovės valdybai įgaliojimus parduoti Lietuvoje, Latvijoje ir Lenkijoje esančias geležinkelio linijas.
- Bendrovė ne kartą kreipėsi į Lietuvos Vyriausybę, tačiau jokio atsakymo negavo. 1931 m. bendrovė pateikė memorandumą Lietuvos Vyriausybei, kuriame reikalavo teisingai atlyginti už Panevėžio–Saldutiškio geležinkelio liniją. Tokių prašymų buvo ir daugiau.
- 1933 m. Lietuvos Vyriausybė kreipėsi į Valstybės Tarybą, prašydama išaiškinti, ar bendrovė turėjo pagrindą pateikti Lietuvos Vyriausybei civilinį ieškinį dėl siaurojo geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis. Kitaip tariant, Valstybės Taryba turėjo atsakyti, ar Estijos bendrovė buvo teisėta carinėje Rusijoje įsteigtos bendrovės „įpėdinė“, teisių perėmėja, jos teisinio subjektiškumo tęsėja. Valstybės Taryba išaiškino, kad turto, esančio kitoje valstybėje, nusavinimas, pagal tarptautinės privatinės teisės normas, neturi galios toje valstybėje, todėl sovietinės Rusijos dekretai dėl nacionalizacijos negalėjo būti siejami su geležinkelio linija Panevėžys–Saldutiškis. Valstybės Taryba pastebėjo, kad bendrovė Rusijoje buvo likviduota, o jos turtas nacionalizuotas. Taip pat nurodė, kad buvusios bendrovės akcininkai, vadovaudamiesi Estijos teisės aktais, įsteigė naują bendrovę, suteikdami jai senosios pavadinimą, tačiau nesilaikydami pirminės bendrovės įstatų. Be to, konstatuota, kad tik 1892 m. įsteigtos bendrovės civilinis ieškinys dėl Panevėžio–Saldutiškio geležinkelio atkarpos galėtų būti reikšmingas Lietuvos Vyriausybei. Valstybės Taryba

⁴ Satkauskas, *supra note*, 1: 216–222.

paminėjo ir taikos sutartį, 1920 m. sudarytą tarp Lietuvos ir sovietinės Rusijos. Pagal Valstybės Tarybą, 1918 m. sovietinėje Rusijoje įvykdyta nacionalizacija nebuvo susijusi su Lietuvoje esančiu bendrovės turtu. Tai reiškė, kad Lietuvos valstybei perėjo teisė be atlyginimo perimti geležinkelį, naudotis pašto, telefono, telegrafo paslaugomis ir pan., o teisė eksploatuoti geležinkelį vykdoma remiantis Lietuvos civilinės teisės normomis. Taigi, Valstybės Taryba padarė išvadą, kad Estijoje įsteigta bendrovė nėra carinėje Rusijoje veikusi „Pirmoji Rusijos šalutinių geležinkelių bendrovė“, todėl ji neturėjo teisinio pagrindo Lietuvos Vyriausybei pateikti civilinio ieškinio⁵.

- 1933 m. Estijos bendrovė pateikė dar kelis prašymus. Į juos Lietuvos Vyriausybė atsakė, kad ji netenkina reikalavimo.
- 1934 m. kovo 16–26 d. Vyriausiasis Tribunolas priėmė sprendimą Jėglinas prieš Pirmąją kompaniją byloje, kurioje aukščiausiosios instancijos teismas konstatavo, kad Estijoje nėra tokios bendrovės, kuri buvo įsteigta 1892 m., o yra naujai įsteigta bendrovė.
- 1934 m., 1936 m. vyko derybos tarp Lietuvos ir Estijos, Estijai siūlant nupirkti geležinkelio liniją. Lietuvos Vyriausybė nurodė, kad ginčas gali būti nagrinėjamas Lietuvos teismuose.
- Estija nesikreipė į Lietuvos teismus, o 1937 m. tvirtino, kad buvo pažeista 1934 m. sudaryta prekybos konvencija tarp Lietuvos ir Estijos, be to, išsakė abejones dėl Lietuvos teismų jurisdikcijos.
- 1937 m. Lietuva atsisakė nagrinėti Estijos reikalavimą. Estijos Vyriausybė informavo Lietuvos Vyriausybę, kad ši ketina perduoti bylos nagrinėjimą Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teismui.
- Lietuvos Vyriausybė atsakė nekeičianti savo pozicijos, tačiau pabrėžė, kad dviejų valstybių draugiški santykiai galėtų leisti taikiai išspręsti ginčą, jei Estijos bendrovei nepavyktų laimėti bylos Lietuvos teismuose.
- 1937 m. lapkričio 2 d. Estijos Vyriausybė Teisingumo Teisme iškėlė bylą Lietuvos Respublikos Vyriausybei, kuri atsisakė pripažinti nuosavybės teises ir teises į koncesiją dėl geležinkelio linijos Panevėžys–Saldutiškis, kurių reikalavo Estijos bendrovė.
- 1937 m. lapkričio 15 d. Estijos Vyriausybė savo memorandume prašė Teisingumo Teismo pripažinti, kad Lietuvos Vyriausybė neteisėtai atsisakė pripažinti Estijos bendrovės teises ir atlyginti už neteisėtą geležinkelio linijos perėmimą bei eksploatavimą. Be to, buvo reikalaujama atlyginti patirtus nuostolius.
- 1938 m. kovo 15 d. Lietuva, atsakydama į Estijos Vyriausybės memorandumą, pareiškė du prieštaravimus. Vienas buvo susijęs su tuo, kad *Estijos Vyriausybė nesilaikė bendrosios tarptautinės teisės normos, nustatančios, kad ginčas turi turėti ryšį su valstybe pareiškėja ne tik ieškinio pateikimo metu, bet ir žalos padarymo metu*. Antras prieštaravimas susijęs su tuo, kad Estijos Vyriausybė

⁵ *Valstybės Tarybos nuomonės teisės klausimais 1929–1937* (Kaunas: Lietuvos teisininkų draugija, 1937), 102–106.

nesilaikė bendrosios tarptautinės teisės nuostatos, nustatančios, kad pirma būtina pasinaudoti visomis valstybės vidaus teisės suteiktomis priemonėmis^{6,7}.

Lietuvos poziciją M. Römeris apibūdino taip:

„Lietuva prieštarauja bylos svarstymui tarptautiniame forume dėl dviejų principų. Pirma, remiantis tuo, kad akcinė bendrovė, kurios interesais Estija inicijavo bylą, tuo metu, kai Lietuva perėmė siaurąjį Panevėžys–Saldutiškis geležinkelį, į kurį ši bendrovė pretenduoja kaip į savo nuosavybę, nebuvo Estijos nuosavybė. Antra, remiantis tuo, kad bendrovė šiuo klausimu nepradėjo teismo ginčo Lietuvos teismuose.“⁸

- Lietuvai pareiškus prieštaravimus, bylos nagrinėjimas sustabdytas.
- Estijos Vyriausybė turėjo pateikti savo komentarus dėl Lietuvos prieštaravimų.

Apie tolesnę bylos eigą rašoma remiantis galutiniu Teisingumo Teismo sprendimu, atskirosiomis teisėjų nuomonėmis ir M. Römerio liudijimais, surašytais jo dienoraščiuose.

2. M. Römeris apie bylos kilmę

M. Römeris pirmą kartą apie geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą išgirdo būdamas Hagoje ir dalyvaudamas Lietuvos ir Danijos taikinimo komisijoje dėl konflikto, kilusio dėl kai kurių mokėjimų atsiskaitymo⁹. Čia jis išgirdo, kad Estija kelia Lietuvai bylą dėl atsiskaitymo už Panevėžio–Saldutiškio geležinkelio ruožą. Netrukus M. Römeris iš Užsienio reikalų ministro S. Lozoraičio gavo oficialų pasiūlymą būti teisėju *ad hoc* Teisingumo Teisme¹⁰. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad formaliai šios bylos primetimas Lietuvai iš Estijos pusės nebuvo priešiškas dalykas, kadangi teisinis ginčas yra taikus ir kultūringas ginčo sprendimo būdas, tačiau, jo nuomone, tai metė šešėlį dviejų Baltijos valstybių tarpusavio santykiams – juk jos nesugebėjo tiesiogiai susitarti. Teisininkas dienoraščiuose padarė išvadą, kad 1934 m. sudaryta Baltijos antantė nebuvo stipri¹¹.

M. Römeris prisipažino, kad nebuvo tikras, ar jam džiaugtis, ar liūdėti dėl teisėjo *ad hoc* pozicijos. Tai buvo susiję su tuo, kad, nepaisant gerų prisiminimų iš Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo bylos 1932 m.¹², nacionalinio teisėjo vaidmuo buvo sudėtin-

⁶ Satkauskas, *supra note*, 1: 214.

⁷ Permanent Court of International Justice. Series A./B. Judgment of February 28th, 1939 The Panevėžys–Saldutiskis Railway Case. Fascicule No. 76. <https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_76/01_Panevezys-Saldutiskis_Arret.pdf> .

⁸ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 12 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 25.

⁹ Michał Römer, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 13 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 296.

¹⁰ Michał Römer, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gruodžio 7 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 310.

¹¹ *Ibid.*

¹² Apie tai skaityti žurnalo „Logos“ numeriuose 112, 113, 114, 115. Šiuose numeriuose atspausdintas straipsnio autorės keturių straipsnių ciklas „Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose“.

gas, varginantis, reikalaujantis didelių pastangų¹³. Jis rašė: „1932 m. Klaipėdos byloje mano nervai buvo nuolat įsitempę nuo teisėjų debatų iki pat galutinio sprendimo priėmimo – visus du mėnesius.“¹⁴

Taigi, pirmosios M. Römerio žinios apie bylą buvo tokios: „<...> kalbama apie civilinį teisinį ieškinį dėl buvusio siaurojo geležinkelio bendrovės Panevėžys–Švenčionys akcijų, kuri iki karo buvo privati, o dabar – valstybinė“¹⁵.

Vėliau, jau tapęs teisėju *ad hoc* Panevėžio–Saldutiškio byloje, jis rašė:

„Prašau ir meldžiu dieviško palaiminimo ir teisingo įkvėpimo teisėjams ne tik dėl to, kad esu Lietuvos vardu ir kad Lietuvos klausimas man arčiau ir kad mano asmeninė padėtis Lietuvai naudinga, kad Lietuva laimėtų, jei tai kils iš teisėjų proto ir sąžinės, bet ir dėl to, kad, mano nuomone, Lietuvos byla yra gryna ir teisingumas bei tiesa yra jos pusėje, nes tai, ką Estija gina ir reikalauja iš Lietuvos, yra spekuliantų gaujos interesus (lenk. interes bandy spekulantów), kuri apgavikiškomis kombinacijomis siekė susikurti dirbtinius titulus, kurie jai nepriklauso, ir pasipelnyti Lietuvos sąskaita, įsteigiant realiai neegzistuojančią bendrovę. Iš tikrųjų tai yra nesvari spekuliatyvi geszeft grupuotė, geidžiantys pasipelnyti riteriai, ginami Estijos.“¹⁶

3. Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo Teisėjai, Lietuvos delegacija, teisėjas *ad hoc*

1938 m. birželio 13 d. Teisingumo Teisme pradėta nagrinėti geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla. Viskas prasidėjo nuo neviešo teisėjų posėdžio. Teisėjai susirinko į salę, esančią šalia viešųjų posėdžių salės. M. Römeris pastebėjo, kad daugumą teisėjų jis pažinojo iš to laiko, kai buvo nagrinėjama Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byla. Teisininkas prisipažino, kad jautė nuoširdžią draugystę jiems ir visai nebuvo svarbu, ar jie tada balsavo už ar prieš Lietuvos poziciją. Taip pat teisininkas pastebėjo, kad per tuos kelerius metus įvyko personalo pasikeitimų. Dauguma Teisingumo Teismo teisėjų buvo tie patys, tačiau buvo ir naujų veidų, kurie pakeitė mirusiuosius teisėjus belgą E. Rolin-Jaequemynsą, japoną A. Adatcį, vokiečių V. Schückingą, amerikietį B. Kellogą. Teismo pirmininkas buvo salvadorietis J. G. Guerrero, tas pats asmuo, kuris pirmininkavo ir Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo bylos nagrinėjimui. O jo pavaduotojas buvo britas C. Hurstas, kadaise labai palankiai vertinęs Lietuvos poziciją Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byloje. Pagal Teisme priimtą tvarką, teisėjai sėdėdavo pagal darbo stažą: pirmininkas J. G. Guerrero, vicepirmininkas C. Hurstas, lenkas M. J. Rostvorovskis, prancūzas H. Fromageot, kubietis A. S. de Bustamante y Sirven, ispanas R. Altamira y Crevea, italas D. Anzilotti, kolumbietis F. J. Urrutia Olano, rumunas D. Negulesco, olandas V. van Eysingas, japonas H. Nagaoka, kinas Cheng Tien-Hsi, belgas C. de Vis-

¹³ Michał Römer, *Dziennik 1936–1938* (1937 m. gruodžio 7 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 310.

¹⁴ Michał Römer, *Dienoraščių fragmentai* (1938 m. birželio 20 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 29.

¹⁵ Michał Römer, *Dzienniki 1931–1938* (Warszawa: Ośrodek Karta, 2018), 438.

¹⁶ Römer, *supra note*, 15: 515–516.

scheris ir du teisėjai *ad hoc* – estas O. Strandmanas, kaip vyresnis už M. Römerį, ir pats M. Römeris. Trūko amerikiečio M. O. Hudsono, kuris tuo metu sirgo. Šio neviešo posėdžio metu Teismo pirmininkas pasveikino nacionalinius teisėjus. Tada visi suėjo į viešų posėdžių salę. J. G. Guerrero paskelbė apie bylą, paminėjo šalių atstovus – Estijos B. Noldę ir Lietuvos A. Mandelštamą, paskelbė apie teisėjų *ad hoc* priėmimą nagrinėti bylą¹⁷. M. Römeris pastebėjo, kad ir B. Noldė, ir A. Mandelštamą buvo rusų emigrantai: „Abi jaunos valstybės – Lietuva ir Estija – šiuo klausimu naudojasi senosios rusų mokyklos diplomatų ir tarptautinės teisės žinovų patirtimi ir žiniomis iš prieškarinio caro laikų.“¹⁸

Kadangi Lietuva buvo pateikusi du prieštaravimus, tai pirmas žodinį pasisakymą (pranc. *plaidoirie orale*) turėjo pasakyti Lietuvos atstovas. A. Mandelštamo kalba truko daugiau nei keturias valandas. M. Römeris jo kalbą įvertino kaip labai gerą, glaustą, galingą, pripažino, kad Lietuva turi gerą atstovą¹⁹.

Plaidoirie orale metu ir net dar prieš pradėdant bylos nagrinėjimą, vyko teisėjų, diplomatų susitikimai, priėmimai, vakarienės. Tačiau M. Römeris pripažino, kad apie bylą nebuvo kalbama:

„Joks teisėjas dabar neatskleis savo minčių per anksti, ypač nacionaliniam teisėjui, kuris pagal dalykų prigimtį pagrįstai laikomas ne tiek teisėju griežtąja to žodžio prasme, kiek jį paskyrusios šalies atstovu. Be to, būtų visiškai netinkama, jei nacionalinis teisėjas bandytų išsiaiškinti teisėjų nuomonę šiuo klausimu. Apie tai visiškai neužsimenama tarp teisėjų ar bent jau tarp nuolatinųjų ir nacionalinių teisėjų, ypač dabartinėje bylos stadijoje.“²⁰

Tačiau nacionalinis teisėjas siekė nuspėti pagrindinius Lietuvos pozicijos priešininkus geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byloje. Jis pripažino, kad per priėmimus, vakarienes teisėjai laikėsi draugiškai, mandagiai, net nepriekaištingai, tačiau nebuvo lengva užmegzti bent kiek šiltesnius ar nuoširdesnius santykius. Šilčiausiai M. Römerį pasveikino didžiausias Lietuvos pozicijos Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byloje priešininkas V. van Eysingas. Visi kiti – labai santūriai, išskyrus lenką M. J. Rostvorovskį. Nepaisydamas V. van Eysingo šiltų sveikinimo žodžių, M. Römeris nujautė, kad šis ir vėl bus nusiteikęs prieš Lietuvos poziciją:

„Apskritai aš juo nepasitikiu. Ir turiu pripažinti, kad jis pavojingas ir sunkus priešininkas <...>, jis taip pat puikus polemikas, nepraleis nė vienos smulkmenos savo ginamos tezės naudai, taip pat nepraleis nieko, kas gali susilpninti oponento pozicijas, neuilstantis stumdydamas savo pažiūras ir argumentus, neniekina intrigos, spekuliacijų, net ir su tam tikromis akrobatinėmis kovos subtilybėmis, jis atkakliai kovoja iki galo.“²¹

¹⁷ Römer, *supra note*, 15: 516.

¹⁸ Michal Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 14 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 26.

¹⁹ Michal Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 13 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 25.

²⁰ Michal Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 15 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 26.

²¹ *Ibid.*

Apie japoną H. Nagaoką M. Römeris pasisakė, kad šis yra mielas, rafinuotas, besistengiantis su visais bendrauti vienodai, „iki gyvo kaulo diplomatas“, visada ramus, atsargus, tačiau šaltai apskaičiuojantis, toks, kuriam nebūdingi jokie sentimentai. M. Römeriui labai rūpėjo italo D. Anzilotti nuomonė, kadangi jį laikė originaliausiu Teismo protu, subtiliu analitiku, teisinio meno meistru. A. S. de Bustamante y Sirven nuomonė taip pat rūpėjo. Jį M. Römeris pavadino tyliu lyg sfinksas, kietu, nepajudinamu, kiekvienai smulkmenai turinčiu paruoštą trumpą, aiškų atsakymą²².

Dienoraščių autorius prisipažino, kad dauguma teisėjų jis pažįsta iš to laikotarpio, kai buvo nagrinėjama Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byla: „Galbūt dabar atskirų teisėjų nuomonės skirsis. Pamatysime. Tai yra įdomu. Bet Lietuvai labai rūpi teigiama šios bylos baigtis. Duok Dieve!“²³

Lietuvos delegaciją sudarė Teisių fakulteto dėstytojas, Užsienio reikalų ministerijos pareigūnas T. Petkevičius, Užsienio reikalų ministerijos juriskonsultas D. Krivickis, Užsienio reikalų ministerijos referentas J. Montvila, vertėjas N. de Faria e Castro, mašininkė ir A. Mandelštam²⁴. Vykstant *plaidoirie orale*, Lietuvos delegacija buvo Hagoje. Paskui jie išvažiavo.

Nors straipsnio autorė jau yra pateikusi M. Römerio analizę dėl teisėjo *ad hoc* vaidmens²⁵, tačiau ir nagrinėdamas Panevėžio–Saldutiškio geležinkelio bylą, teisininkas paminėjo šio instituto dvilypumą, apie kurį verta užsiminti ir šiame straipsnyje:

„Žinau nacionalinių teisėjų padėtį Teisme. Tai nėra nei lengva, nei labai malonu. Nuolatiniai Teismo teisėjai su nacionaliniais teisėjais elgiasi atsargiai, matydami juose į Teismo iščias įtrauktus šalių atstovus. Ir tam tikra prasme jie teisūs. <...> Todėl nacionalinių teisėjų argumentai diskusijose neturi didelės įtaigos, nors patys savaime stiprūs ir glausti; bet kuriuo atveju jie neturi tokio autoriteto, kokį turi nuolatinių teisėjų argumentai ir kalbos. Tame, ką sako nacionalinis teisėjas, visada galima įžvelgti tam tikrą spekuliaciją, kažką nepasakyto iki galo arba perdėto, kažką dirbtinio ir pajungto kažkokiai intencijai. Tai kartais erzina, bet neišvengiama. Tačiau Teismas labai vertina visą nacionalinių teisėjų pateiktą faktinę informaciją apie nacionalines institucijas ir teisę. Tai yra <...> dažnai naudinga Tribunalui <...>, o dėl paties sprendimo iš tikrųjų galima apsieiti ir be jo. Nes Tribunalas turi pakankamai šviesių galvų <...>. Visų pirma, Teismas visada vengia tokio atvejo, kai sprendimas lemiamas nacionalinių teisėjų balsais.“²⁶

²² Römer, *supra note*, 20.

²³ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 17 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 27.

²⁴ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 18 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 28.

²⁵ Apie tai skaityti žurnalo „Logos“ numeriuose 112, 113, 114, 115. Šiuose numeriuose atspausdintas straipsnio autorės keturių straipsnių ciklas „Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose“.

²⁶ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 18 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 28.

4. Lietuvos prieštaravimai (ekscepcijos) ir 1938 m. birželio 30 d. potvarkis

1938 m. birželio 21 dieną M. Römeris pavadino lemiamą, nes turėjo pradėti aiškinti teisėjų nuomonės apie bylą: „Telaimina Dievas Lietuvą! Prižiūrėk jos bylą.“²⁷ M. Römeris jautėsi pasirengęs išsakyti savo preliminarią nuomonę, nors žinojo, kad gali tecti improvizuoti, atsižvelgiant į kitų teisėjų išsakytas įžvalgas²⁸.

Po posėdžio tą dieną M. Römeris įvardijo nepavykusia. Į Lietuvos pateiktus prieštaravimus, nutraukiančius bylos nagrinėjimą, Tarptautinis Teismas galėjo ir neatsižvelgti ar net jų nepaisyti. Teisininkas prisiminė, kad tokios patirties jau turėjo, kai Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byloje Teismas atmetė Lietuvos ekscepciją dėl skundo penkto ir šešto klausimų. Tą kartą M. J. Rostvorovskis ramino teisėją *ad hoc*, kad tai nėra lemiamas veiksnys ir kad Teismas apskritai nemėgsta preliminarių ekscepcijų. Ir tam buvo net trys priežastys: pirma, tai netiesiogiai prieštaravo Teismo galiai nagrinėti bylą; antra, atsižvelgiant į ekscepciją, reikalingas principingas pareiškimas, o Teismas vengė kategoriškų teiginių, kadangi tai yra neapdairu ir įpareigoja ateityje, galiausiai, Teismas ir taip turėdamas nedaug bylų ir bijodamas likti visai be jų, nenori atmesti ieškinio dėl kažkokios ekscepcijos. Trečią aspektą M. Römeris susiejo su psichologiniais veiksniais. Taigi, teisėjas *ad hoc* konstatavo, kad tą dieną neįvyko nieko, kas lemtų Lietuvos prieštaravimų atmetimą, tiesiog buvo nuspręsta, kad šiame etape Lietuvos prieštaravimai nebus priimti ar net svarstomi. Taip pat buvo nuspręsta prieštaravimus nagrinėti toje bylos nagrinėjimo stadijoje, kai šalys išsamiai pateiks savo pastabas dėl bylos esmės ir kai Teismas susidarys aiškų vaizdą apie bylą iš esmės su visais faktais ir teisiniais motyvais. Teismo pirmininkas J. G. Guerrero iškėlė klausimą, ar Teismas prieš pradėdamas komentuoti Lietuvos pateiktus prieštaravimus pirmiausia neturėtų jų prijungti prie bylos, iškeltos pagal Estijos Respublikos pareiškimą (pranc. *joindre au fond*)²⁹.

Toliau M. Römeris rašė, kad prieštaravimų turinio pripažinimas, ko gero, būtinai paliestų bylos esmę, o tai būtų netinkama ir ne visiškai teisinga dabartinėje bylos nagrinėjimo stadijoje, kai šalys dar nepateikė pastabų dėl visos bylos. Taigi kilo klausimas, ar nebūtų geriau kol kas apsiriboti klausimu dėl prieštaravimų prijungimo prie bylos, o diskusijas dėl prieštaravimų turinio pradėti tik tada, jeigu Teismas nuspręš, kad juos reikia išnagrinėti nedelsiant. Tokiam pasiūlymui prieštaravo tik du teisėjai – D. Anzilotti ir V. van Eysingas. Pasak M. Römerio, abu reikalavo kategoriškai ir nedelsiant nagrinėti prieštaravimus ir juos atmesti. Tačiau kiekvieno jų argumentai skyrėsi. V. van Eysingas reikalavo pašalinti šiuos klausimus apskritai kaip beverčius gynybos argumentus, o D. Anzilotti tvirtino, kad Lietuvos pateikti prieštaravimai yra labai svarbūs ir jie turėtų būti atidėti iki ginčo iš esmės išsprendimo. Pirmininkas pareikalavo trumpos teisėjų konsultacijos dėl pasiūlymo pradėti diskusijas dėl *joindre au fond* ar dėl Lietuvos pateiktų prieštaravimų nagrinėjimo. Visi, išskyrus D. Anzilotti ir V. van Eysin-

²⁷ Michał Römer, *Dzienniki 1931–1938* (Warszawa: Ośrodek Karta, 2018), 515–516.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 21 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 29.

gą, pasisakė už diskusijas³⁰.

Pirmininkas paprašė kiekvieno teisėjo pateikti savo nuomonę dėl to, ar reikia nagrinėti Lietuvos pateiktus prieštaravimus, ar prijungti juos prie bylos nagrinėjimo iš esmės. M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad nors šios teisėjų nuomonės ir negalutinės, vis dėlto jos atskleis tendenciją. Iš septynių teisėjų, kalbėjusių per posėdį, trys – C. de Visscheris, D. Negulesco ir F. J. Urrutia Olano – pasisakė už *jonction au fond*, tačiau kategoriškai pareiškė, kad Lietuvos pateikti prieštaravimai yra preliminarios ekscepcijos, ne tik eilinės gynybos priemonės. M. Römeriui atrodė, kad jie bent jau tą minutę parodė palankumą Lietuvos pozicijai. Prie jų teisininkas priskyrė ir D. Anzilotti, kuris neigė preliminarų ekscepcijų pobūdį, bet laikė jas svarbia gynybos priemone, į kurią būtina atsižvelgti ir kurios yra pagrįstos. Be to, D. Anzilotti, pasak M. Römerio, įvardijo antro Lietuvos pateikto prieštaravimo esmę, t. y. Estijos bendrovė neišnaudojo nacionalinės jurisdikcijos kelių ir veikia taip tarsi nebūtų jokios tarptautinės nuostatos, kuri tokiu atveju draustų pateikti skundą tarptautinėms instancijoms. Tokią italų teisėjo nuomonę M. Römeris priskyrė prie paremiančių Lietuvos poziciją, nors italas antrą Lietuvos prieštaravimą laikė gynybos priemone, kuria siekiama atmesti skundą. Taigi, rytinėje sesijoje birželio 21 d. keturi teisėjai palaikė Lietuvos poziciją, du – Nagaoka ir V. van Eysingas – priešingą. Kinų teisėjo pozicija liko neapibrėžta³¹.

Popietinėje sesijoje likę teisėjai – R. Altamira y Crevea, A. S. de Bustamante y Sirven, H. Fromageot, M. J. Rostvorovskis, O. Strandmanas, C. Hurstas ir J. G. Guerrero – pasiūlė *jonction au fond*. M. Römeris buvo šiek tiek nusivylęs lenkų teisėju ir Teisingumo Teismo pirmininku, kurie labai palaikė Lietuvos poziciją Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byloje. M. J. Rostvorovskis peržengė diskutuojamo klausimo ribas ir pateikė keletą kritinių pastabų dėl pačių ekscepcijų objekto. Tačiau jo žodžiuose dienoraščių autorius išvėlgė tiesos, ypač dėl pirmos tezės, apie kurios silpnąsias puses M. Römeris jau buvo kalbėjęs su T. Petkevičiumi ir D. Krivicku. Dėl pirmos ekscepcijos M. Römeris svarstė, kad momentas, kurį Estijos bendrovė galėjo traktuoti kaip savo teisių pažeidimą, buvo ne (tik?) tada, kai Lietuva perėmė Panevėžio–Saldutiškio geležinkelio liniją, kaip tvirtina Lietuvos atstovas, bet Lietuvos nereagavimas į Estijos bendrovės skundus 1923–1925 m., kai bendrovė jau veikė kaip estų. Taigi, lenkų teisėjas pasisakė už ekscepcijų pašalinimą, tačiau ragino teisėjus būti atsargiems ir vengti bet kokio šių prieštaravimų vertinimo kaip preliminarų ar gynybos priemonių. C. Hurstas taip pat pasisakė už ekscepcijų atmetimą, tvirtindamas, kad jos bus vertinamos nagrinėjant bylą iš esmės. D. Anzilotti ir A. S. de Bustamante y Sirven apibrėžė preliminarų ekscepciją – toks prieštaravimas, kuris trukdo proceso eigą, tačiau neatmeta ieškovo teisės: jeigu ekscepcijos esmė yra skundo atmetimas dėl teisės neturėjimo, tai jau bus ne preliminarus prieštaravimas, o gynybos priemonė. A. S. de Bustamante y Sirven pareiškė, kad pritarus Lietuvos pirmai ekscepcijai, iš Estijos būtų atimta pati teisė ginti tariaimai pažeistas bedrovės teises, nes ji, pasak Lietuvos, nebuvo Estijos bendrovė tuo metu, kai buvo tariamai sukelta žala, – tai jau būtų ne procedūrinė kliūtis, o skundo, kurį padavė neturintis teisės paduoti asmuo, atmetimas. Antros Lietuvos ekscepcijos teisė-

³⁰ Römer, *supra note*, 29.

³¹ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 18 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 30.

jas iš Kubos nekommentavo, nes ji buvo susijusi su pirmąja ir, jo nuomone, neturėjo būti aiškinama atskirai. Italų teisėjas D. Anzilotti tvirtino, kad jeigu teisinis santykis, kuriuo grindžiamas skundas, patenka į nacionalinių teismų jurisdikciją, kaip tvirtino Lietuva, tai tarptautinis pažeidimas gali atsirasti tik dėl šių teismų kaltės, ir tai vadinama teisingumo neigimu (pranc. *déni de justice*). Kol vidaus teismai nepriims sprendimo, pasak italų teisėjo, negali būti *déni de justice*, taigi negali būti tarptautinio pažeidimo, todėl tarptautinis skundas tokiomis aplinkybėmis netektų teisinio pagrindo ir turėtų būti atmestas. Italas padarė išvadą, kad tai nėra ekscepcija, trukdanti proceso eigai, o gynybos priemonė, dėl kurios skundas atmetamas. M. Römeriui Kubos ir Italijos teisėjų argumentai atrodė įtikinami³².

Tą dieną dauguma teisėjų pasisakė už tai, kad Lietuvos pateikti prieštaravimai būtų prijungti prie bylos, tuo metu jų nenagrinėjant. Tačiau toje daugumoje išryškėjo dvi tendencijos: vieni (ypač C. de Visscheris, D. Negulesco ir F. J. Urrutia Olano) neabejojo Lietuvos ekscepcijų preliminarium pobūdžiu, net jas pripažino, kiti – kategoriškai neigė ekscepcijų preliminarų pobūdį, tačiau nereikalavo jų atmetimo (A. S. de Bustamante y Sirven, H. Nagaoka, O. Strandmanas). Tam nepritarė trys teisėjai – D. Anzilotti, V. van Eysingas ir M. Römeris. Lietuvos teisėjas vienintelis iš jų nesiejo ekscepcijų nagrinėjimo su jų atmetimu. D. Anzilotti ir V. van Eysingas reikalavo ekscepcijų nagrinėjimo nedelsiant tam, kad jos būtų atmetos, kategoriškai paneigiant jų preliminaras savybes. Lietuvos teisėjas taip pat pastebėjo, kad nacionalinis estų teisėjas prisišliejo prie teisėjų daugumos, nors tai skyrėsi nuo prašymo, kurį pateikė Estijos Vyriausybės atstovas B. Noldė. Lietuvos teisėjas *ad hoc* pabrėžė, kad estams būdų geidžiamiausia V. van Eysingos nuomonė, bet estų teisėjas *ad hoc* O. Strandmanas jos nepalaikė. Besibaigiant posėdžiui, teisėjams buvo nurodyta pateikti individualias notas (pranc. *note individuelle*)³³.

1938 m. birželio 25 d. teisėjai posėdžio metu diskutavo pagal klausimyną, sudarytą Teismo pirmininko. Klausimai buvo parengti pagal teisėjų individualias notas. Teisėjai dvylikos balsų persvara buvo už tai, kad Lietuvos ekscepcijos būtų prijungtos prie bylos nagrinėjimo. Trys teisėjai balsavo prieš, tarp jų ir M. Römeris. Jis prisipažino, kad balsavo prieš ekscepcijų įtraukimą į bylos nagrinėjimą tik todėl, kad buvo nacionalinis teisėjas:

„[M]an buvo sunku nuvilti savo valstybę, kurios vardu esu čia. Lietuvoje galbūt tai būtų priimta skandalingai. Tai yra prigimtinė nacionalinių teisėjų *ad hoc* instituto Tarptautiniame Teisme klaida: jie negali būti visiškai laisvi.“³⁴

Tačiau M. Römeris prisipažino, kad tam momentui dar ir geriau, kad ekscepcijos bus prijungtos prie bylos nagrinėjimo, nes nusprendus jas nedelsiant nagrinėti, jos galėjo apskritai būti atmetos. Juk teisėjai nebuvo susipažinę su visais teisiniais argumentais ir faktais. Be to, nacionalinis teisėjas pastebėjo, kad dauguma teisėjų buvo

³² Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 23 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 30.

³³ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 24 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 31.

³⁴ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 25 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 31.

linkę palaikyti Estiją. Jis nesuprato, kodėl: galbūt dėl to, kad teisėjams susidarė įspūdis, jog Lietuva vengia mokėti, o Estija atstovauja nuskriaustajam siaurojo geležinkelio savininkui. M. Römeriui buvo kilę didelių abejonių dėl to, ar Estijos bendrovė buvo ta pati, kuri buvo įsteigta carinėje Rusijoje ir turėjo licenciją siaurajam geležinkeliui. Jam atrodė, kad nei vienas teisėjas nevertina šio klausimi rimtai. O būtent šį tapatybės ar nacionalinio kompanijos priklausomybės ryšio klausimą M. Römeris laikė esminiu: jeigu tai ta pati bendrovė, tai Lietuva turi atlyginti, jei ne – atlyginimo taisyklė negalioja. Lietuvos teisėjas pažymėjo, kad artimiausi Lietuvos pozicijai buvo C. de Visscheris ir D. Negulesco. Neutralumą kol kas buvo išlaikę F. J. Urrutia Olano, C. Hurstas, H. Fromageot ir Cheng Tien-Hsi. Galiausiai buvo nuspręsta, kad bus priimtas ne sprendimas, o Teismo pirmininko pasirašytas potvarkis, kuris nebus viešai skelbiamas, o tik išsiųstas šalims³⁵.

Potvarkio projektas prancūzų ir anglų kalbomis dar buvo teisėjų svarstomas. Keturi teisėjai pateikė pastabų – R. Altamira y Crevea, H. Fromageot, D. Anzilotti ir C. de Visscheris. M. Römeris dienoraščiuose daugiausia rašė apie D. Anzilotti pastabas. Italų teisėjas teikė didelės reikšmės antram Lietuvos prieštaravimui, kad Estijos bendrovė neišnaudojo visos Lietuvos teisminės sistemos. Jis darė prielaidą, kad tol, kol ši sistema nėra išnaudota ir kol negalima patvirtinti Lietuvos *dénis de justice*, negali būti nė kalbos apie Lietuvos padarytą tarptautinį pažeidimą, suteikiantį Estijai teisę kreiptis į Teisingumo Teismą, nebent bus nustatyta, kad Estijos bendrovės reikalavimai nėra teisingi Lietuvos teismams. M. Römeris į potvarkį pasiūlė įrašyti išlygą, kad galimas preliminarus Lietuvos ekscepcijų pobūdis netrukdytų jų pripažinti esmine gynybos priemone. Tačiau buvo nuspręsta, kad išlyga perteklinė. Be to, teisėjai visiškai pripažino galimybę ekscepcijose esantį argumentą panaudoti byloje tuo atveju, jei prieštaravimai būtų atmesti. Prieš potvarkio tekstą balsavo tik du teisėjai – D. Anzilotti ir V. van Eysingas. Likusieji balsavo už *jonction au fond*. M. Römeris taip pat. Dienoraščiuose jis aiškino, kad taip padarė, nes jo oponentai, balsuodami prieš, buvo tie, kurie kategoriškai tas ekscepcijas atmetė, o tarp teisėjų, balsavusių už *jonction au fond*, buvo pripažįstančių, kaip ir Lietuvos teisėjas, ekscepcijų preliminarų pobūdį, tačiau tuo metu dar vis trūko kai kurių faktų, leidžiančių spręsti dėl jų teisėtumo³⁶.

Taigi, 1938 m. birželio 30 d. buvo priimtas potvarkis (pranc. *ordonnance*) prijungti Lietuvos Vyriausybės prieštaravimus prie bylos, iškeltos pagal 1937 m. lapkričio 2 d. pateiktą Estijos Respublikos skundą, kad kartu būtų sprendžiama dėl Lietuvos prieštaravimų ir, kilus poreikiui, byla nagrinėjama iš esmės³⁷.

³⁵ Römer, *supra note*, 34.

³⁶ Michal Römer, Dziennik 1936–1938 (1938 m. birželio 29 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 412.

³⁷ Permanent Court of International Justice. Series A./B. Order of June 30th, 1938 The Panevezys–Saldutiskis Railway Case. Fascicule No. 75. https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_75/Panevezys-Saldutiskis_exceptions_preliminaires_ordonnance_19380630.pdf.

5. Po 1938 m. birželio 30 d. potvarkio

Kadangi terminai kontrmemorandumui, replikai ir duplikai pateikti buvo iki lapkričio 25 d., M. Römeris grįžo į Lietuvą. Čia jis planavo susitikti su pareigūnais, kurie prisidėjo prie proceso byloje prieš Estiją. Planuota surengti pasitarimą dėl gynybinės orientacijos. Lietuvos teisėjas troško, kad joje dalyvautų kuo daugiau iškilų Lietuvos teisininkų, kurie nepriklausytų T. Petkevičiaus komandai. Dienoraščių autorius T. Petkevičių laikė protingu teisininku, tačiau pernelyg vienpusišku. M. Römeris pripažino, kad Lietuvos delegacija įdėjo daug į Lietuvos pozicijos gynybą, bet veikė tam tikrame vakuume. Jis pastebėjo, kad delegacija savo argumentams ir prielaidoms surinko XIX amžiaus vidurio precedentų, tačiau kritiškai nesvarstė, ar jie tinkami kilusiam konfliktui tarp Lietuvos ir Estijos. Lietuvos teisėjas nurodė, kad dauguma teisėjų buvo įsitikinę, kad surasti precedentai mažai susiję su konkrečiu atveju, o įvairių XIX amžiaus arbitražinių komisijų praktika netaikytina Teisingumo Teismo jurisdikcijoje, nes ji grindžiama kitais principais³⁸. M. Römeriui atrodė, kad Lietuvos gynyba turi būti lankstesnė ir iš Teisme išsakytų minčių būtų padarytos tinkamos išvados bei iš naujo įvertinta gynybos strategija, ją labiau pritaikant bylos poreikiams³⁹.

1938 m. liepos 5 d. Užsienio reikalų ministerijoje įvyko M. Römerio prašymu sušauktas pasitarimas, kurio metu teisėjas *ad hoc* perskaitė pranešimą apie įvykių eigą dėl Lietuvos prieštaravimų Teisingumo Teisme. Pasitarime dalyvavo daugiau teisininkų, ypač M. Römeris vertino Valstybės Tarybos referentą, Teisių fakulteto dėstytoją K. Račkauską, docentą A. Tamošaitį, Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus pirmininką J. Danauską. Savo valia teisėjas *ad hoc* prisipažino, kad būtų priėmęs į komandą dar du, jo nuomone, puikius teisininkus – tarptautinės teisės specialistą J. Robinzoną ir civilinės teisės specialistą V. Fridšteiną. M. Römeris tvirtino, kad K. Račkauskas, A. Tamošaitis ir J. Danauskas suprato nacionalinio teisėjo prieštaravimus dėl T. Petkevičiaus sukurtos gynybos strategijos, kuria siekiama pateisinti Lietuvos atsisakymą tenkinti Estijos bendrovės reikalavimus, tvirtinant, kad Lietuva įgijo nuosavybės teisę į geležinkelio ruožą. M. Römerio nuomone, būtų buvę geriau pripažinti koncesijos galiojimo pabaigą, neprieštaraujant koncesininko teisėms, jeigu toks atsirastų. O tai vestų link to, kad Estijos bendrovė turėtų įrodinėti, jog ji yra toji koncesininkė. Taip taptų aišku, kad Lietuvos valstybė įstatymo nepaneigia, koncesijos neatšaukia, ją gerbia, neprieštaraudama jokioms specialioms teisėms, o tiesiog kvestionuoja bendrovės nacionalinę priklausomybę ir tapatybę. Tokį matymą M. Römeris aiškino kaip paprasčiausią klausimo traktavimą, kuriuo problema neapsunkinama nacionalinių teismų instancijos išsamumo klausimu. T. Petkevičiaus gynybos strategijoje matė trūkumus. Šis teisininkas siekė sukonstruoti valstybės nuosavybės teisę į koncesijos objektą, teisę tariamai įgytą nacionalizavus sovietų įmones. Taip iškyla koncesijos likvidavimo klausimas, kuris būtina iškels kitą klausimą – ar tai administracinės, ar civilinės teisinės prigimties ginčas. M. Römeris baiminosi šio klausimo, nes jeigu būtų nuspręsta, kad administracinės

³⁸ Lietuvos atstovo argumentus dėl parinktų precedentų kritikavo ir olandų teisėjas V. van Eysingas savo atskiroje nuomonėje. Nuomonės vertimą žr.: Satkauskas, *supra note*, 1: 241–252.

³⁹ Michał Römer, *Dziennik 1936–1938* (1938 m. liepos 4 d.). VUB RS, F. 75-MR12 I. 415.

prigimties, tada negalėjo būti kalbos apie nacionalinių teismų instancijų išnaudojimą, nes Lietuvoje nebuvo administracinio teismo. Be to, Lietuvos teisėjas akcentavo, kad T. Petkevičiaus konstrukcija prieštarauja Lietuvos valstybės atsisakymo tenkinti Estijos bendrovės reikalavimus motyvams: tokį atsisakymą lėmė ne tai, kad Lietuva įgijo naujų teisių, kurios panaikintų koncesiją, o tai, kad Estijos bendrovė neįrodė esanti ta pati carinėje Rusijoje įsteigta įmonė. M. Römeris siūlė viską gerai apgalvoti, pasverti – „juk kalbama ne apie kažkieno ambicijas, o Lietuvos gynybą“⁴⁰.

Dienoraščiuose M. Römeris taip pat įrašė vieną detalę. 1938 m. rugsėjį Lenkijos Vyriausybė kreipėsi į Teisingumo Teismą, prašydama pateikti visus geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos dokumentus. Estijos ir Lietuvos atstovai tam pritarė. M. Römeriui buvo įdomūs Lenkijos motyvai – kodėl jai rūpėjo ši byla. Galbūt dėl kitos šio geležinkelio atkarpos – Švenčionių–Gluboko. Tuo atžvilgiu, pasak teisėjo *ad hoc*, Lenkija palaikytų Lietuvą, nes panašias pretenzijas *mutati mutandis* Estija gali iškelti ir jai. Bet M. Römeris išvelgė ir kitą priežastį, pavyzdžiui, dėl Vilniaus žemės banko ar buvusių dvarininkų Lenkijos piliečių pretenzijų savo valdose, kurios buvo paveiktos Lietuvos žemės ūkio reformos. O šios pretenzijos galėjo turėti analogijų Estijos reikalavimams. Tada Lenkijos interesus būtų buvęs priešingas Lietuvos⁴¹.

6. Rengimasis Teismui

1938 m. spalio 22 d. Užsienio reikalų ministerijoje įvyko pasitarimas, kurio tikslas buvo apsispręsti dėl Lietuvos gynybos principų geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byloje. Estija jau buvo pateikusi savo atsakymą šiuo klausimu. Artėjo eilė lietuviškai duplikai, kuria, pasak M. Römerio, bus užbaigta rašytinė procedūra teisminiame procese. Lietuva turėjo pateikti dupliką iki gruodžio 1 d. Į duplikos rengimą, be Lietuvos Vyriausybės atstovo A. Mandelštamo, T. Petkevičiaus, D. Krivicko ir J. Montvilos, buvo pakviesti K. Račkauskas ir A. Tamošaitis. Aiškinantis gynybos gaires, kapitaliniu klausimu M. Römeris laikė teisinį pagrindą, kuriuo grindžiamas geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis 1919 m. perėmimas Lietuvoje, į kurį pretendavo Estijos bendrovė, tvirtinanti, kad ji yra 1892 m. Sankt Peterburge įsteigtos bendrovės teisių perėmėja, kuriai geležinkelis priklausė prieš karą ir kuri turėjo teisę į šią geležinkelio atkarpą koncesijos forma 85 metams. Kaip M. Römeris pastebėjo, tai reišė, kad teisė į koncesiją turėjo baigtis maždaug 1980 m. Pasak teisėjo *ad hoc*, T. Petkevičiaus parengtoje gynyboje tvirtinama, kad geležinkelio savininkas buvo Rusijos bendrovė, kuri sovietinių dekretų dėl nacionalizacijos pagrindu nustojo egzistavusi, ir kai naujai susikūrusi Lietuvos valstybė 1919 m. perėmė šį geležinkelį iš vokiečių, tai Lietuvos valstybei jau priklausė geležinkelis, remiantis Civilinio kodekso 406 straipsniu. Jame įtvirtinta, kad nekilnojamasis turtas, kuris neturi savininko, priklauso valstybei. Dienoraščių autorius pastebėjo, kad rengiantis gynybai iš pradžių su juo nebuvo konsultuojamasi, todėl jis su šiomis gairėmis susipažino tik vasarą atvykęs į Hagą. Ten M. Römeriui ir kilo abejonių dėl gynybos

⁴⁰ Michał Römer, Dziennik 1936–1938 (1938 m. liepos 5 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 415.

⁴¹ Michał Römer, Dziennik 1936–1938 (1938 m. rugsėjo 6 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 447.

argumentų, be to, jis pastebėjo ir kitų teisėjų dvejojimą. M. Römeris aiškino, kodėl: jei geležinkelis priklausė Rusijos bendrovei, tai jos likvidavimo faktas nepaverčia bendrovės nuosavybės absoliučiai bešeimininkės, pereinančios valstybės nuosavybėn pagal Civilinio Kodekso 406 straipsnį. Pirmiausia svarbus likvidavimo klausimas, nes į nuosavybę gali pretenduoti kreditoriai ir akcininkai. Lietuvos teisėjas teigė, kad mechaninis nuosavybės perėjimas valstybės nuosavybėn be jokio likvidavimo fakto prieštarauja visiems civilinės teisės principams, pagal kuriuos privatinė nuosavybė pripažįstama. Taigi, teisininkas T. Petkevičiaus tezė pavadino silpna ir pabrėžė, kad Lietuvos valstybės teisių į geležinkelį perėmimo konstrukcija turėjo būti kitokia: nekilnojamas turtas nuo pat pradžių buvo valstybės nuosavybė, skirta geležinkeliui naudoti; koncesininkas, kuriam 85 metus patikėta įmonė, atsakantis už viešąsias paslaugas, turėjo rezervuoti tik atitinkamo valstybės nekilnojamojo turto nuosavybę, kuri, pasibaigus koncesijos terminui, turėjo būti grąžinta valstybės dispozicijai. M. Römerio mąstymo krypčiai pritarė ir Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas L. Ciplijauskas, ir teisėjas J. Danauskas, ir mokslininkai A. Tamošaitis, K. Račkauskas⁴².

1938 m. spalio 25 d. taip pat buvo organizuotas pasitarimas, kuris šį kartą vyko Valstybės Taryboje. Dalyvavo pats teisėjas *ad hoc*, L. Ciplijauskas, T. Petkevičius, A. Tamošaitis, D. Krivickas, K. Račkauskas ir J. Montvila. Diskutuojama buvo ne tik dėl Civilinio Kodekso 406 straipsnio turinio, bet ir dėl kitos tezės gynimo, t. y. dėl to, kad Lietuvos valstybės ir Estijos bendrovės ginčas teisingas civiliniams, o ne administraciniam teismams, kurių, kaip ne kartą M. Römeris pabrėžė, Lietuvoje nebuvo. Lietuvos teisėjui atrodė, kad ši tezė būtų esminė, nes jeigu Lietuvos civiliniai teismai kompetentingi nagrinėti šį ginčą, tai Estijos Vyriausybė negalėjo kreiptis į Teisingumo Teismą, aplenkdamą nacionalinius teismus. Šiuo atveju dienoraščių autorius pastebėjo, kad tokiu atveju Lietuva galėtų atsakyti tik už *déni de justice*, t. y. tik už tai, jei būtų galima įrodyti, kad Lietuvos teismai priėmė sprendimą tendencingai Estijos bendrovės atžvilgiu. M. Römeris padarė išvadą: kadangi Estijos bendrovė nesikreipė į jokių Lietuvos teismus ir jeigu jie kompetentingi nagrinėti šį ginčą, tai Estijos kreipimasis į Teisingumo Teismą apskritai turi būti atmestas. Estija siekė įrodyti, kad ginčas nepateko į jokio Lietuvos teismo jurisdikciją, nes ginčo prigimtis esą yra administracinė, o ne civilinė. Lietuva savo ruožtu turėjo įrodinėti, kad ginčas yra civilinės teisinės prigimties. M. Römeris manė, kad nuoroda į Civilinio Kodekso 406 straipsnį perteklinė ir pavojinga, nes teisingumo klausimas, pasak jo, priklauso ne nuo gynybos teizių, o nuo ieškovo reikalavimų esmės. Svarbiausia, pagal teisėją *ad hoc*, buvo įrodyti, kad ieškovo reikalavimai yra civilinio teisinio pobūdžio⁴³.

7. Ir vėl Hagoje

1939 m. sausio 5 d. M. Römeris gavo laišką iš Teisingumo Teismo teisėjo J. G. Guerrero, kuriuo šis buvo pakviestas į Teismo posėdį sausio 19 d.: „[D]idžiausia paguoda ir

⁴² Michał Römer, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 22 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 470.

⁴³ Michał Römer, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 25 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 471.

džiaugsmingas sunkaus darbo vainikavimas būtų laimėta byla ir palankus sprendimas Lietuvai, deja, Hagoje to niekada iš anksto nežinai, nes tai tarsi azartinis žaidimas.⁴⁴

1939 m. sausio 16 d. M. Römeris buvo Hagoje. Čia apsigyveno viešbutyje *Le Vieux Doelen* kambaryje Nr. 38⁴⁵. Lietuvos delegaciją sudarė A. Mandelštamai ir jo palydovai – T. Petkevičius, D. Krivickis, A. Tamošaitis, J. Montvila, N. de Faria e Castro ir mašininkė. Belaukdamas posėdžio, teisėjas *ad hoc* sužinojo, kad Teisingumo Teismo posėdžiuose nedalyvaus D. Anzilotti, A. S. de Bustamante y Sirven ir F. J. Urrutia Olano. M. Römeris ypač apgailestavo dėl D. Anzilotti ne tik todėl, kad jis buvo geriausias teisėjas, bet ir todėl, kad greičiausiai jo dalyvavimas būtų buvęs teigiamas Lietuvos pozicijai. Vietoj jų bylos nagrinėjime turėjo dalyvauti du teisėjai – amerikietis M. O. Hudsonas ir suomis R. Erichas. Šie teisėjai nedalyvavo sprendžiant dėl Lietuvos preliminarių ekscepcijų⁴⁶. Kaip vėliau pažymėjo M. Römeris, suomių teisėjas buvo tarptautinės ir konstitucinės teisės profesorius Helsinkio universitete bei iki išrinkimo į Teisingumo Teismo teisėjus ėjo suomių diplomato pareigas, Tautų Lygos parlamento nario pareigas Ženevoje, Stokholme, Romoje⁴⁷.

1939 m. sausio 19 d. prasidėjo Teisingumo Teismo posėdžiai. Jo metu prisiekė naujasis teisėjas iš Suomijos. Po to kelias dienas iš eilės kalbėjo Estijos atstovas B. Noldė. M. Römeris pabrėžė, kad šio atstovo samprotavimai yra platesni, laisvesnės vaizduotės, pakritikuodamas tai, kad Lietuvos delegacijai labiau patinka kazuistika⁴⁸. Artėjo eilė kalbėti ir Lietuvos atstovui A. Mandelštamui. Tačiau prieš tai Teismo pirmininkas J. G. Guerrero paprašė teisėjų aptarti keletą klausimų. Klausimai pasirodė nelabai reikšmingi, bet M. Römeris iškelė reikšmingesnę – tikslų Lietuvos ir Estijos viena kitos pripažinimo datos nustatymą. Šis klausimas galėjo būti svarbus, nustatant Estijos bendrovės teisių perėmimo klausimą. M. O. Hudsonas paklausė dėl Estijos bendrovės akcininkų asmeninės sudėties ir tautybės ar pilietybės klausimo bendrovės įsteigimo metu ir vėliau. Daugeliui teisėjų amerikiečio klausimas pasirodė teisiškai nesvarbus, tačiau C. Hurstas ir H. Fromageot pastebėjo, kad bendram bylos vaizdui moraliniu aspektu tai gali būti svarbu, galimai įžvelgiant spekuliacinius motyvus⁴⁹.

7.1. Pokalbiai su belgų teisėju

Prieš tęsiant ieškovių atstovų kalbas taip pat įvyko įdomus dalykas. Netikėtai viešbutyje po pusryčių į M. Römerį kreipėsi belgų teisėjas C. de Visscheris. Tai, kad nuolatinis Teisingumo Teismo teisėjas kreipėsi į teisėją *ad hoc*, buvo neįprasta, ypač pačioje bylos nagrinėjimo stadijos pradžioje. Jis atkreipė dėmesį į tai, kad kai tik sovietai turėdavo galimybę pasisakyti daugelyje užsienio bylų dėl buvusių Rusijos jurisdinčių asmenų, jie deklaruodavo, kad sovietų įstatymais ne tik nacionalizuojamas as-

⁴⁴ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 5 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 5.

⁴⁵ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 16 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 11.

⁴⁶ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 17 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 11.

⁴⁷ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 19 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 12.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 21 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 13.

menų turtas, bet ir likviduojamas juridinio asmens statusas. O tai, pasak M. Römerio, prieštarauja estų tezėms. Belgas pastebėjo, kad Teismui būtų sunku aiškinti sovietinę teisę priešingai nei tai daro patys sovietai. Pabrėžė ir tai, kad būtų sunku Teismui logiškai užbaigti bylą pagal estų reikalavimus, nes taip būtų paneigta sovietų liaudies teisės autonomija. Dienoraščiuose pastebėta, kad tai naudinga Lietuvos pozicijai. Taip pat belgas atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuva be reikalo remiasi koncesijos teze, nes carinėje Rusijoje įsteigta bendrovė buvo likviduota sovietinių dekretų dėl nacionalizacijos pagrindu. Taigi, apie jokią koncesiją nebuvo kalbos. Taip pat buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad kaltinimai, išreikšti preliminariose ekscipijose, iš tikrųjų yra esminiai. Pabaigoje jis akcentavo, kad Teismas negali besąlygiškai laikytis Estijos reikalavimų linijos, nes tai jau būtų išėjimas už tarptautinės teisės ribų.

Dar neseniai abejojęs dėl galimybės, kad Teisingumo Teismas palaikys Lietuvos poziciją, po pokalbio su C. de Visscheriu M. Römeris pasijuto optimistiškiau. Taip pat teisėjas *ad hoc* pabrėžė, kad Teismas buvo atsargus, ypač dėl to, kad tarptautinės teisės ir jos organų funkcijos susverdėjusios ir nebuvo galima ignoruoti nacionalinės teisės autonomijos. Antraip, pasak teisėjo *ad hoc*, Teismas susikompromituotų ir susilpnintų savo vaidmenį tarptautiniame sambūvyje:

„[M]an susidarė įspūdis, kad teisėjai, ypač vyresni, labai jautriai reaguoja į šiuos svarstymus ir kad, visų pirma, jiems rūpi Teismo prestižas, kuris, kiek suprantu iš Visscherio žodžių, sutampa su šioje byloje Lietuvos ginama pozicija. Todėl bylos prognozėse esu linkęs būti optimistiškesnis.“⁵⁰

Visai netrukus belgų teisėjas vėl pakalbino Lietuvos teisėją. M. Römerio liudijimu, C. de Visscheris dar kartą paminėjo manantis, kad Teisingumo Teismas turėtų vengti gilintis į esminį klausimą dėl Estijos bendrovės tapatybės ir jos koncesijos teisių į siaurąjį geležinkelį bei apsiriboti ir surasti tinkamas išvadas preliminarinių Lietuvos pateiktų klausimų atžvilgiu, pateiktų ekscipijų forma. Dienoraščių autorius padarė išvadą, kad apsiribojimas šiais klausimais tik suponuos teigiamą sprendimą Lietuvos atžvilgiu. Iš C. de Visscherio žodžių paaiškėjo, kad buvo planuojama atmesti Estijos skundą. M. Römeriui buvo įdomu, ar belgas išreiškė savo nuomonę, ar daugumos teisėjų nuomonę. Jam atrodė, kad daugumos. Be to, jo pastebėjimu, tarp teisėjų vyko bendravimas bylos klausimais, kuris buvo slepiamas nuo nacionalinių teisėjų⁵¹.

7.2. Teisingumo Teismo posėdžiai tęsiasi

7.2.1. Žodiniai valstybių atstovų pasisakymai⁵²

1939 m. sausio 24 d. *les plaidoiries orale* (žodiniai valstybių atstovų pasisakymai) stadijos metu kalbėjo Lietuvos atstovas A. Mandelštam. Dienoraščiuose M. Röme-

⁵⁰ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 24 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 15

⁵¹ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 30 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 18.

⁵² Dauguma procedūrinių bylos nagrinėjimo dokumentų galima rasti: LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1124.

ris neapibūdino Estijos ir Lietuvos atstovų kalbos esmės, bet charakterizavo jų kalbas. Estijos atstovas B. Noldė buvo įtaigesnis, daugiau improvizavo, ne tik skaitė, bet ir kalbėjo, valdė balso toną, veido išraišką, gestus. O Lietuvos atstovas skaitė monotoniškai, pilkai. Nepaisant to, Lietuvos teisėjas pabrėžė, kad tokie brandžiai ir patyrusiai Teismo auditorijai svarbesni argumentai, o ne efektai. Valstybių atstovai dar kalbėjo ir sausio 26 dieną⁵³.

Kol vyko *les plaidoiries orale* stadija, M. Römeris rengė preliminarią nuomonę, nes artėjo pasikeitimo preliminariomis teisėjų nuomonėmis stadija (pranc. échange préliminaire des vues). Nacionalinis teisėjas labai laukė šios stadijos, laukė tiesioginio Teisingumo Teismo darbo ir momento, kada tiksliai paaiškės teisėjų nuomonės ir bus galima numatyti Teismo sprendimo perspektyvą⁵⁴. Tuo metu Lietuvos delegacija sunkiai dirbo, rinkdama medžiagą bibliotekoje ir pan. Buvo planuojamas ir priešiškinis, jeigu būtų patenkinti Estijos reikalavimai. Priešiškiniam turėjo vadovauti A. Tamošaitis. M. Römeris pastebėjo, kad 1932 m., nagrinėjant Klaipėdos krašto Statuto bylą, Lietuvos delegacija su juo bendravo dažniau⁵⁵.

7.2.2. Teisėjų pasikeitimas preliminariomis nuomonėmis

1939 m. vasario 1 d. prasidėjo teisėjų pasikeitimo preliminariomis nuomonėmis stadija. M. Römeris rašė:

„Pradedame nuomonių pasikeitimus, preliminarus slenkstis. Leisk man už jo neužkliūti. Tiesą sakant, esu neblogas mąstytojas. Pokalbiai su teisėju de Visscheriu suteikė ramybės ir paguodos. Ką Dievas duos – tas bus. Aš parengiau savo kalbą rytojaus posėdžiui. Joje svarstau abiejų lietuviškų ekscepcijų argumentus. Netvirtinu, kad tai būtinai ekscepcijos griežčiausia technine prasme. Tai gali būti esminiai gynybos argumentai, bet, mano nuomone, pagrįsti ir veiksmingi.“⁵⁶

Pasikeitimo preliminariomis nuomonėmis posėdis prasidėjo nuo to, kad Teisingumo Teismo pirmininkas pasiūlė apsiriboti Lietuvos ekscepcijų svarstymu, kurios birželį buvo prijungtos prie bylos, tačiau nebuvo atmetos, tik atidėtas jų svarstymas. O. Strandmanas ir V. van Eysingas išreiškė norą iš karto nagrinėti bylą. Tačiau pirmininkas buvo kategoriškas. Estų nacionalinis teisėjas O. Strandmanas ir suomis R. Erichas kategoriškai nepalaikė Lietuvos ekscepcijų, o C. de Visscheris ir M. O. Hudsonas pasisakė prieš estų poziciją. Pirmasis neminėjo Estijos bendrovės tapatybės klausimo, o antrasis pabrėžė, kad Estijos bendrovė nėra carinėje Rusijoje įsteigtos bendrovės teisių perėmėja ir apskritai estų ieškinys neturi pagrindo. Prieš lietuviškas ekscepcijas radikaliausiai pasisakė V. van Eysingas, pabrėždamas, kad estų reikalavimas visiškai teisėtas. R. Altamira y Crevea nebuvo toks kategoriškas. D. Negulesco atmetė pirmąją ekcep-

⁵³ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 25 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 16; Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1939 m. sausio 27 d.). VUB RS, F. 75-MR22, l. 7.

⁵⁴ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1939 m. sausio 27 d.). VUB RS, F. 75-MR22, l. 7.

⁵⁵ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 29 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 17.

⁵⁶ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. sausio 31 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 18.

ją, bet pritarė antrai dėl nacionalinių teisminių instancijų neišnaudojimo. H. Nagaoka išsakė priešingą nuomonę D. Negulesco išreikštai. Cheng Tien-Hsi pasakė, kad padarys išvadas, kai išklausys visų teisėjų. Tos dienos pasisakymai Lietuvos teisėjui paliko chaoso įspūdį⁵⁷.

Kitą dieną tęsėsi teisėjų nuomonių pasikeitimas. Pasak M. Römerio, H. Fromageot ir C. Hurstas buvo nuodugniai išanalizavę ne tik klausimus, susijusius su ekscepcijomis, bet ir įvairius bylos epizodus, nurodydami Estijos bendrovės teiginių dirbtinumą, apsimitinėjimą tuo, kuo ji nebuvo. M. J. Rostvorovskis pabrėžė valstybės viršenybės principą (lenk. *zasada zwierzchnictwa państwowego*), kuris kategoriškai reikalavo, kad tarptautinė jurisdikcija negali trukdyti valstybių vidaus teisei, kai susiklosčiusį konfliktą savarankiškai turi spręsti nacionaliniai teismai. Taigi, C. Hurstas ir M. J. Rostvorovskis visiškai palaikė Lietuvos ekscepcijas, o H. Fromageot susilaikė dėl antros ekscepcijos, tvirtindamas, kad remtis Lietuvos teismais nebebūtų prasmės, nes Valstybės Tarybos nuomonė ir 1934 m. kovo 16–26 d. Vyriausiojo Tribunolo sprendimas Jeglinas prieš Pirmąją kompaniją byloje, nors teoriškai nesudaro *rei iudicatae*, tačiau turėtų daryti įtaką nacionaliniams teismams. Taigi, nacionalinių teisminių institucijų išnaudojimas nebetenka prasmės. Liko išklausti Teismo pirmininko. Belaukdamas jo žodžio, teisėjas *ad hoc* paskaičiavo, kad kol kas balsai pasiskirstė po lygiai. Pirmininko balsas tokiu atveju būtų lemiamas. M. Römeris prisiminė, kad tokiu balsų pasiskirstymu priimtas Teisingumo Teismo sprendimas nėra geras dalykas, nes nacionalinio teisėjo balsas irgi tampa lemiamu. Jis akcentavo, kad Teismas siekia, kad priimant sprendimą daugumą sudarytų nuolatiniai Teismo teisėjai. J. G. Guerrero, pasak M. Römerio, vedinas oportunisto, pasisakė prieš pirmąją ekscepciją ir už antrąją. Situacija įstrigo. Buvo nuspręsta vėl diskutuoti kitą dieną dėl ekscepcijų, o paskui dėl Estijos bendrovės tapatybės. Nacionalinis teisėjas reziumavo, kad ir vėl viskas liko neaišku ir chaotiška⁵⁸.

Pasikeitimas preliminarioriomis nuomonėmis tęsėsi. Teisėjas *ad hoc* pastebėjo, kad aiškėja logikos linija, t. y. Teisingumo Teismui negalima buvo leisti daryti kategoriškų ir ryžtingų pareiškimų dėl pačios bylos esmės, susijusios su sovietinės nacionalizacijos dekretais ir apskritai su Rusijos revoliucija, kurią Teismas norėjo nutylėti. Dienoraščių autorius pastebėjo ir kitą dalyką, kad pasibaigus antrai teisėjų pasikeitimo nuomonėmis dienai, C. de Visscheris į savo kabinetą pasikvietė estų nacionalinį teisėją. M. Römeris stebėjosi, apie ką galėjo kalbėti jiedu, kai C. de Visscheris prieštaravo visoms tezėms, kurias norėjo išsaugoti O. Strandmanas. Tai Lietuvos nacionaliniam teisėjui kėlė nerimą. Trečią teisėjų nuomonių pasikeitimo dieną O. Strandmanas paprašė žodžio ir visus apstulbindamas pareiškė, kad keičia savo nuomonę dėl antros Lietuvos ekscepcijos, pritardamas jai. Jis pabrėžė, kad taip daro dar ir dėl to, kad jam yra brangūs santykiai tarp Lietuvos ir Estijos, be to, dar priminė Lietuvos raštą, kuriame užtikrinta, jog, jei Estijos bendrovei nepavyktų laimėti bylos Lietuvos teismuose, tai Lietuva pasirėngusi tartis su Estija dėl galimo nuostolių atlyginimo Estijos bendrovei. Tada dienoraščių autorius suprato, ką galėjo pasakyti belgų teisėjas estų teisėjui *ad hoc*:

⁵⁷ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 1 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 19.

⁵⁸ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 2 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 19.

„<...> jei nebus pritarta lietuvių ekscepcijoms ir jei Teismas pradės nagrinėti bylą iš esmės, jis tikriausiai nepripažins Esimeno buvusios Rusijos akcinės bendrovės teisių perėmėja ir tada Esimena pralaimės bylą visiškai ir Esimena niekada negaus jokios kompensacijos. O jeigu bus pritarta antrai lietuvių ekscepcijai, tai reiškia, kad byla bus perduota Lietuvos teismams ir ji gali grįžti į Hagą, ir dėl šios priežasties Lietuva dar gali padaryti tam tikrų nuolaidų, tuo labiau, kad ji pati žadėjo siekti tokiu atveju kompromiso.“⁵⁹

M. Römeris dienoraščiuose tokį O. Strandmano veiksmažodį pavadino *coup de théâtre* ir *salto mortale*. Akivaizdu, kad gero įspūdžio jam tai nepadarė. Toks veiksmas, pasak jo, buvo padiktuotas baimės, pamačius, kad dauguma teisėjų nenoriai priėmė estų tezes. Kaip teisėjas, estas nesivadovavo jokiais teisiniais sumetimais, o tiesiog išskaičiavo naudingiausių Estijai variantą. M. Römeris įtarinėjo, kad toks estų teisėjo veiksmas nulėmė keistą proestiškių pažiūrų teisėjų situaciją, kadangi pats estų teisėjas nepalaikė Estijos tezių. Tačiau V. van Eysingas pareiškė, kad nepaisant O. Strandmano sprendimo, Teismas neturi vadovautis oportunistinio svarstymais ir turi veikti kaip teisminė, o ne diplomatinė institucija. C. de Visscheris bandė ginti estų teisėją. Apskritai Lietuvos teisėjas *ad hoc* pastebėjo, kad belgas ėmė vadovauti esto individualios notos rengimui. Posėdžio metu M. Römeris pritarė V. van Eysingo nuomonei dėl teisiinių motyvų būtinumo priimant sprendimą, taip pat kalbėjo apie antrą Lietuvos ekscepciją, atsižvelgdamas į H. Fromageot argumentacijos dalį, kurioje jis suabejojo nacionalinių teismų neišnaudojimo institutu, manydamas, kad jie bus paveikti Valstybės Tarybos nuomonės ir Vyriausiojo Tribunolo sprendimo Jeglino byloje. Lietuvos teisėjas pabrėžė, kad iš anksto kaltinti Lietuvos teismus nešališkumu nepriimtina, tai net įžeidžiantis suverenią valstybę ir jos teismus teiginys, tai prielaida to, kas vadinama teisingumo paneigimu, o tai galima konstatuoti ne *á priori*, o *á posteriori*. Dienoraščių autorius užsiminė, kad šis jo įsikišimas paveikė tinkamai, nes H. Fromageotas pakeitė savo poziciją⁶⁰. Įvyko bandomasis balsavimas dėl antros lietuvių ekscepcijos ir paaiškėjo, kad dabar jau devyni teisėjai ją palaikė (M. Römeris, O. Strandamas, C. de Visscheris, Cheng Tien-Hsi, D. Negulesco, H. Fromageotas, M. J. Rostvorovskis, C. Hurstas ir J. G. Guerrero), o penki – ne (R. Erichas, M. O. Hudsonas, H. Nagaoka, V. van Eysingas ir R. Altamira y Crevea). Lietuvos teisėjas džiaugėsi dėl padidėjusio balsų skaičiaus, bet numanė, kad to pasekmė gali būti balsų sumažėjimas dėl pirmos Lietuvos ekscepcijos. Tačiau galiausiai dienoraščių autorius konstatavo, kad net jeigu bus atmetos abi ekscepcijos, Lietuvos pralaimėjimo nebūtų, nes buvo įsitikinęs, kad dauguma teisėjų atmetę pagrindinį skundą. Taip baigėsi teisėjų pasikeitimo preliminariomis nuomonėmis stadija. Dabar jie turėjo parengti individualias notas.

⁵⁹ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 3 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 20.

⁶⁰ Vėliau viename iš priėmimų susitikęs D. Negulesco, išgirdo iš jo sveikinimo žodžius dėl šio įsikišimo, įvardydamas jį protestu, išreikštu vardan pagarbus valstybės teismams. Tokį elgesį rumunų teisėjas įvardijo pateisinančiu nacionalinių teisėjų institutu. Žr.: Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 6 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 21.

7.2.3. Individualios notos⁶¹ ir klausimyno svarstymas

Iš pradžių kiek liūdėjęs dėl D. Anzilotti nedalyvavimo bylos nagrinėjime M. Römeris padarė išvadą, kad tai buvo naudinga. Jo nuomone, italų teisėjas būtų puolęs Lietuvos ekscepcijas, pateikdamas tvirtus teisinius argumentus, kuriais būtų įrodinėjęs ekscepcijų ne preliminarų pobūdį, o jas kaip materialinės gynybos priemones. M. Römerio pastebėjimu, kiti teisėjai neižvelgė šios subtilybės. Teisėjo *ad hoc* nuomone, toną viskam nustatė belgų teisėjas, kurio kalba reikšmingai paveikė tolesnius svarstymus⁶².

Rengdamas savo individualią notą, M. Römeris pabrėžė, kad pripažino abi Lietuvos ekscepcijas ir padarė išvadą, kad į jas reikia atsižvelgti. Notoje Lietuvos teisėjas neužsiminė apie procedūrinio lygmens klausimą – ar Lietuvos pateiktos ekscepcijos yra preliminarus pobūdžio, ar veikia esminės gynybos priemonės. Tai buvo ir D. Anzilotti, ir M. O. Hudsono tezė. M. Römeris prisipažino, kad jam kaip nacionaliniam teisėjui šis klausimas nėra svarbus, tuo labiau, kad ir kiti teisėjai nenorėjo kelti šios abejonės⁶³.

Gavęs individualias kitų teisėjų notas, Lietuvos teisėjas padarė išvadą, kad teisėjų mintys raštu buvo panašios į išsakytas dalijantis preliminariais nuomonėmis. Iš pradžių jis perskaitė šešias notas. Nutiko taip, kaip ir manė teisėjas *ad hoc*: mažėjo tų, kurie palaikė pirmą ekscepciją. Palaikė ją M. J. Rostvorovskis, H. Nagaoka, C. de Visscheris ir M. Römeris. Antrą ekscepciją palaikė M. J. Rostvorovskis, Cheng Tien-Hsi, C. de Visscheris ir M. Römeris. H. Nagaoka ir R. Erichas nebuvo kategoriški dėl antros ekscepcijos. M. Römerio nuomone, pagrindinis klausimas, susijęs su pirmą ekscepcija, buvo tas, ar ji turėjo būti dabar atmeta, ar neliečiama kaip susijusi su bylos esme, atsižvelgiant į galimybę grąžinti bylą atgal į Teisingumo Teismą po to, kai ji bus išnagrinėta Lietuvos teismuose. Bet kuriuo atveju, dienoraščių autorius teigė, kad tik pritarimas antrai ekscepcijai jau būtų Lietuvos laimėjimas, nors tai ir nebuvo taip naudinga Lietuvai kaip pritarimas pirmai ekscepcijai. Vis dėlto pritarimą antrai ekscepcijai M. Römeris vertino kaip gelbstintį Lietuvos teismų prestižą⁶⁴.

Kitą dieną dienoraščių autorius perskaitė C. Hursto, H. Fromageot, O. Strandmano, M. O. Hudsono, R. Altamira y Crevea, J. G. Guerrero, D. Negulesco, V. van Eysingo pastabas. Jis pastebėjo, kad šio nota „piktybiškiausia forma nukreipta prieš Lietuvą, šimtu procentų proestiška“⁶⁵. Tačiau tokia kategoriška nota buvo vienintelė. M. Römeris buvo įsitikinęs, kad taip radikalai Teismas niekaip negalėtų formuoti savo sprendimo, net jei būtų nusiteikęs proestiškai. Pačia įtikinamiausia nota Lietuvos teisėjas laikė M. O. Hudsono, kuris stipriai palaikė visas Lietuvos gynybos tezes, tačiau, jo supratimu, ekscepcijos, kurių argumentams jis visiškai pritarė, jam neatrodė preliminarios. Amerikiečių teisėjas kategoriškai nurodė, kad Estijos bendrovė nėra carinėje Rusijoje įsteigtos įmonės teisių perėmėja ir neturi jokių teisių į geležinkelį Panevėžys–Saldutiškis. M. Römerio nuomone, amerikiečio notoje pateikti argumentai galėjo būti puiki pagal-

⁶¹ Individualias notas galima rasti: LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1111.

⁶² Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 5 d.). VUB RS, F. 75-MR12, I. 21.

⁶³ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 6 d.). VUB RS, F. 75-MR12, I. 21.

⁶⁴ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 8 d.). VUB RS, F. 75-MR12, I. 22.

⁶⁵ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 9 d.). VUB RS, F. 75-MR12, I. 23.

ba galimam Lietuvos teismų sprendimui, jeigu bus pritarta antrai lietuvių ekscipcijai. Iš visų notų M. Römeris padarė išvadą, kad galutiniame variante, ko gera, bus atsižvelgta į antrą ekscipciją, pirmoji bus atmesta kaip preliminarai. Po to, kai buvo surašytos teisėjų individualios notos, Teismo pirmininkas pateikė klausimyną diskusijoms. M. Römeris rašė:

„[T]aigi nuo rytojaus vėl darbas posėdyje. Be abejonės, teisėjų svarstymai įdomūs – kartais galima tiesiog mėgautis dialektikos subtilumu ir teisinės logikos tikslumu, nors ne visi Hagos tribunolo teisėjai yra tokie teisinio samprotavimo virtuozai. Pats Guerrero prezidentas, Altamira, net gerai nusiteikę Negulesco, Chong, Nagaoka, Erich – toli gražu nėra meistrai ir sunku juos priskirti prie pirmųjų teisininkų pasaulyje. Drąsūs neabejotinai yra sero Cecilo Hursto, Hudsono, ypač van Eysingo protai, tačiau dabartinėje teisėjų sudėtyje virtuoziščiausias yra vienas de Visscheris, o kitas, kuris nedalyvauja, yra Anzilotti. Be to, teisėjų susitikimai ir debatai yra įdomūs, nes juose yra azartas. Bet jie labai vargina ir jautiesi išsekęs po tokios dienos darbų.“⁶⁶

1939 m. vasario 10 d. įvyko teisėjų posėdis, skirtas klausimynui svarstyti. Tai buvo lemiamas, nes buvo balsuojama dėl kiekvieno klausimyno punkto. Posėdžio pradžioje C. de Visscheris ir M. O. Hudsonas išreiškė Lietuvos teisėjui dėkingumą už individualią notą, kurią, pasak jų, jie perskaitė su malonumu ir laikė tobula. M. Römeriui buvo malonu, ypač išgirsti tai iš tų teisėjų, kuriuos gerbė ir vertino. Pirmuoju klausimu buvo siekta išsiaiškinti, ar pirma Lietuvos ekscipcija, pagrįsta principu, kad tam, kad valstybė galėtų apginti privataus asmens interesus, tas asmuo turi priklausyti tai valstybei, kai kyla žala, kurią patyrė skundą parašiusi valstybė, ir teigdama, kad šiuo atveju Estijos bendrovės priklausomybės tariamos žalos padarymo metu nebuvo, todėl Estija neturėjo teisės inicijuoti šios bylos prieš Lietuvą tarptautiniu lygmeniu, gali būti pripažinta neįvertinus daugelio klausimų, susijusių su ginču iš esmės. C. de Visscheris pateikė dar vieną klausimą – ar tariamo Estijos skunde suformuluoto pažeidimo momentas buvo Lietuvos geležinkelių perėmimo momentas, įvykęs 1919 m., kai Estijos bendrovė dar neegzistavo, ar momentas, kai Lietuva atsisakė reaguoti į Estijos bendrovės skundą. Teisėjai balsavo ir devyniais balsais prieš penkis nusprendė, kad tas momentas yra 1919 m. Tarp šių devynių teisėjų buvo ir V. van Eysingas su R. Erichu, nes jiems tariamos žalos momento klausimas nebuvo svarbus, kadangi jie laikėsi Estijos bendrovės teisių perėmimo principo, kuris panaikino pačios taisyklės taikymą, pagal kurią priklausymas Estijai buvo nenutrūkstamas rusiškajai teisinio subjektiškumo tęsinys. Dėl pirmo klausimo dauguma teisėjų nusprendė, kad negalima spręsti dėl pirmos ekscipcijos, neišsprendus kai kurių esminių bylos klausimų. Tam priešinosi keturi – M. Römeris, M. J. Rostvorovskis, C. de Visscheris ir R. Erichas. Taip, pasak Lietuvos teisėjo, buvo „palaidota“ pirma ekscipcija, bent jau kaip preliminarai⁶⁷.

Po to pradėta diskutuoti dėl antros ekscipcijos. Dauguma teisėjų pritarė šiai ekscipcijai. Niekas nepritarė tam, kad Valstybės Taryba šiuo klausimu jau buvo pareiš-

⁶⁶ Römer, *supra note*, 65.

⁶⁷ Michał Römer, *Dziennik 1938–1941* (1939 m. vasario 10 d.). VUB RS, F. 75-MR12, I. 23.

kusi nuomonę, taip pat Vyriausiam Tribūnole išspręsta Jeglino byla. Trys teisėjai – V. van Eysingas, R. Erichas, R. Altamira y Crevea – apskritai nepalaikė antros ekscepcijos, nes, jų nuomone, šioje situacijoje negalioja visų nacionalinių teisinių priemonių išnaudojimo taisyklė, nes Lietuva, prisijungdama prie Teisingumo Teismo, prarado šią galimybę. Estų nacionalinis teisėjas balsavo kartu su prolietuviška dauguma⁶⁸.

Daugiau klausimų nebuvo užduota. Tačiau liko atviri tam tikri Teisingumo Teismo procedūriniai klausimai, kadangi Teisingumo Teismo Statuto 62 straipsnyje preliminari ekscepcija nebuvo aiškiai apibrėžta. Ją bandė apibrėžti ir D. Anzilotti dar 1938 m. birželio mėnesį pateiktoje nuomonėje, ir M. J. Rostvorovskis, ir M. O. Hudsonas. C. de Visscheris pastebėjo, kad tarptautinė jurisdikcija dar tokia jauna, kad dabartiniame etape ji neturėtų aiškinti savo procedūrų uždromis formulėmis (lenk. *w formułach zamkniętych*). Išvada nebuvo padaryta. M. Römeris pastebėjo tam tikrų neatitikimų ir teisėjų nepatogumo dėl to, kad 1938 m. birželį pirmos ekscepcijos nagrinėjimas jau buvo atidėtas. Lietuvos teisėjas prisipažino, kad tame posėdyje vengė kalbėti, nes tai buvo Teismo procedūrų klausimo, o ne geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos aptarimas⁶⁹.

Posėdžio metu buvo apsispręsta sudaryti Teisingumo Teismo sprendimo parengimo redakcinę komisiją. Ją turėjo sudaryti trys teisėjai – vienas Teismo pirmininkas, o kiti – teisėjų kolegijos renkami Teismo teisėjai. Buvo atrinkti C. Hurstas ir H. Fromageot⁷⁰.

Belaukdamas redakcinės komisijos parengto sprendimo projekto, M. Römeris svarstė, ar jam reikia pateikti atskirąją nuomonę dėl pirmos ekscepcijos preliminarus pobūdžio. Jis jau žinojo, kad tai padarys M. J. Rostvorovskis ir C. de Visscheris, kurie buvo didžiausi Lietuvos pozicijos šalininkai. Lietuvos teisėjas svarstė, kad to nedarys, nes nenorėjo kištis į Teisingumo Teismo procedūrų aiškinimą, taip pat ir todėl, kad sprendimas dėl pirmos ekscepcijos reikalavo atsakyti į klausimus, kuriuos buvo iškėlęs ir aršiai gynęs V. van Eysingas, ypač dėl nuo Rusijos atsiskyrusių valstybių paveldėjimo teisių. Nors M. Römeris manė, kad teisių perėmimo nėra, vis dėlto tai buvo teisių perėmimo apibrėžties klausimas. Teisėjas *ad hoc* užsiminė ir apie estų teisėją, kuris atrodė labai prislėgtas, nes jam teko nepritarti Estijos oficialiai pozicijai, gintai jos atstovo. Jis vis kalbino Lietuvos teisėją, kad šis kaip nors paveiktų Lietuvos Vyriausybę, kad ši padarytų kompromisą ir kad Estijos bendrovei nereiktų kreiptis į nacionalinius Lietuvos teismus. Dienoraščių autoriaus nuomone, Lietuvos Vyriausybė tikrai galėjo padaryti tam tikrų nuolaidų ypač tų Estijos bendrovės akcininkų atžvilgiu, kurių akcijos perimtos iš buvusios carinėje Rusijoje įsteigtos įmonės⁷¹.

7.2.4. Sprendimo projektas

Kai Lietuvos teisėjas perskaitė sprendimo projektą, pastebėjo, kad reikia padaryti keletą faktinių pataisų. Projekto argumentacija dėl pirmos ekscepcijos M. Römeriui

⁶⁸ Römer, *supra note*, 67.

⁶⁹ Michał Römer, *Dziennik 1938–1941* (1939 m. vasario 11 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 24.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ Michał Römer, *Dziennik 1938–1941* (1939 m. vasario 12 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 24.

pasirodė labai silpna, neįtikinanti nei tų, kurie palaiko ją, nei tų, kurie buvo už jos atmetimą⁷². Taigi, M. Römeris skyrė laiko pastabų surašymui. Iš viso jis parašė aštuonias pastabas ir pataisymus. Šeši iš jų buvo susiję su nedideliais faktų pataisymais. Paskutiniai du, jo nuomone, buvo svarbesni. Viena buvo susijusi su Estijos skunde suformuluoto pažeidimo momentu. Nacionalinis teisėjas norėjo, kad sprendimo konstatuojamoje dalyje matytųsi teisėjų svarstymų platesnis kontekstas. Antra pastaba Lietuvos teisėjas norėjo paprašyti, kad sprendime matytųsi teisėjų balsavimo rezultatai dėl abiejų ekscepcijų. Beanalizuodamas sprendimo projektą, M. Römeris pastebėjo įdomią tendenciją, turbūt atsitiktinę: ir nagrinėjant Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo bylą, ir geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą, labiausiai Lietuvos poziciją palaikė lenkų ir belgų teisėjai. 1932 m. lenkas M. J. Rostvorovskis ir belgas E. Rolin-Jaequemynas, o 1939 m. tas pats lenkas ir belgas C. de Visscheris, pakeitęs mirusį E. Rolin-Jaequemynsą. Maža to, labiausiai besipriešinę Lietuvos pozicijai abiejose bylose buvo olandas ir ispanas – V. van Eysingas ir R. Altamira y Crevea⁷³.

Vėliau buvo atsiųstas dar vienas sprendimo projektas, kuris buvo iš naujo parengtas po pirminės teisėjų apžvalgos⁷⁴. 1939 m. vasario 18 d. įvyko sprendimo projekto svarstymas. Pasak M. Römerio, daugiausia turinio ir redagavimo prasme pataisymų ir pakeitimų padarė M. O. Hudsonas. Projekto svarstymas vyko taip: tekstą skaitė Teismo greffier, teisėjai galėjo pateikti savo pastabas po kiekvieno sakinio ar pastraipos, Teismo pirmininko pavaduotojas pranešdavo, kur ir kodėl buvo padarytos pataisos, kodėl neatsižvelgta į vieną ar kitą pataisą ir pan. M. Römerio pasiūlymui įtraukti į sprendimą diskusijas dėl kilusios žalos momento nebuvo pritarta, nes tai buvo nepatogu, kadangi tai pateisintų pirmą ekscepciją. M. Römeris pradėjo rimtai mąstyti apie *votum separatum* dėl pirmos ekscepcijos. M. J. Rostvorovskis pasiūlė jam prisijungti prie jo ir C. de Visscherio atskiros nuomonės. Lietuvos teisėjas suprato, kad gali atrodyti nepatraukliai nacionalinio teisėjo atskiroji nuomonė, kad tai gali suvaržyti nuolatinius teisėjus. Jis paklausė C. de Visscherio, ką jis apie tai galvoja. Belgas pritarė, tačiau pasiūlė teisėjui *ad hoc* prisijungti prie M. J. Rostvorovskio ir C. de Visscherio atskiros nuomonės deklaracijos forma, kad neatrodytų, jog nuolatiniai teisėjai yra nesavarankiški ir susiję su nacionaliniu teisėju. Taigi, Lietuvos teisėjas nusprendė pateikti deklaraciją, kurioje jis išreikš pritarimą M. J. Rostvorovskio ir C. de Visscherio atskirai nuomonei: „<...> tai bus geriau šiuo klausimu nei mano atskiroji nuomonė“⁷⁵.

1939 m. vasario 20 d. toliau tęsėsi sprendimo projekto svarstymas. Rezoliucijoje buvo minima tik antra ekscepcija ir dėl to skundas paskelbtas nepriimtiniu (pranc. *irrecevable*). Sprendimo motyvų turinyje Teisingumo Teismas padarė išvadą, kad pirmą ekscepciją nėra preliminarai ir, norint ją išnagrinėti, reikia nustatyti pačios bylos esmę. Taip pirmasis sprendimo projekto svarstymas baigėsi. Dešimt teisėjų prieš keturis pritarė tokiam sprendimo projektui. Nepritarė V. van Eysingas, R. Altamira y Crevea, M. O. Hudsonas ir R. Erichas. M. Römerio pastebėjimu, tik trys iš jų buvo kategoriškai

⁷² Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 14 d.). VUB RS, F. 75-MR12, I. 25.

⁷³ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 15 d.). VUB RS, F. 75-MR12, I. 26.

⁷⁴ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 17 d.). VUB RS, F. 75-MR12, I. 27.

⁷⁵ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 18 d.). VUB RS, F. 75-MR12, I. 27.

proestiški, o M. O. Hudsonas buvo kategoriškas estų pozicijos priešininkas, tačiau jis ekscepcijų nelaikė preliminaromis. Lietuvos teisėjas nujautė, kad šie teisėjai pateiks atskiras nuomones. Buvo įsitikinęs, kad J. G. Guerrero, C. Hurstas, H. Fromageot, D. Negulesco, H. Nagaoka, Cheng Tien-Hsi ir O. Strandmanas pritaris sprendimui be jokių išlygų⁷⁶.

Vasario 21 d. C. de Visscheris atnešė jo paties redaguotą *votum separatum* M. Römeriui, kad šis susipažintų prieš tai nei bus surašyti sprendimo motyvų teiginiai ir išvados dėl pirmos Lietuvos ekscepcijos nepripažinimo preliminaria. Lietuvos teisėjui atskiroji nuomonė patiko, tačiau jis pastebėjo, kad tikėjosi iškalbingesnio teksto. Tada teisėjas *ad hoc* parašė trumpą deklaraciją, kuria pareiškė, kad prisijungia prie šios atskiros nuomonės. Be to, kaip M. Römeris ir numanė, paaiškėjo, kad, be bendros C. de Visscherio ir M. J. Rostvorovskio nuomonės, atskiras nuomones dar pateikė V. van Eysingas, R. Erichas ir M. O. Hudsonas. Olandų ir suomių teisėjų nuomones Lietuvos teisėjas įvardijo proestiškomis, o amerikiečių teisėjo – užimančia kategoriškiausią proletuvišką poziciją. Ispanų teisėjas deklaravo, kad jis nepritaria sprendimui – nei konstatuojamai, nei rezoliucinei sprendimo dalims⁷⁷.

1939 m. vasario 22 d. įvyko paskutinis ir antrasis sprendimo projekto svarstymas. Projektas jau nebebuvo skaitomas garsiai, tik nurodant puslapius, kuriuose buvo padaryti redakciniai pakeitimai. Kiekvienas iš teisėjų ir toliau galėjo pateikti savo pastabas. Teisėjai naudojosi šia proga. M. Römeris taip pat pateikė pastabą dėl sprendimo rezoliucijos formuluotės. Jo prašymu vietoj formuluotės „antra lietuviška eskcepcija“ sakinyje „pareiškia, kad antrasis Lietuvos prieštaravimas yra preliminarus ir pagrįstas...“ būtų įrašyti žodžiai „Lietuvos prieštaravimas dėl nepasinaudojimo visomis vidaus teisės suteiktomis priemonėmis...“. Šis Lietuvos teisėjo pastebėjimas buvo priimtas⁷⁸. M. Römerio nuomone, jo pasiūlymas padarė sakinį išraiškingesnį ir patikslino eskcepcijos principą.

M. O. Hudsono prašymu iš to sakinio buvo pašalinti žodžiai „preliminarus ir...“ ir liko tik „yra pagrįstas“. Sprendimo tekstas pagaliau buvo patvirtintas tuo pačiu balsavimo rezultatu kaip ir 1939 m. vasario 20 d. vykusio svarstymo metu – dešimčia teisėjų balsų prieš keturis. Taigi, sprendimas su keturiomis atskiromis nuomonėmis buvo pateiktas spausdinti prancūzų ir anglų kalbomis. Teismo pirmininkas pranešė, kad sprendimo skaitymas įvyks 1939 m. vasario 28 d. 15 val. 30 min.⁷⁹

7.2.5. Sprendimo paskelbimas ir po jo

Kitą dieną vėl įvyko teisėjų susitikimas, kuriame buvo patvirtinti bylos nagrinė-

⁷⁶ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1939 m. vasario 20 d.). VUB RS, F. 75-MR22, I. 6.

⁷⁷ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1939 m. vasario 21 d.). VUB RS, F. 75-MR22, I. 6.

⁷⁸ M. Römerio pasiūlymas pažodžiui atkartotas rezoliucinėje Teismo sprendimo dalyje: „<...> l'exception lithuanienne concernent len non épuisement des recours internes <...>“. Žr.: Permanent Court of International Justice. Series A/B. Judgment of February 28th, 1939 The Panevezys–Saldutiškis Railway Case. Fascicule No. 76. <https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_76/01_Panevezys-Saldutiškis_Arret.pdf> .

⁷⁹ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 22 d.). VUB RS, F. 75-MR12, I. 29.

jimo posėdžių protokolai. Šio susitikimo metu Teismo pirmininkas pasakė padėkos ir atsisveikinimo žodžius nacionaliniams estų ir lietuvių teisėjams. J. G. Guerrero žodžiai apie nacionalinius teisėjus, dėl kurių buvo akcentuota tik faktinė informacija, kurią pateikia teisėjai *ad hoc*, ir tik tuo buvo pabrėžtas jų naudingumas, įskaudino M. Römerį. Jo nuomone, Lietuvos nacionalinio teisėjo įsikišimai į bylos nagrinėjimą buvo kur kas naudingesni nei to paties Teismo pirmininko:

„[D]augiausia jie gali manyti, kad tam tikras šių *ad hoc* teisėjų vertinimo trūkumas yra tam tikras jų šališkumas. Tai yra tiesa. Tačiau dėl techninės teisinio bendradarbiavimo vertės esu tvirtai įsitikinęs, kad mano asmeniniai pastebėjimai ir įsikišimai, kartais veiksmingi, o kartais ne, apskritai buvo verti daug daugiau nei paties Guerrero, todėl mano griežtai teisinis bendradarbiavimas taip pat buvo naudingas.“⁸⁰

Vis dėlto J. G. Guerrero žodžiai nesunaikino gerų M. Römerio prisiminimų apie Teisingumo Teismą. Jis tarė iškilmingus, pilnus mandagumo atsisveikinimo žodžius Teismo teisėjams, akcentuodamas, kad Teismo teisėjai atlieka unikalias pasaulyje teisines pareigas – pozityviosios tarptautinės teisės aiškinimą, siekiant šią teisę įtraukti į santykius tarp tautų. Savo kalboje Lietuvos teisėjas pabrėžė, kad Teismas pozityviai tarptautinei teisei suteikia stilių, sistemina ją, nustatydamas teisės principus, tokiu būdu kartu dalyvaudamas tarptautinės teisės kūrimo procese. Teisėjas *ad hoc* savo kalboje pabrėžė, kad šis darbas yra didžiausios svarbos žmonijos socialinėje civilizacijoje:

„Aš visada prisiminsiu, kad šiame darbe dalyvavau tiesiogiai, kad sutikau vertiną žmonių, nusipelnusių civilizacijai ir žmonijai, kad man teko garbė būti tarp jų, ir man bus malonu papasakoti savo kolegoms savo šalyje, savo studentams ir įpėdiniams. Iš Hagos pasiimu gražią savo gyvenimo prisiminimų atvirutę. Atsisveikinu su Jumis, mieli kolegos, ir išeinu.“⁸¹

Estijos teisėjas taip pat tarė atsisveikinimo žodį. Posėdis baigėsi. Prie M. Römerio priėjo C. de Visscheris, kuris nuoširdžiai išreiškė didžiulį Lietuvos teisėjo grynai teisinio bendradarbiavimo įvertinimą. Teisėją *ad hoc* tai labai pamalonino⁸². Po to pasigirdo kalbų apie tai, kad C. de Visscheris palaikytų M. Römerio kandidatūrą, jam galimai kandidatuojančią į Tarptautinės teisės institutą, kuriam priklausė žinomiausi pasaulio teisininkai ir kurių Lietuvos teisėjas laikė Tarptautinio Teismo teisėjų aplinka. „elitiniu klubu“^{83,84}. Taip pat buvo toliau tęsiamos kalbos apie galimą M. Römerio kandidatavimą

⁸⁰ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 23 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 30.

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Ibid.*

⁸³ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 25 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 31; Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1939 m. sausio 27 d.). VUB RS, F. 75-MR22, l. 7.

⁸⁴ Greičiausiai turimas galvoje 1873 m. Belgijoje įsteigtas institutas. Aut. past.

į Teisingumo Teismą artėjančiuose teisėjų rinkimuose⁸⁵.

Mąstydamas apie bylą ir lygindamas ją su Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byla, M. Römeris pripažino, kad šiuo atveju tokio pasipriešinimo ir aštrumo nebuvo, kaip 1932 m. nagrinėjant Klaipėdos klausimus. V. van Eysingas nebuvo toks nuoseklus ir aršus, koks buvo 1932 m., be to, Panevėžio–Saldutiškio geležinkelio byloje nedalyvavo D. Anzilotti, kuris galėjo bylos baigtį pakreipti kita linkme. Maža to, Estijos teisėjas *ad hoc* pakeitė savo mąstymo kryptį, o dėl to kai kurie teisėjai irgi pakeitė savo požiūrį⁸⁶.

1939 m. vasario 28 d. Teisingumo Teismo pirmininkas perskaitė sprendimą Panevėžio–Saldutiškio geležinkelio byloje ir įteikė sprendimo kopijas Lietuvos ir Estijos atstovams. Kiekvienas teisėjas taip pat gavo po egzempliorių. Įdomu tai, kad tą dieną su juo labai gražiai ir šiltai, be kanceliarinio oficialumo bendravo Teismo pirmininkas. Paaiškęs, kad tikėtasi, jog Lietuva palaikys jo kandidatūrą 1939 m. vykšančiuose rinkimuose į Teismo teisėjus. Tokia žinutė buvo perduota rumunų teisėjo. M. Römeris atsakė, kad jis apie tai būtinai užsimins Lietuvos Vyriausybei⁸⁷.

Kitą dieną M. Römeris susitiko italų teisėją D. Anzilotti. Jiedu šnektelėjo ir apie bylą. Italas nebuvo ekscepcijų šalininkas. Jis, kaip ir V. van Eysingas, manė, kad turėjo būti įvertinta ir pirma ekscepcija, kurios preliminarus pobūdis buvo atmestas, bet neįvertinti argumentai. Pasak italo, tai pastato Estiją į keistą padėtį ir net gali pakenkti Teisingumo Teismo sprendimų priėmimo metodams. Toliau M. Römeris pasakojo, kodėl kadangi buvo pripažinta, kad Estijos bendrovė pirmiausia turi išnaudoti Lietuvos teismo procedūras ir Lietuvos teismų teisingumo paneigimo atveju ji gali pateikti skundą Teisingumo Teismui, tai, atsižvelgiant į pirmos ekscepcijos argumentą, kuriuo Estijai paneigiama teisė rūpintis Estijos bendrovės byla, remiantis tuo, kad tariamai neteisėtos Lietuvos veikos padarymo metu nukentėjusi bendrovė buvo ne estų, gali atsitikti taip, kad, kai Estija bus išnaudojusi Lietuvos teismų instancijas ir kreipsis į Teisingumo Teismą, jis konstatuos, jog ji apskritai neturi teisės rūpintis šiuo interesu. Šiandienos sprendime Teismas tai nutylėjo, nors toks argumentas buvo pateiktas pirmoje lietuviškoje ekscepcijoje. Toliau D. Anzilotti mąstė taip: jei Teismas, antrą kartą Estijai kreipusis į jį, pritarš šiam argumentui, Estija be reikalo patirs antrosios procedūros išlaidas. M. Römeris pritarė, kad procesinis metodas buvo ydingas. Taip manė ir V. van Eysingas, dėl šios nuomonės susipriešinęs su Teismo pirmininku ir dėl to pakeitęs savo pareiškimą. Dienoraščių autorius toliau kritikavo Teismo pasisakymą dėl pirmos ekscepcijos: Teismas motyvuose išdėstė daug klausimų, kuriuos sukėlė susiklostęs ginčas ir kurie susiję su bylos esme, bet nepaaiškino, kodėl jis tų klausimų nenagrinėjo⁸⁸. Taigi, M. Römeris pažymėjo, kad Teismo sprendimas dėl pirmos ekscepcijos liko mįslingas ir kad tai buvo išspręsta ne argumentais, o nusiteikimu, kad Lietuvai nepriklausytų visapusiška pergalė ir kad reikalas liktų visam laikui sustabdytas⁸⁹.

⁸⁵ Apie tai skaityti žurnalo „Logos“ numeriuose 112, 113, 114, 115. Šiuose numeriuose bus atspausdintas straipsnio autorės keturių straipsnių ciklas „Klaipėdos krašto Statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose“.

⁸⁶ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1939 m. vasario 26 d.). VUB RS, F. 75-MR22, l. 7.

⁸⁷ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. vasario 28 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 32.

⁸⁸ Michał Römer, Dienoraščių fragmentai (1939 m. kovo 1 d.). VUB RS, F. 75-MR20, l. 8.

⁸⁹ *Ibid.*

8. Grįžus į Lietuvą

Grįžęs į Lietuvą, M. Römeris dalyvavo įvairiuose susitikimuose, kuriuose pasakojo apie geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos nagrinėjimą. Jam teko kalbėti konfidencialiame teisininkų ir Užsienio reikalų ministerijos atstovų susirinkime, kuriame jis pristatė bylą ir komentavo sprendimą⁹⁰. Teko kalbėti ir Ministrų Tarybos posėdyje, kuriame dalyvavo ne tik ministrai, viceministrai, bet ir Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas L. Ciplijauskas, Klaipėdos skyriaus pirmininkas J. Danauskas, buvęs ministras pirmininkas J. Tūbelis, Užsienio reikalų ministerijos juriskonsultai, Valstybės Tarybos pirmininkas B. Masiulis, visa šios bylos Lietuvos delegacijos grupė. Taryboje Lietuvos teisėjas pasakojo dvi valandas ir baiminosi, kad gal pernelyg detalai pasakojo, nes daug klausytojų nebuvo teisės profesionalai ir galėjo nesuprasti teisinių subtilybių⁹¹. Skaitytos paskaitos ir Rotary klube⁹², ir Teisininkų draugijoje⁹³. Teko jam pasakoti ir studentams, kurie paskaitose pasitiko savo profesorių plojimais⁹⁴. Studentai patys prašydavo teisėją *ad hoc* papasakoti apie bylos nagrinėjimą Hagoje⁹⁵. Kadangi studentams jis negalėjo atskleisti visų teisminių paslapčių, tai apsiribodavo pasakojimais apie patį Teisingumo Teismą, jo struktūrą, teisėjus, bylų nagrinėjimo tvarką, lietuviškas ekscepcijas. Vieną paskaitą jis atšaukė dėl įvykių, susijusių su Klaipėdos krašto aneksija, kuri atėmė norą skaityti – jam atrodė, kad „skausmo, gedulo ir gėdos atmosferoje“ nedera kalbėti apie tokius dalykus⁹⁶.

1940 m. kovą M. Römeriui su šeima vykstant į Bagdoniškį, teko pravažiuoti geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis ruožą:

„[T]ai tas pats geležinkelis, dėl kurio pernai tarp Lietuvos ir Estijos buvo nagrinėjama byla Hagos tribunole, kur aš ir papuoliau dirbti. Nuo Saldutiškio stoties kraštovaizdis tampa tipišku, koks buvo padarytas Lietuvos žemės ūkio reformos metu: laukai, nusėti bajorkaimių (akalicos), dažniausiai susidedantys iš kelių pastatų atvirame lauke. Tuo gali džiaugtis žemės ūkio kultūros atstovas, bet nėra gražu, kol bajorkaimiai neapaug medžiais. Kraštovaizdis gana monotoniškas. Važiukime toliau.“⁹⁷

⁹⁰ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 4 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 34.

⁹¹ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 8 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 36.

⁹² Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 9 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 37.

⁹³ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. balandžio 22 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 59.

⁹⁴ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 14 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 39.

⁹⁵ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 17 d.; 1939 m. kovo 26 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 41; 45.

⁹⁶ Michał Römer, Dziennik 1938–1941 (1939 m. kovo 26 d.). VUB RS, F. 75-MR12, l. 45.

⁹⁷ 1940 m. kovo 27 d. data pažymėtame lape dienoraščių rankraščiuose nėra jokio užrašo. Informacija yra iš transkribuoto teksto, saugomo Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje. Jis paimtas iš tekstų, pavadintų „Fragmentai iš palaidų popierių“. Aut. past.

Išvados

1. Savo dienoraščiuose M. Römeris atskleidžia geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos nagrinėjimo aplinkybes ir detales, kurių nėra viešai prieinamuose dokumentuose.
2. Antai paaiškėjo, kad Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas vengdavo atmesti ieškinius, nes bijodavo likti be bylų, vengdavo principingų, kategoriškų teiginių, kurie pernelyg įpareigotų ateityje priimant sprendimus. O Lietuvos Vyriausybė, pateikdama du prieštaravimus (ekscepcijas), siekė, kad Teismas nenagrinetų bylos, nes Estijos Vyriausybės reikalavimai, anot Lietuvos, negalėjo būti nagrinėjami Teisme, be to, Estijos Vyriausybė negalėjo paremti Estijos bendrovės ieškinio. Lietuvos pateiktos ekscepcijos iškėlė nemažai klausimų teisėjams ir nagrinėjant patį kilusį ginčą, ir aiškinantis Teismo procedūras. Buvo apskritai diskutuojama, kas yra tie prieštaravimai, ir ar tie prieštaravimai yra preliminarus pobūdžio taip, kaip juos reglamentavo Teismo statuto 62 straipsnis. Tačiau straipsnis buvo toks lakoniškas, kad kai kurie teisėjai patys ėmė formuluoti preliminarus prieštaravimo kategoriją, tvirtindami, jog preliminarinė ekscepcija yra toks prieštaravimas, kuris trukdo proceso eigai, o jeigu prieštaravimu siekiama atmesti skundą dėl to, kad pareiškėjas neturėjo teisės pateikti to skundo, tai jau bus ne preliminarus prieštaravimas, o gynybos priemonė. Nuo šio klausimo priklausė, ar Teismui užtenka nuspręsti dėl prieštaravimų ir juos patenkinus bylą nutraukti, ar nagrinėti bylą iš esmės. 1938 m. birželio 30 d. potvarkiu buvo nuspręsta prijungti prieštaravimų nagrinėjimą prie bylos nagrinėjimo iš esmės. O Teismo procedūrų klausimą apskritai nuspręsta palikti ateičiai, nes tarptautinė jurisdikcija dar buvo pernelyg jauna kategoriškai spręsti dėl Teismo procedūrų.
3. Po 1938 m. birželio 30 d. priimto potvarkio valstybėms buvo skirta laiko parengti atsakymus. M. Römeris grįžo į Lietuvą ir čia keletą kartų susitiko su geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylos Lietuvos delegacija, kitais iškiliausiais to meto teisininkais. Tuose susitikimuose M. Römeris įvardijo pagrindines Lietuvos gynybos klaidas – rėmimąsi XIX a. arbitražinių komisijų precedentais, kurie netaikomi Teismo jurisprudencijoje, taip pat su koncesijos likvidavimu kylančius klausimus, kurie Teismo teisėjams galėjo iškelti kitą klausimą: ar Lietuvos teismai gali nagrinėti šį ginčą, jei toje teismų sistemoje nėra administracinio teismo ir pan. M. Römeris kartu su kitais iškiliausiais teisininkais siekė sukurti tvirtas gynybos gaires: Estijos bendrovė turėjo įrodinėti, kad ji yra koncesininkė, o Lietuva kvestionuotų jos nacionalinį ryšį ir tapatybę.
4. Tačiau iš esmės šito daryti net nereikėjo, nes iš privačių pokalbių su belgų teisėju C. de Visscheriu paaiškėjo, kad sovietai deklaruodavo patys, jog sovietų įstatymais ne tik nacionalizuojamas asmenų turtas, bet ir likviduojamas juridinio asmens statusas. Taigi esą Teismui būtų sunku aiškinti sovietinę teisę priešingai nei tai daro patys sovietai. Teismas nenorėjo savo sprendime nors kiek liesti klausimo dėl Estijos bendrovės tapatybės, nes Teismas vengė

sovietinės nacionalizacijos ir Rusijos revoliucijos klausimų. Šiuo atveju tai buvo naudinga Lietuvai ir nenaudinga Estijai. Pokalbiuose buvo pabrėžta ir tai, kad Teismui būtų sunku logiškai užbaigti bylą pagal estų reikalavimus, nes taip būtų paneigta sovietų liaudies teisės autonomija. Aišku, taip manė ne visi teisėjai.

5. Teisėjų pasikeitimo preliminarioriais nuomonėmis stadijoje paaiškėjo įvairiausių nuomonių: vieni palaikė pirmą Lietuvos ekscepciją, kiti – antrą, treči apskritai nepalaikė Lietuvos pozicijos, o tik estišką. Be to, Estijos teisėjas *ad hoc* netikėtai pakeitė savo poziciją ir ėmė palaikyti Lietuvos poziciją dėl antros ekscepcijos. Tas netikėtumas buvo pagrįstas privačiu pokalbiu su belgų teisėju C. de Visscheriu. Šios stadijos metu buvo išreikšta abejonė dėl nacionalinių teismų neišnaudojimo instituto, manant, kad Lietuvos teismai bus paveikti Valstybės Tarybos nuomonės ir Vyriausiojo Tribunolo sprendimo Jeglino byloje. M. Römeris įsikišo tvirtindamas, kad iš anksto kaltinti Lietuvos teismus nešališkumu nepriimtina. Po truputį tarp teisėjų daugėjo tų, kurie palaikė Lietuvos antrą ekscepciją. M. Römeris tai laikė gelbstinčiu Lietuvos teismų prestižą momentu.
6. Galutiniame sprendime Teismas nepriėmė pirmos ekscepcijos, remdamasis Teismo Statuto 62 straipsniu, o antra ekscepcija buvo priimta kaip pagrįsta. Tokį sprendimą ir jo argumentaciją M. Römeris kaip teisininkas vertino dviprasmiškai: pirma, toks sprendimas prieštaravo 1938 m. birželio 30 d. Teismo potvarkiui, kuriuo buvo nuspręsta prijungti ekscepcijas prie bylos esmės. O bylos esmė taip ir liko neišnagrinėta – neatsakyta, ar Estijos bendrovė buvo teisių perėmėja, ar ne, ar konkrečiu atveju nacionalinis priklausomybės ryšys tarp asmenų ir valstybės suteikia valstybei teisę vykdyti diplomatinę gynybą ir pan. Tačiau kartu dėl pirmos ekscepcijos Teismas pabrėžė ir sovietų teiginius, jog nacionalizacija nutraukė bendrovės egzistavimą. Taigi, M. Römeris stebėjosi tuo, kad antra ekscepcija pripažinta, jog Estijos bendrovė turėjo išnaudoti nacionalines teises priemones ir *déni de justice* atveju kreiptis į Teismą. Bet kokia to prasmė, jeigu, remiantis pirmos ekscepcijos argumentacija, įskaitant ir tą, kuria dalijosi teisėjai preliminarinių diskusijų metu, greičiausiai Teismas nepalaikys Estijos ir ši patirs nereikalingų išlaidų.
7. Teismo sprendimas buvo grįstas ne tik teisiniais argumentais, bet ir politiniais nusiteikimais. Tai įrodo nacionalinių teisėjų pokalbiai su belgų teisėju, taip pat ir noru, kad šis reikalas liktų visam laikui sustabdytas.

THE PANEVEZYS–SALDUTISKIS RAILWAY CASE IN THE DIARIES OF M. RÖMERIS

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. Mykolas Römeris wrote about various legal issues in his diaries. He also wrote about cases that were examined at the Permanent Court of International Justice in The Hague, where the prominent Lithuanian lawyer served as an ad hoc judge (or national Lithuanian judge). He wrote about the case of the interpretation of the Statute of the Memel Territory, to which he devoted numerous pages in volume 34 of his diaries. Naturally, he also wrote about the case of the Panevėžys–Saldutiškis railway, to which this article is dedicated. While describing the Panevėžys–Saldutiškis case in his diaries, Römeris: looked into issues of international law and the process of hearing cases at the Permanent Court of International Justice; analyzed the ad hoc role of the judge and not only the legal, but also the political and psychological reasons for making decisions; described in detail the judges' discussions, considering one or another issue, the origin of the case, the legal intricacies of the case, the Lithuanian delegation, the preparation of Lithuania's defense strategy, and preparation for the judicial process; and presented his opinion regarding the preliminary objections presented by Lithuania. The structure of this article was determined by the progress and stages of the trial process.

The scientific foundation of this research consists of the material of two funds stored in the Wróblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, Vilnius University Library. The historical, comparative, analytical, descriptive, linguistic, and document analysis methods were used in the research.

Keywords: Panevezys–Saldutiskis Railway, judge ad hoc, Permanent Court of International Justice, administrative court.

Ieva Deviatnikovaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: administracinė teisė, teisės istorija.

Ieva Deviatnikovaitė, Professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: administrative law, legal history.

LIETUVOS DARBO TARYBŲ TEISINIO STATUSO YPATUMAI

Rytis Krasauskas

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: rkrasauskas@mruni.eu

Pateikta 2022 m. rugsėjo 14 d., parengta spaudai 2022 m. spalio 28 d.

DOI: 10.13165/JUR-22-29-2-02

Santrauka. Straipsnyje apžvelgiamos prielaidos, nulėmusios darbo tarybos įvedimą į Lietuvos darbo teisę, analizuojami jų teisinio statuso pokyčiai, identifikuojamos su darbo tarybų sudarymu ir veikla susijusios praktinės problemos, gilinamasi į darbo tarybų valstybės tarnyboje problemas.

Vienas pagrindinių darbo tarybų įteisinimo Lietuvoje tikslų – siekis užtikrinti kolektyvinių teisių įgyvendinimą tiems darbuotojams, kurie nenori priklausyti profesinėms sąjungoms. Dėl to iki 2017 m. liepos 1 d. darbo taryboms suteikti itin platūs darbuotojų kolektyvinio atstovavimo darbdavio lygiu įgaliojimai, nedarant realios skirties tarp darbo tarybų ir profesinių sąjungų. Įsigaliojus 2017 m. Darbo kodeksui, darbo tarybos neteko teisės darbdavio lygiu sudaryti kolektyvinius susitarimus ir inicijuoti kolektyvinį darbo ginčą dėl intereso, taip buvo iš esmės susiaurintos kolektyvinės darbuotojų teisės. Nepaisant to, toks reglamentavimas vertinamas kaip teisėta socialinės inžinerijos priemonė.

Straipsnyje konstatuojama, kad, siekiant užtikrinti efektyvų privalomo darbuotojų kolektyvinio atstovavimo taisyklės įgyvendinimą, turėtų būti ne tik taikomas teisinis poveikis, tačiau ir pasitelkiamos švelnaus spaudimo priemonės. Šių priemonių įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo darbuotojų aktyvumo įgyvendinant savo rinkimų į darbo tarybas teises. Įvertinus valstybės tarnautojų teisinio statuso ypatumus, siūloma darbo tarybų institutą reglamentuojančias teisės normas valstybės tarnyboje taikyti mutatis mutandis, atitinkamai koreguojant šiuo klausimu formuojamą teisinių praktiką.

Reikšminiai žodžiai: socialinė partnerystė, kolektyvinės darbuotojų teisės, darbo taryba, darbuotojų kolektyvinis atstovavimas per darbo tarybas, valstybės tarnautojų kolektyvinis atstovavimas per darbo tarybas.

Įvadas

Europos Sąjungoje (toliau – ir ES), ypač po Nicos sutarties¹, tvirtai sutariama dėl būtinybės siekti, kad darbo santykių reglamentavimas būtų grindžiamas socialine partneryste, o socialinio dialogo reikšmė, be kita ko, eksplacitiškai įtvirtinta pirminėje ES teisėje². Tai, kad „socialinė partnerystė yra vienas iš šiuolaikinės demokratinės teisinės valstybės požymių“, ir kad „ji reiškia, jog valstybė, reguliuodama darbo santykius, ne tik atsižvelgia į savo interesus, bet ir siekia kiek įmanoma suderinti juos su darbuotojų ir darbdavių interesais“, pripažįstama ir Lietuvos darbo teisės mokslo doktorijoje³. Tam, kad šie siekiai neliktų tik deklaracijomis, brandžios demokratijos tradicijas puoselėjančiose valstybėse (ir pirmiausia ES valstybėse narėse) ieškoma būdų kaip užtikrinti, kad dialogas tarp darbuotojų ir darbdavių nebūtų vien formalumas. Tuo tikslu atskirose valstybėse pasitelkiamos įvairios socialinės inžinerijos priemonės, kuriomis siekiama sudaryti prielaidas optimaliausiu būdu paminėtus pakankamai deklaratyviuos tikslus paversti efektyviai veikiančiu teisiniu mechanizmu.

Nepaisant to, kad darbo tarybos kaip darbuotojams atstovaujantis subjektas atskirose užsienio valstybėse, ES teisėje žinomos pakankamai seniai⁴, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę (1991 m. kovo 11 d.) socialinė partnerystė buvo vykdoma „iš inercijos“, todėl vyravo tradiciniai iki tol veikę darbuotojų atstovai – profesinės sąjungos. Lietuvoje darbo tarybos įteisintos priėmus 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojusį Lietuvos Respublikos darbo kodeksą⁵ (toliau – ir 2003 Darbo kodeksas), kuriame blanketinė teisės norma darbo tarybų statuso ir sudarymo tvarkos reglamentavimą nukreipė į specialų įstatymą (21 str. 1 d.), o dar po kelerių metų vienas po kito įsigaliojo specialieji įstatymai (atitinkamai 2004 m. gegužės 1 d. – Lietuvos Respublikos Europos darbo tarybų įstatymas⁶, 2004 m. lapkričio 11 d. – Lietuvos Respublikos darbo tarybų

¹ „Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12001C%2FTXT>

² Europos Sąjungos sutartyje ir Sutartyje dėl Europos Sąjungos veikimo („Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>) nustatyta, kad ES ir valstybės narės (i) mano, kad būtina siekti administracijos ir darbuotojų dialogo (151 str.), (ii) remia socialinių partnerių vaidmenį ir socialinių partnerių dialogą *inter alia* darbuotojų informavimo ir konsultavimo srityje (152 str., 153 str. 1 d. e. p.). Europos Komisijai, *inter alia* siekiant užtikrinti administracijos ir darbuotojų dialogą, keliamas uždavinys skatinti valstybių narių bendradarbiavimą ir sudaryti sąlygas derinti jų veikimą (156 str.).

³ Daiva Petrylaitė, „Socialinių partnerių vaidmuo Lietuvos darbo teisės plėtotei“, iš *Darbo teisės iššūkiai besikeičiančiame pasaulyje: Liber Amicorum et Collegarum profesorei Genovaitei Dambrauskenei* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2020), 184.

⁴ Apie tai žr., pvz., Rytis Krasauskas, *Darbo santykių reguliavimas kolektyvinėmis sutartimis* (Vilnius: Registrų centras, 2009), 134–136; Rytis Krasauskas ir kt., *Kolektyvinė darbo teisė: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 289–290.

⁵ „Lietuvos Respublikos darbo kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 64-2569.

⁶ „Lietuvos Respublikos Europos darbo tarybų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 39-1271; 2011, Nr. 86-4149.

įstatymas⁷). Didžiulis pokytis reglamentuojant Lietuvos darbo tarybas įvyko 2017 m. liepos 1 d., įsigaliojus iš esmės reformuotam Lietuvos Respublikos darbo kodeksui⁸ (toliau – ir 2017 Darbo kodeksas).

Per beveik dvidešimt metų Lietuvos darbo tarybų teisinis statusas kito. Atitinkamai keitėsi ir šio kolektyvinės darbo teisės subjekto reikšmė, jam atstovaujant darbuotojų interesams. Tokius pokyčius tiesiogiai lėmė Lietuvos įstatymų leidėjo pozicija, susijusi su socialinės partnerystės skatinimu ir plėtra. Atskiri darbo tarybų teisinio statuso ypatumai yra atskleidžiami teismų praktikoje. Bet kokių atveju tai, ar realiai bus pasiektas įteisinant darbo tarybas išskeltas įstatymų leidėjo tikslas – efektyviai paskatinti socialinį dialogą tarp darbuotojų ir darbdavių, galiausiai priklauso ir nuo pačių darbuotojų (neretai ir darbdavių) suvokimo, kad tokio darbuotojų atstovo buvimas jiems yra naudingas ir sudaro prielaidas kurti pasitikėjimu grindžiamus darbo santykius.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti darbo tarybų įtvirtinimo Lietuvos darbo teisėje raidą, įvertinti teisinio reglamentavimo kryptį atskirais etapais lėmusias socialines ir teisines prielaidas, identifikuoti su darbo tarybų sudarymu, veikla privačiame sektoriuje ir valstybės tarnyboje susijusias problemas. Straipsnis parengtas taikant lyginamąjį, loginį, analizės ir kitus mokslinio tyrimo metodus. Šiame straipsnyje nėra analizuojamos Europos darbo tarybos.

Atskirus Lietuvoje sudaromų darbo tarybų teisinio reglamentavimo aspektus yra tyrinėję I. Blažienė, T. Davulis, D. Petrylaitė, N. Kasiliauskas⁹, fragmentiškai jie atskleisti ir kituose mokslo darbuose, parengtuose Lietuvos kolektyvinės darbo teisės tematika¹⁰. Tačiau paminėti tyrimai atlikti daugiausia iki 2017 Darbo kodekso įsigaliojimo, kol kas nėra nuoseklaus tyrimo, kuriame Lietuvos darbo tarybų teisinio statuso ypatumai būtų vertinami kompleksiskai, be kita ko, atsižvelgiant į reikšmingus jo raidos ypatumus.

1. Darbo tarybų įteisinimas ir jų teisinį statusą apibrėžiančio teisinio reglamentavimo evoliucija

Atsižvelgiant į paminėtus su socialinės partnerystės plėtra susijusius Lietuvos

⁷ „Lietuvos Respublikos darbo tarybų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 164-5972.

⁸ „Lietuvos Respublikos darbo kodeksas“, TAR, 2016, Nr. 2016-23709).

⁹ Daiva Petrylaitė, „Darbo tarybos – naujos kolektyvinių darbo santykių galimybės“, *Teisės žinios* 2, 3 (2005); Daiva Petrylaitė, „Lietuvos Respublikos darbo tarybų įstatymo komentaras“, *Justitia* 3, 4 (2007); Nerijus Kasiliauskas, „Profesinių sąjungų ir darbo tarybų veiklos santykis Lietuvoje ir Europos Sąjungoje“, *Teisė* 68 (2008); Daiva Petrylaitė, Inga Blažienė, „Atstovavimas darbuotojams įmonės lygiu: darbo tarybų institutas tarptautiniu ir nacionaliniu požiūriu“, *Verslo ir teisės aktualijos* 4 (2009); Daiva Petrylaitė, „Workers representation in Lithuania: Works Councils role“, *Workers' Representation in Central and Eastern Europe. Challenges and Opportunities for the Works Councils' System, Bulletin of Comparative Labour Relations* 85 (2014); ir kt.

¹⁰ Žr. pvz., Rytis Krasauskas, *Darbo santykių reguliavimas kolektyvinėmis sutartimis* (Vilnius: Registrų centras, 2009), 134–136; Rytis Krasauskas ir kt., *Kolektyvinė darbo teisė: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 289–290.

darbo teisės raidos aspektus, darbo tarybų įtvirtinimą ir raidą Lietuvos darbo teisėje tikslinga skaidyti į tris etapus, kurie paženklinti esminiais darbuotojų kolektyvinio atstovavimo paradigmos ir darbo tarybų teisinio statuso pokyčiais: 1) darbuotojų kolektyvinio atstovavimo tik per profesines sąjungas etapas (nuo 1991 m. kovo 11 d. iki 2003 m. sausio 1 d.); 2) darbo tarybų su itin plačiais darbuotojų kolektyvinio atstovavimo įgaliojimais įteisinimo etapas (nuo 2003 m. sausio 1 d. iki 2017 m. liepos 1 d.); 3) visuotinio darbuotojų atstovavimo per darbo tarybas įteisinimo etapas (nuo 2017 m. liepos 1 d.).

1.1. Teisinės prielaidos darbo taryboms įteisinti

Nuo 1991 m. kovo 11 d. iki 2003 m. sausio 1 d. galiojusi situacija, kai kolektyvinis darbuotojų atstovavimas buvo vykdomas per vienintelį kolektyvinio atstovavimo kanalą – profesines sąjungas, aiškintina darbo santykių teisinio reglamentavimo inercija. Nors minimu laikotarpiu darbuotojų dalyvavimas įmonės valdymo procesuose ir nebuvo absoliučiai naujas reiškinys, jis iš esmės buvo grindžiamas dar iki 1991 m. kovo 11 d. galiojusiomis vietinių profesinių sąjungų komitetų ar darbuotojų kolektyvo dalyvavimo valdant sovietinio tipo įmones taisyklėmis, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, buvęs profesinių sąjungų vaidmuo stipriai sumenko, taip pat nebuvo numatytas jokios formos darbuotojų ar jų atstovų dalyvavimas valstybės ar savivaldybių įmonių ar privatizuotų įmonių valdybose ar stebėtojų tarybose¹¹.

Darbo tarybų įteisinimas sutapo su 2002 m. kovo 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvos 2002/14/EB dėl bendros darbuotojų informavimo ir konsultavimosi su jais sistemos sukūrimo Europos bendrijoje (toliau – ir Informavimo ir konsultavimosi direktyva)¹² – vieno iš svarbesnių ES lygiu priimtų dokumentų, kuriuo *inter alia* siekiama skatinti administracijos ir darbuotojų socialinį dialogą – nuostatų perkėlimo į nacionalinę teisę procesu. Lietuvos įstatymų leidėjų atlikti vieną esminių pokyčių kolektyvinėje darbo teisėje – įteisinti renkamą darbuotojų atstovą darbo tarybą – pastūmėjo šios priežastys: a) minėtos direktyvos priėmimas¹³, b) nepakanamas darbuotojų teisių ir interesų atstovavimas (tai, kad iki 2003 Darbo kodekso priėmimo Lietuvos Respublikos praktika parodė, jog teisės atstovauti darbuotojų teisėms ir interesams ir juos ginti suteikimas išimtinai profesinėms sąjungoms nėra visiškai veiksmingas, pabrėžė Viktoras Tiažkijus¹⁴) ir nepatenkinama socialinio dia-

¹¹ Tomas Davulis, „Lithuanian labour law in the context of the EU Charter of Fundamental Rights“, *Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej* (Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2016), 297.

¹² „2002 m. kovo 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2002/14/EB dėl bendros darbuotojų informavimo ir konsultavimosi su jais sistemos sukūrimo Europos bendrijoje“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32002L0014>.

¹³ Apie tai plačiau žr. Tomas Davulis, „Lithuanian labour law in the context of the EU Charter of Fundamental Rights“, *Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej* (Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2016), 297.

¹⁴ Ipolitas Nekrošius ir kt. *Lietuvos Respublikos Darbo kodekso komentaras. 1–2 dalys. 1 tomas* (Vilnius: Justitia, 2003), 87.

logo būklė, kurią lėmė savireguliacijos mechanizmų nepakankamumas (tai matyti iš priklausymo profesinėms sąjungoms statistikos: 2000 m. tik 18,4 proc. dirbančiųjų buvo profesinių sąjungų nariai, 2001 – 16,8 proc., 2002 – 15,2 proc.¹⁵), c) taip pat kitų senas demokratijos tradicijas puoselėjančių valstybių pavyzdys (senas demokratijos tradicijas puoselėjančiose valstybėse renkami darbuotojų atstovai įteisinti labai seniai, pvz., Didžiojoje Britanijoje – nuo 1824 m., Vokietijoje teisiškai įtvirtinti nuo 1920 m., Italijoje – nuo 1900 m., JAV – nuo 1920 m., Ispanijoje teisiškai įtvirtinti nuo 1931 m., Nyderlanduose – nuo 1950 m., Švedijoje – nuo 1946 m., Belgijoje – nuo 1948 m., todėl ši darbuotojų atstovavimo veikla turi senas tradicijas¹⁶).

Vienas iš darbo tarybų įteisinimo tikslų buvo siekis išspręsti darbuotojų kolektyvinio atstovavimo problemą ir paskatinti kolektyvių sutarčių įmonės lygyje pasirašymą¹⁷. Tai, kad dėl skirtingų veiksnų sumos sklandi socialinės partnerystės plėtra, kai darbuotojai yra atstovaujami tik per vienintelį kolektyvinio atstovavimo kanalą – profesines sąjungas, yra sunkiai įgyvendinama ir kyla reali rizika, kad dauguma kolektyvinių darbuotojų teisių, kurios įtvirtintos ne tik nacionaliniuose, bet ir tarptautiniuose teisės aktuose, ir toliau liks deklaratyvios (neveikiančios), buvo pažymima ir darbo teisės mokslo doktrinoje¹⁸. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – ir LAT) 2011 m. gegužės 2 d. nutartyje konstatavo, jog „tam, kad būtų išsaugota darbuotojų teisė sudaryti kolektyvinius susitarimus, jeigu jie nesijungs į profesines sąjungas, ši teisė užtikrinama sudarant darbo tarybas (2003 Darbo kodekso 21 str.). Taip užtikrinamas negatyvusis asociacijos laisvės principo aspektas, įgyvendinant teisę sudaryti kolektyvinius susitarimus“¹⁹. Negatyvusis asociacijų laisvės aspektas reiškia, kad joks asmuo negali būti verčiamas priklausyti kuriai nors asociacijai ir kiekvienas turi teisę iš tokios asociacijos išstoti²⁰. Taigi vienas pagrindinių ir eksplicitiškai deklaruotų teisinio reglamentavimo, pastūmėjusio Lietuvos įstatymų leidėją įteisinti papildomą darbuotojų kolektyvinio atstovavimo kanalą (atstovavimą per darbo tarybas), tikslų buvo siekis išsaugoti galimybę naudotis darbuotojų kolektyvinėmis teisėmis ir tais atvejais, kai darbuotojai dėl kokių nors priežasčių nenori priklausyti profesinei sąjungai.

¹⁵ International Labour Organization/ILOSTAT, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., <https://ilostat.ilo.org/>.

¹⁶ Apie tai plačiau žr. Rytis Krasauskas, Tomas Bagdanskis, Ramunė Guobaitė-Kirslienė, Ingrida Mačernytė-Panomariovienė, *Kolektyvinė darbo teisė* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 289–290.

¹⁷ *Socialinis pranešimas 2002* (Socialinės apsaugos ir darbo ministerija: Vilnius, 2003), 14, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/732_socpran2002.pdf.

¹⁸ Apie veiksnus, lemiančius atotrūkį tarp formaliai įtvirtintos socialinės partnerystės sistemos ir faktinės jos būklės žr., pvz., Rytis Krasauskas, „The Lithuanian Social Partnership Model and its Impact on the Development of Labour Law“, *Labour Law Reforms in Eastern and Western Europe. Cultures juridiques et politiques* 12 (2017), 170–174.

¹⁹ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. gegužės 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-212/2011“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., <https://www.infolex.lt/tp/202616>.

²⁰ Rytis Krasauskas, Tomas Bagdanskis, Ramunė Guobaitė-Kirslienė, Ingrida Mačernytė-Panomariovienė, *Kolektyvinė darbo teisė* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 23–24.

1.2. Darbo tarybų teisinio statuso ypatumai iki 2017 m. liepos 1 d.

Darbo tarybos *de jure* Lietuvoje įteisintos 2003 m. sausio 1 d., kai įsigaliojo 2003 Darbo kodeksas. Reali galimybė Lietuvos įmonėse sudarinėti renkamus darbuotojų atstovus atsirado 2004 m. lapkričio 11 d., kai įsigaliojo Darbo tarybų įstatymas, reglamentavęs tokių darbuotojų atstovų teisinį statusą.

Iki 2017 m. liepos 1 d. galiojęs Lietuvos įmonėse veikiančių darbo tarybų teisinis reglamentavimas pasižymėjo keliais išskirtiniais bruožais.

Pirmiausia, darbo tarybos rinkimų iniciatyvos teisė priklausė darbuotojams, o, nesant tokios iniciatyvos, darbdavys neturėjo ne tik pareigos, bet ir teisės organizuoti darbo tarybos rinkimus. Teisę darbdaviui raštu pateikti pasirašytą pasiūlymą dėl darbo tarybos sudarymo turėjo ne mažiau kaip vienas penktadalis įmonės darbuotojų, o darbdavys ne vėliau kaip per septynias dienas nuo šio pasiūlymo gavimo dienos privalėjo paskelbti darbo tarybos rinkimus ir sudaryti darbo tarybos rinkimų komisiją (Darbo tarybų įstatymo 6 str.).

Antra, darbo taryboms buvo suteikti itin platūs kolektyvinio darbuotojų atstovavimo įgaliojimai. Minėtu laikotarpiu darbo taryboms buvo suteiktos teisės aktyviai dalyvauti įgyvendinant visų formų²¹ socialinę partnerystę, įskaitant teisę sudaryti įmonės, įmonės filialo, atstovybės ar struktūrinio padalinio kolektyvinę sutartį, priimti sprendimą skelbti streiką ir jam vadovauti (2003 Darbo kodekso 69 str. 1 d., 77 str. 1, 4 d., Darbo tarybų įstatymo 19 str. 10 p.).

2003 Darbo kodekse buvo įtvirtinta, kad darbo taryba turi visas kolektyvinio atstovavimo subjektų teises, jeigu įmonėje, įstaigoje ar organizacijoje²² nėra veikiančios profesinės sąjungos ir jeigu darbuotojų kolektyvo susirinkimas darbuotojų atstovavimo ir gynimo funkcijos neperdavė atitinkamos ekonominės veiklos šakos profesinei sąjungai (19 str. 1 d., 21 str. 2 d.). Aiškinant šį teisinį reguliavimą teismų praktikoje²³, suformuluota formalusis įgaliojimų atstovauti įmonės darbuotojų kolektyviniams interesams perdavimo ekonominės veiklos šakos profesinei sąjungai taisyklė, pagal kurią, nesant atstovavimo ir gynimo funkcijų perdavimo, ekonominės veiklos šakos profesinė sąjunga tos įmonės, kurioje nėra veikiančios profesinės sąjungos, darbuotojų teisėms ir interesams atstovauti negali, nes joms atstovauja darbo taryba.

²¹ Pagal 2003 Darbo kodekse įtvirtintą teisinį reglamentavimą socialinė partnerystė galėjo būti „įgyvendinama šiomis formomis: 1) dalyvaujant dvišalių ar trišalių tarybų (komisijų, komitetų) veikloje; 2) darbuotojų atstovams įgyvendinant informavimo ir konsultavimo teises bei kitas dalyvavimo darbdavio sprendimų priėmimo teises; 3) vedant kolektyvines derybas ir sudarant kolektyvines sutartis“ (43 str.). Pagal 2017 Darbo kodekse įtvirtintą teisinį reglamentavimą socialinė partnerystė įgyvendinama šiomis formomis: „1) sudarant dvišales, trišales tarybas, dalyvaujant jų veikloje ir sudarant susitarimus dėl darbo, socialinių ir ekonominių klausimų; 2) inicijuojant, vedant kolektyvines derybas ir sudarant kolektyvines sutartis; 3) informavimo, konsultavimo procedūromis ir dalyvavimu darbdavio juridinio asmens valdyme“ (164 str.).

²² Straipsnyje „įmonės, įstaigos ar organizacijos“ bendrai vadinamos įmonėmis.

²³ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2004 m. rugsėjo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-459/2004“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., <https://www.infolex.lt/tp/41184>.

Darbo taryba negalėjo atlikti tik tų funkcijų, kurios pagal įstatymus yra pripažintos kaip profesinių sąjungų prerogatyva (2003 Darbo kodekso 21 str. 3 d., Darbo tarybų įstatymo 19 str. 2 d.). Komentuodamas Lietuvos darbo taryboms suteikiamų kolektyvinio atstovavimo subjektų teisių išimtį, V. Tiažkijus pabrėžė, kad ši išimtis grindžiama tuo, kad darbo tarybų veikla apsiriboja tam tikros įmonės darbuotojų interesų atstovavimu²⁴.

Plačių darbuotojų kolektyvinio atstovavimo įgaliojimų suteikimas darbo taryboms lėmė tai, kad darbo tarybos (darbuotojų atstovai) gana sėkmingai užpildė dėl nepakankamo darbuotojų dalyvavimo profesinių sąjungų veikloje atsirandančias darbuotojų atstovavimo spragas. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis jau 2005 metais, t. y. pirmaisiais metais, kai atsirado reali galimybė rinkti darbo tarybas (darbuotojų atstovą), šiais darbuotojų atstovais buvo pasitikima gerokai labiau nei profesinėmis sąjungomis (iš 14 715 patikrintų įmonių 1 495 jų veikė darbo tarybos arba darbuotojų atstovas, tuo pat metu tik 730 iš patikrintų įmonių buvo įregistruotos profesinės sąjungos, o dar keturiose įmonėse darbuotojų atstovavimo ir gynimo funkcijos perduotos šakinėms profesinėms sąjungoms)²⁵. 2014 m. Lietuvoje net 90 procentų visų įmonių, kuriose buvo darbuotojų atstovai, – jie buvo ne profesinės sąjungos nariai²⁶.

Galiausiai, iki 2017 m. liepos 1 d. sprendžiant galimas darbuotojų kolektyvinio atstovavimo kolizijas tais atvejais, kai, įmonėje veikiant darbo tarybai, įgaliojimus veikti įgyja ir atitinkamo lygmens profesinė sąjunga, buvo įtvirtinta abiejų darbuotojų kolektyvinių atstovų bendro veikimo galimybė. Galiojo taisyklė, pagal kurią tais atvejais, kai, nepasibaigus darbo tarybos kadencijai, nustatyta tvarka įmonėje yra įsteigiama ir pradeda veikti įmonės profesinė sąjunga ar įmonės darbuotojų kolektyvo susirinkimas, darbuotojų atstovavimo ir gynimo funkciją perduoda atitinkamos ekonominės veiklos šakos profesinei sąjungai, o įmonėje galėjo veikti ir savo veiklą tęsti darbo taryba ir atitinkama profesinė sąjunga. Tokiu atveju įmonės kolektyvinę sutartį sudaryti ir kitas darbuotojų atstovų funkcijas atlikti turėjo teisę jungtinė profesinės sąjungos ir darbo tarybos atstovybė, sudaroma šių darbuotojų atstovų sutarimu arba darbuotojų kolektyvo susirinkimo (konferencijos) sprendimu (Darbo tarybų įstatymo 27 str.).

Taigi nuo 2003 m. sausio 1 d. iki 2017 m. liepos 1 d. praktiškai nebuvo realios skirties tarp darbo tarybų ir profesinių sąjungų teisių, atstovaujant darbuotojams kolektyviniuose santykiuose įmonių ir jų struktūrinių padalinių lygiu, todėl Lietuvos įmonėse darbo tarybos pradėjo vyrauti profesinių sąjungų atžvilgiu.

²⁴ Ipolitas Nekrošius ir kt. *Lietuvos Respublikos Darbo kodekso komentaras. 1–2 dalys. I tomas* (Vilnius: Justitia, 2003), 87.

²⁵ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, *Socialinis pranešimas 2005–2006* (Vilnius, 2003), 48.

²⁶ Plačiau apie tai žr. Rytis Krasauskas, „The Lithuanian Social Partnership Model and its Impact on the Development of Labour Law“, *Labour Law Reforms in Eastern and Western Europe. Cultures juridiques et politiques* 12 (2017), 163–164.

1.3. Pagrindiniai darbo tarybų teisinio statuso pokyčiai nuo 2017 m. liepos 1 d.

Trečiajame etape, įvykdžius Lietuvos darbo teisės reformą, kurios pagrindiniu akcentu tapo 2017 Darbo kodeksas, buvo panaikintas darbo tarybų turėtas universalaus atstovavimo mandato principas, siekta pakeisti darbuotojų atstovavimo sistemą *inter alia*, sukurti profesinėms sąjungoms palankesnę kolektyvinių darbo santykių sistemą, sustiprinti darbuotojų informavimo ir konsultavimo teises²⁷.

2017 Darbo kodekse reglamentuojant Lietuvos įmonėse sudaromų darbo tarybų teisinį statusą, atlikta keletas esminių pakeitimų, susijusių su Lietuvos įmonėse renkamų darbo tarybų teisinio statuso apimtimi: 1) įtvirtintas imperatyvus reikalavimas, kad pas darbdavius, kurių vidutinis darbuotojų skaičius yra didesnis kaip 20, privalomai veiktų bent vienas iš darbuotojų atstovų – profesinė sąjunga arba darbo taryba (toliau – ir privaloma darbuotojų kolektyvinio atstovavimo taisyklė) (169 str. 1 ir 4 d.); 2) darbo taryba privalo būti sudaryta darbdavio iniciatyva (169 str. 1 d.), o darbdavys įstatymu įpareigotas aktyviai įsitraukti į rinkimų procesą, t. y. sudaryti darbo tarybos rinkimus vykdysiančią rinkimų komisiją (171 str. 2 d.), sudaryti sąlygas darbuotojams dalyvauti rinkimuose ir už šį laiką jiems mokėti jų vidutinį darbo užmokestį (171 str. 6 d.), suteikti darbo tarybų rinkimų materialinį techninį aprūpinimą (171 str. 13 d.) ir kt.; 3) į darbo tarybų sudarymo procesą tiesiogiai įtraukta Valstybinė darbo inspekcija prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – ir VDI), t. y. darbdavys privalo raštu informuoti savo buveinės teritorijos VDI teritorinį skyrių apie darbo tarybos veiklos pabaigą tais atvejais, kai naujos darbo tarybos nepavyksta sudaryti per šešis mėnesius (176 str. 3 d.), darbo tarybos pirmininkas ne vėliau kaip per vieną mėnesį nuo darbo tarybos įgaliojimų pradžios privalo raštu informuoti darbdavio buveinės teritorijos VDI teritorinį skyrių apie darbo tarybos sudarymą, jos valdymo organus, darbdavio įmonės, kurioje sudaryta darbo taryba, pavadinimą (173 str. 6 d.); 4) įtvirtinus, kad kolektyvinės derybos, kolektyvinių sutarčių sudarymas ir kolektyvinių darbo ginčų dėl interesų inicijavimas išlieka išimtinė profesinių sąjungų teisė (165 str. 3 d.), žymiai susiaurintos darbo tarybos kaip kolektyvinio darbuotojų atstovo teisės; 5) įtvirtinta, kad kolektyvinės sutartys taikomos darbuotojams – jas sudariusių profesinių sąjungų nariams, nebent tokios kolektyvinės sutartys akceptuojamos jas patvirtinus visuotiniame darbdavio darbuotojų susirinkime (konferencijoje) (197 str. 1 d.), arba yra išplečiama kolektyvinės sutarties taikymo sritis (198 str.).

2017 Darbo kodekse susiaurinus darbo tarybų teises, susiaurintos ir konkretaus darbuotojo, nesančio (o gal ir nenorinčio būti) profesinės sąjungos nariu galimybės pasinaudoti minėtomis kolektyvinėmis darbo teisėmis, t. y. apsunkintas jų įgyvendinimas. Atsižvelgiant į tai, ir į tai, kad vienas iš 2003 Darbo kodekse įtvirtinto teisinio reglamentavimo, įteisinusio papildomą darbuotojų kolektyvinio atstovavimo kanalą (atstovavimą per darbo tarybas) tikslų buvo išsaugoti „darbuotojų teisė

²⁷ Apie tai žr. Tomas Davulis, „Lietuvos darbo teisė 1918–2018“, iš *Lietuvos teisė 1918–2018 m.: šimtmečio patirtis ir perspektyvos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2017), 888.

sudaryti kolektyvinius susitarimus“, ir tais atvejais darbuotojai dėl kokių nors priežasčių nenori priklausyti profesinei sąjungai, kyla pagrįstas klausimas, ar panaikinus darbo tarybų teisę į kolektyvines derybas ir įmonės (jos struktūrinio padalinio) lygmens kolektyvinių sutarčių sudarymą ir kolektyvinių darbo ginčų dėl interesų inicijavimą, nebuvo pažeistos (neproporcingai susiaurintos) dar 2003 Darbo kodekse ir Darbo tarybų įstatyme įtvirtintos darbuotojų, dėl kokių nors priežasčių nepageidaujančių stoti į profesines sąjungas, kolektyvinės teisės?

Šiuo aspektu pirmiausiai pabrėžtina, kad LAT 2011 m. gegužės 2 d. nutartyje pateiktas išaiškinimas, kad, 2003 Darbo kodekse įtvirtinus darbo tarybų teises dalyvauti kolektyvinėse derybose ir pasirašyti kolektyvines sutartis, yra išsaugomos analogiškos darbuotojų, kurie dėl kokių nors priežasčių nenori priklausyti profesinei sąjungai, kolektyvinės teisės, *mutatis mutandis* (su būtinais (atitinkamais) pakeitimais) taikytinas ir darbuotojų kolektyvinei teisei inicijuoti kolektyvinį darbo ginčą dėl intereso. Taigi 2017 Darbo kodekse panaikinus šias darbo tarybų teises, atitinkama apimtimi buvo apribotos (susiaurintos) ir darbuotojų kolektyvinės teisės darbdavio lygiu sudaryti kolektyvinius susitarimus ir inicijuoti kolektyvinį darbo ginčą dėl intereso.

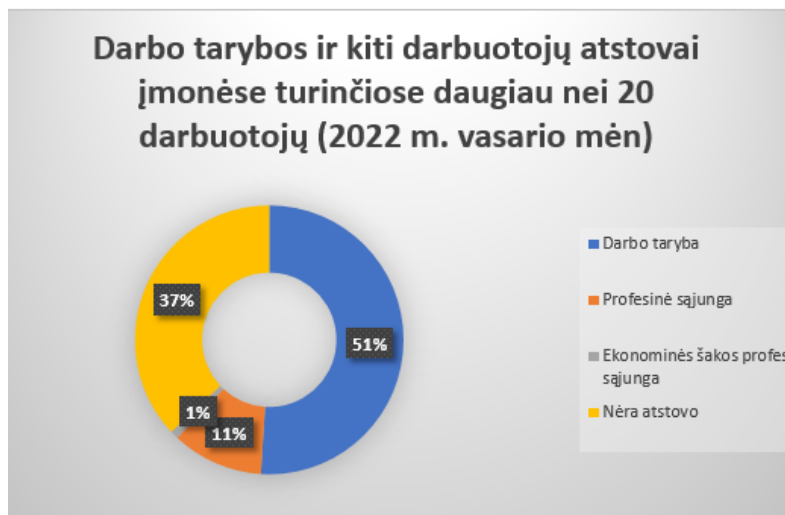
„Pagal Konstituciją riboti asmens teisės ir laisvės galima laikantis šių sąlygų: tai daroma įstatymu; apribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo“ (žr., pvz., Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d., 2011 m. birželio 21 d., 2014 m. gegužės 9 d. nutarimus), „pagal kurį asmens teisių ir laisvių įstatymu negalima riboti labiau, negu reikia teisėtiems ir visuomenei svarbiems tikslams pasiekti“ (žr., pvz., Konstitucinio Teismo 2011 m. liepos 7 d., 2014 m. balandžio 14 d., 2016 m. vasario 17 d. nutarimus); „bendrų interesų apsauga demokratinėje teisinėje valstybėje negali paneigti konkrečios žmogaus teisės ar laisvės apskritai“ (žr., pvz., Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d., 2003 m. kovo 24 d., 2015 m. vasario 26 d. nutarimus). Atsižvelgiant į tai, sprendžiant, ar darbuotojų teisės sudaryti kolektyvinius susitarimus ir inicijuoti kolektyvinį darbo ginčą dėl intereso ribojimas aptariama apimtimi yra konstituciškai pateisinamas, būtina nustatyti šių ribojimų atitiktį paminėtiems konstituciniams imperatyvams, t. y. ar jie įtvirtinti įstatymo lygmens teisės akte, ir ar jie tikslas – sustiprinti profesines sąjungas – yra proporcingas.

Aptariami darbuotojų kolektyvinių teisių ribojimai įtvirtinti tinkamos galios teisės akte, t. y. 2017 Darbo kodekse. Darbuotojų teisės sudaryti kolektyvinius susitarimus ir inicijuoti kolektyvinius darbo ginčus, skirtingai nei iš asociacijų principo kildinama individuali teisė (ne) priklausyti konkrečiai asociacijai (profesinei sąjungai), yra ne individualios, o kolektyvinės teisės, kurių įgyvendinimas siejamas su privaloma sąlyga – aktyviai dalyvauti pasirenkant (igaliojant) darbuotojų atstovą (stojant į profesines sąjungas, renkant darbo tarybas). 2017 Darbo kodekse įtvirtinus aptariamus darbuotojų kolektyvinių teisių sudaryti kolektyvinius susitarimus ir inicijuoti kolektyvinį darbo ginčą dėl intereso apribojimus, šios darbuotojų teisės nebuvo paneigtos. Dėl šių priežasčių nėra pagrindo 2017 Darbo kodekse įtvirtintų darbuotojų kolektyvinių teisių sudaryti kolektyvinius susitarimus ir inicijuoti kolektyvinį darbo

ginčą dėl intereso apribojimų pripažinti prieštaraujančiais konstituciniais imperatyvams. Todėl toks teisinis reglamentavimas turėtų būti laikomas teisėta socialinės inžinerijos priemone, kurią įstatymų leidėjas gali naudoti socialinei partnerystei stiprinti.

2. Darbuotojų kolektyvinio atstovavimo per darbo tarybas *status quo* ir tai lemiantys veiksniai

VDI duomenimis, apie darbuotojų kolektyvinį atstovavimą įmonėse, turinčiose 20 ir daugiau darbuotojų, 2022 m. vasario mėnesį 51 proc. tokių įmonių darbuotojams atstovavo darbo tarybos, 11 proc. – profesinės sąjungos, 1 proc. – ekonominės šakos profesinės sąjungos, o net 37 proc. tokių įmonių darbuotojams apskritai nebuvo atstovaujama (žr. 1 pav.).

1 paveikslas²⁸. Darbuotojų kolektyvinis atstovavimas įmonėse, turinčiose 20 ir daugiau darbuotojų

Skaičiai, pateikti 1 pav., rodo, kad, viena vertus, įvertinus situaciją, buvusią iki privalomo darbuotojų kolektyvinio atstovavimo taisyklės įteisinimo Lietuvoje²⁹, kad net 63 procentuose įmonių, turinčių 20 ir daugiau darbuotojų, veikia kolektyviniai

²⁸ Paveikslas parengtas pagal VDI duomenis, pateiktus pranešime „Darbo kodekso monitoringas 2020–2021 m.“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., https://www.vdi.lt/PdfUploads/Monitoringui_2022-05-30.pdf.

²⁹ Minėta, kad, pvz., 2014 m. iš viso Lietuvoje darbuotojams kolektyviniuose darbo santykiuose buvo atstovaujama 36,7 proc. ūkio subjektų (žr. *Social Report 2014–2015* (Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2015), žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/10101_social_report2014-2015.pdf, 16–19).

darbuotojų atstovai, laikytina reikšmingu pasiekimu. Kita vertus, atsižvelgus į tai, kad, praėjus beveik penkeriems metams po šios taisyklės įtvirtinimo, vis dar daugiau nei 1/3 visų Lietuvoje veikiančių darbdavių šios pareigos neįgyvendina arba negali įgyvendinti, sudaro pagrindą ieškoti tai lemiančių priežasčių.

Tokios priežastys skirstytinos į kelias grupes:

1) priežastys, susijusios su darbdavių pareigų formuojant darbo tarybas įgyvendinimu, t. y. kai darbdavys dėl tam tikrų (greičiausiai subjektyvių) priežasčių, pažeisdamas įstatymą, nevykdo pareigos inicijuoti darbo tarybos sudarymą vidutiniam darbdavio darbuotojų skaičiui pasiekus 20 ir daugiau (2017 Darbo kodekso 169 str. 1 d.);

2) priežastys, susijusios su rinkimų į darbo tarybas metu padarytais pažeidimais, t. y. kai teismas panaikina darbo tarybos rinkimų rezultatus dėl to, kad buvo šiurkščiai pažeistos 2017 Darbo kodekso nuostatos ar suklastoti rinkimų dokumentai, ir tai turėjo įtakos nustatant esminius rinkimų rezultatus (2017 Darbo kodekso 171 str. 14 d.). Šiuo atveju ne vėliau kaip po vieno mėnesio nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos, laikantis nustatytos tvarkos ir sąlygų, turi būti surengti pakartotiniai rinkimai (2017 Darbo kodekso 171 str. 14 d.);

3) priežastys, susijusios su darbuotojų rinkimų į darbo tarybas teisės realizavimu. Šiai darbo tarybų nesudarymo priežasčių grupei priskirtini atvejai, kai: a) per papildomą laiką darbuotojai nepasiūlo pakankamai kandidatų į darbo tarybos narius (tokiu atveju rinkimų komisija surašo ir viešai paskelbia protokola, kad darbo tarybos rinkimai laikomi neįvykusiais, o nauji darbo tarybos rinkimai rengiami ne anksčiau kaip po šešių mėnesių nuo rinkimų komisijos sprendimo darbo tarybos rinkimus laikyti neįvykusiais priėmimo) (2017 Darbo kodekso 171 str. 5 d.); b) dėl nepakankamo darbuotojų dalyvavimo darbo tarybos rinkimuose šie rinkimai paskelbiami neįvykusiais (tokiu atveju per artimiausias septynias dienas turi būti surengti pakartotiniai rinkimai, kurie laikomi įvykusiais, jeigu juose dalyvavo vienas ketvirtadalis balsavimo teisę turinčių įmonės darbuotojų) (2017 Darbo kodekso 171 str. 10 d.);

4) priežastys, susijusios su darbą baigiančios darbo tarybos pasyvumu, t. y. darbą baigianti darbo taryba nevykdo pareigos inicijuoti naujos darbo tarybos rinkimus (naujos darbo tarybos rinkimo procedūra pradedama likus ne mažiau kaip trimis mėnesiams iki darbo tarybos kadencijos pabaigos arba per mėnesį nuo tada, kai darbo tarybos veikla pasibaigia (i) dėl to, kad darbo taryboje lieka mažiau kaip trys jos nariai ir atsarginių darbo tarybos narių sąrašė nėra nė vieno kandidato, turinčio teisę tapti darbo tarybos nariu; (ii) darbo tarybos sprendimu, priimtu daugiau kaip dviem trečdaliais darbo tarybos narių balsų; (iii) kai darbdavys sujungiamas ar prijungiamas prie kitos įmonės, įstaigos ar organizacijos arba darbdavio verslas ar verslo dalis perduodama kitam ir jame veikusi darbo taryba susitaria su verslo perėmėjo darbo taryba dėl naujos darbo tarybos rinkimų) (2017 Darbo kodekso 176 str. 2 d.).

Pirmais dviem atvejais galioja pakankami aiškūs teisiniai mechanizmai, sudarantys prielaidas užtikrinti maksimaliai efektyvų privalomo darbuotojų kolektyvinio atstovavimo taisyklės įgyvendinimą. VDI nustačiusi, kad darbdavys nevykdo pareigos inicijuoti darbo tarybą (2017 Darbo kodekso 169 str. 1 d.), ar pareigos ne vėliau kaip

po vieno mėnesio nuo teismo sprendimo panaikinti darbo tarybos rinkimų rezultatus įsiteisėjimo dienos surengti pakartotinius rinkimus (2017 Darbo kodekso 171 str. 14 d.), turi teisę juridinių asmenų vadovams ar kitiems atsakingiems asmenims taikyti administracinę atsakomybę už darbo įstatymų pažeidimus (Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso³⁰ 96 str. 2, 4 d., 589 str. 58 p.).

Likusiai dviem atvejais represinių priemonių taikymas siekiant užtikrinti 2017 Darbo kodekse įtvirtintos privalomo darbuotojų kolektyvinio atstovavimo taisyklės įgyvendinimą yra apribotos. Todėl, siekiant daryti pozityvų poveikį šios taisyklės praktiniam įgyvendinimui, turėtų būti pasitelkiamos „švelnaus spaudimo“ priemonės.

„Švelnaus spaudimo“ priemonės visų pirma turėtų taikyti VDI pareigūnai, vykdydami rinkimų į darbo tarybas monitoringą, teikdami atitinkamas konsultacijas atitinkamiems darbdaviams ir darbuotojams. VDI kompetencijai priskiriama tiek norminių darbo teisės aktų pažeidimų prevencija, tiek ir darbo įstatymų laikymosi kontrolė įmonėse (Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcijos įstatymo 4 str.), todėl VDI teritorinis skyrius, nustatęs, jog tuo atveju, kai konkrečiam darbdaviui, pas kurį nėra veikiančios profesinės sąjungos ir per nustatytą terminą darbo tarybos nepavyksta sudaryti, privalo veikti iniciatyviai ir jai suteiktų įgaliojimų ribose imtis realių veiksmų, kad būtų įgyvendintas iš 2017 m. Darbo kodekso kylantis reikalavimas užtikrinti, kad pas darbdavius, kurių vidutinis darbuotojų skaičius yra didesnis kaip 20, veiktų bent vienas iš darbuotojų atstovų – profesinė sąjunga arba darbo taryba.

Prie „švelnaus spaudimo“ priemonių priskirtinas teisinio reglamentavimo tobulinimas. Taip pat, siekiant preventyviai paveikti situacijas, kai darbo tarybos nesudaromos dėl priežasčių, susijusių su darbą baigiančios darbo tarybos pasyvumu, galėtų būti labiau išnaudotas darbdavio ir darbo tarybos susitarimo institutas (2017 Darbo kodekso 175 str.). Šiuo tikslu darbdavio ir darbo tarybos susitarimuose be kitų galėtų būti įtvirtinami veiksmingi darbuotojų, įtrauktų į darbo tarybos veiklą, motyvaciniai mechanizmai, aiškūs darbą baigiančios darbo tarybos veikimo, susijusio su naujos darbo tarybos rinkimų organizavimu, algoritmas.

Vertinant galimybę daryti teisėtą poveikį šalinant darbo tarybų nesudarymo priežastis, susijusias su darbuotojų rinkimų į darbo tarybas teisės realizavimu, būtina atsižvelgti į tai, kad darbuotojai turi tiek aktyviają, tiek pasyviają rinkimų į darbo tarybas teises. Darbo tarybos negali būti formuojamos taip, kad kiltų abejonių dėl jų legitimumo, teisėtumo. Taigi tokiuose rinkimuose dalyvaujančių darbuotojų rinkimų teisė turi būti įgyvendinama taip, kad nekiltų abejonių dėl išrinktų darbo tarybų legitimumo, teisėtumo. Rinkimų į darbo tarybas teisės privalo būti įgyvendinamos laisvai – tai bendro pobūdžio norma, kuri remiasi visuotinai pripažinta žmogaus laisvės koncepcija. Niekas negali būti verčiamas dalyvauti rinkimuose į darbo tarybą ar juo labiau kandidatuoti į jos narius (siekti būti išrinktam). Visa tai atitinkamai apsprendžia įstatymo leidėjo diskrecijos ribas, siekiant daryti poveikį privalomo darbuotojų kolektyvinio atstovavimo taisyklės įgyvendinimui. Atitinkamais imperatyvais yra

³⁰ „Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas“, TAR, 2015, Nr. 2015-11216.

ribojamos ir darbdavių bei VDI galimybės realizuojant jiems priskirtas įstatymines kompetencijas.

Apibendrinant konstatuotina, kad 2017 Darbo kodekse įtvirtintos privalomos darbuotojų kolektyvinio atstovavimo taisyklės įgyvendinimas tiesiogiai priklauso ne tik nuo darbdavio pastangų, sudarant sąlygas darbo tarybų rinkimams, ar VDI aktyvumo tai kontroliuojant, tačiau ir nuo to, ar darbuotojai aktyviai įgyvendina jiems suteiktas aktyviaja ir pasyviaja rinkimų į darbo tarybas teises. Šiuo aspektu šių darbuotojų teisių turinys tiesiogiai apsprendžia įstatymo leidėjo diskrecijos, taip pat darbdavių ir VDI galimybių ribas.

3. Darbo tarybos ir valstybės tarnyba

Pagrindinius valstybės tarnybos principus, valstybės tarnautojo teises ir pareigas, atsakomybę, darbo užmokestį, socialines ir kitas garantijas, valstybės tarnybos valdymo teisinius pagrindus nustato ir Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas³¹ (toliau – VTĮ), kuriame įtvirtintas subsidarius darbo įstatymų taikymas, t. y. darbo santykius reglamentuojantys įstatymai ir kiti teisės aktai valstybės tarnautojams taikomi tiek, kiek jų statuso ir socialinių garantijų nereglementuoja VTĮ (6 str. 1 d.). Taigi darbo įstatymai ir pirmiausia 2017 Darbo kodeksas su VTĮ ir atskirų valstybės tarnautojų veiklą reglamentuojančiais specialiais įstatymais (statutais) yra kaip *lex specialis* su *lex generalis*.

Nepaisant to, 2017 Darbo kodekso nuostatų, reglamentuojančių darbo tarybų teisinį statusą, taikymo valstybės tarnyboje praktika yra nevienareikšmiška. Eksplisitiškai darbo tarybos VTĮ įtvirtintos tik nuo 2019 m. sausio 1 d.³², nustačius, kad darbo tarybos atstovai stebėtojo teisėmis gali dalyvauti valstybės tarnautojo konkurse (11 str. 6 d.), taip pat jie dalyvauja vertinant valstybės tarnautoją (27 str. 15 d.). Iki minėtų įstatyminių nuostatų įsigaliojimo faktinė ir teisinė situacija dėl darbo tarybų valstybės tarnyboje buvo dviprasmiška. Viena vertus, darbo tarybos valstybės tarnyboje buvo sudarinėjamos ir iki 2019 m. sausio 1 d., vadovaujantis subsidaraus darbo įstatymų taikymo taisykle³³. Kita vertus, dėl specialaus teisinio reglamentavimo ne-

³¹ „Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 66-2130; 2002, Nr. 45-1708; TAR, 2018, Nr. 2018-12037.

³² „Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo Nr. VIII-1316 pakeitimo įstatymas“, TAR, 2018, Nr. 2018-12037.

³³ Tokia išvada padaryta vadovaujantis šios publikacijos autoriaus patirtimi. Dirbant viename iš specializuotų teismų teko stebėti darbo tarybos valstybės tarnyboje rinkimo procesą. Išvadą lėmė ir administracinės bylos Nr. A-2045-415/2019, kurioje buvo priimta LVAT 2019 m. vasario 20 d. nutartis, faktinės aplinkybės. Jos patvirtina, kad Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įsakymu patvirtintame Lietuvos aplinkos apsaugos investicijų fondo reorganizavimo sąlygų aprašo 15 punkte *expressis verbis* (aiškiais žodžiais, tiesiogiai) įtvirtinta pareiga Lietuvos aplinkos apsaugos investicijų fondui nustatyta tvarka informuoti darbo tarybą ir konsultuotis su ja dėl reorganizavimo prižasčių bei teisinių, ekonominių ir socialinių padarinių darbuotojams ir dėl numatytų priemonių galimoms padariniams išvengti arba jiems sušvelninti (žr. „Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2018 m. sausio 26 d. įsakymas Nr. D1-66 „Dėl biudžetinės įstaigos Lietuvos aplinkos

buvimo darbo tarybų sudarymas ir veikla buvo kvestionuojama vien dėl specifinio ją sudarančių darbuotojų – valstybės tarnautojų – teisinio statuso.

Nagrinėjamos problematikos kontekste tikslinga aptarti Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – ir LVAT) 2019 m. vasario 20 d. nutartyje³⁴ ir 2020 m. lapkričio 4 d. nutartyje³⁵ pateiktus išaiškinimus. Šiose administracinės bylose, be kita ko, buvo sprendžiama dėl informavimo konsultavimo procedūrų per darbo tarybas, sudarytas iš valstybės tarnautojų (statutinių valstybės tarnautojų) teisėtumo, taip pat dėl to, ar valstybės tarnyboje apskritai darbo tarybos turi (gali) būti sudaromos.

Pirmojoje administracinėje byloje buvo sprendžiamas ginčas dėl Lietuvos aplinkos apsaugos investicijų fondo (toliau – ir Fondas) valstybės tarnautojų atleidimo iš pareigų dėl šios valstybės įstaigos reorganizacijos panaikinusių pareigybę (VTĮ (redakcija galiojusi iki 2019 m. sausio 1 d.) 44 str. 1 d. 9 p.). Pareiškėjai (atleistieji valstybės tarnautojai) akcentavo, kad atsakovas (Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos Aplinkos projektų valdymo agentūra (toliau – ir APVA) nevykdė 2017 Darbo kodekso 208 straipsnio 1 dalyje nustatytos pareigos prieš priimant sprendimą dėl reorganizavimo informuoti ir konsultuoti su reorganizuojamos valstybinės įstaigos Fondo darbo taryba dėl galimybės sušvelninti reorganizacijos padarinius. Atsakovas akcentavo, kad Fondas visą reorganizavimo laikotarpį tinkamai informavo ir konsultavo su Fondo darbo taryba dėl reorganizavimo sąlygų. LVAT 2020 m. lapkričio 4 d. nutartyje konstatuota, kad darbo tarybos yra išimtinai darbuotojų atstovai ir neturi jokių teisių valstybės tarnybos teisiniuose santykiuose (60 p.), nepagrįstais pripažinti pareiškėjų argumentai, kad valstybės tarnautojai, lyginant juos su darbuotojais, būtų diskriminuojami, jei būtų pripažįstama, kad Darbo tarybos yra tik darbuotojų atstovai; taip pat konstatuota, jog dėl tarnybos teisinių santykių specifškumo objektyviai pateisinama, kad kai kurie darbo santykiuose numatyti darbuotojų atstovavimo institutai, tokie kaip darbo tarybos, valstybės tarnybos teisiniuose santykiuose netaikomi ir tai nevertintina kaip valstybės tarnautojų diskriminavimas (60, 63 p.).

Antrojoje administracinėje byloje vertintas Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato įsakymas, kuriuo buvo įvesta suminė darbo laiko apskaita. Šioje byloje be kitų iškilo 2017 Darbo kodekso 115 straipsnio 1 dalies nuostatos, kad suminė darbo laiko apskaita įvedama įvykdžius informavimo ir konsultavimo procedūrą su darbo taryba, taip pat aiškinimo ir taikymo klausimas. Šią bylą nagrinėjusi teisėjų kolegija, kuri vadovavosi paminėtais LVAT 2020 m. lapkričio 4 d. nutartyje pateiktais išaiškinimais, konstatavo, kad valstybės tarnyboje paminėta 2017 Darbo kodekso nuostata nėra taikoma.

Taigi nurodytose nutartyse teismas, aiškindamas 2017 Darbo kodekso 115 straipsnio 1 dalį ir 165 straipsnį, suformulavo dvi tiriamos problematikos kontekste reikšmingas taisykles: 1) darbo tarybų teisinį statusą įtvirtinančios 2017 Darbo

apsaugos investicijų fondo reorganizavimo“, TAR, 2018, Nr. 2018-01331).

³⁴ „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2019 m. vasario 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-2045-415/2019“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., <https://www.infolex.lt/tp/1700009>.

³⁵ „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. lapkričio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-1724-438/2020“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., <https://www.infolex.lt/tp/1952182>.

kodekso nuostatos netaikomos reglamentuojant valstybės tarnybos teisinius santykius, ir apskritai valstybės institucijose, kuriose dirba valstybės tarnautojai, darbo tarybos negali būti sudaromos; 2) dėl tarnybos teisinių santykių specifikos tai nėra valstybės tarnautojų diskriminavimas.

Nekvestionuojant paminėtų teismo procesinių sprendimų *res judicata* galios, siūlytina tokią teismo poziciją keisti. Manytina, kad darbo tarybų institutą reglamentuojančios teisės normos *mutatis mutandis* turėtų būti taikomos valstybės tarnyboje, vadovaujantis jau minėta subsidiaraus darbo įstatymų taikymo valstybės tarnyboje taisykle, nes eksplicitiškai Lietuvos teisėje nėra įtvirtintas visiškas valstybės tarnautojų kolektyvinio atstovavimo per darbo tarybas draudimas, taip pat toks draudimas negali būti *per se* grindžiamas valstybės tarnybos santykių specifika.

Šiuo aspektu pirmiausia pabrėžtina, kad valstybės tarnautojai, atlikdami savo pareigas, yra savo prigimtimi į darbo santykius panašių teisinių santykių dalyviai, o šių pareigų vykdymas prilyginamas jų darbinei veiklai. Valstybės tarnautojai – darbuotojai plačiąja prasme, todėl griežtos takoskyros tarp darbo teisinių santykių ir valstybės tarnybos teisinių santykių nėra, o valstybės tarnybos santykiai pagrįstai laikomi specifiniais darbo santykiais³⁶. Valstybės tarnautojų, kaip darbuotojų plačiąja prasme, darbo teisių, įskaitant teisę būti atstovaujamiems per darbo tarybas ribojimai negali būti savitiksliai.

Stokojančia teisinio pagrindimo laikytina pozicija, kad 2017 Darbo kodekso nuostatos, reglamentuojančios darbo tarybų teisinį statusą, negali būti taikomos valstybės tarnyboje vien dėl to, kad 2017 Darbo kodekso *travaux preparatoires* nėra užuominų apie darbo tarybų instituto išplėtimą valstybės tarnybai. Nėra jokio pagrindo teigti, kad darbo tarybos valstybės tarnyboje yra nesuderinamos su konstitucine Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos samprata³⁷. Ši teiginį sustiprina ir tai, kad

³⁶ Plačiau apie valstybės tarnybos ir darbo santykių atskyrimą žr., pvz., Ieva Povilaitienė, „Valstybės tarnyba: kai kurios atskyrimo nuo darbo teisinių santykių ir darbo įstatymų taikymo ribų nustatymo problemos Lietuvoje“ *Teisė* 53 (2004): 141.

³⁷ Reikalavimai valstybės tarnybai atskleisti *inter alia* Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime („Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl valstybės tarnybos“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., <https://www.infollex.lt/tp/45142>), kuriame, be kita ko, konstatuota, kad „valstybės tarnybos sistemos, apimančios tarnybą ir valstybės, ir savi-valdybių institucijose, vieningumas – svarbi valstybės tarnybos sistemos funkcionavimo nepertraukiamumo, tęstinumo sąlyga“; „nepertraukiamas turi būti ir valstybės tarnybos, kaip sistemos, funkcionavimas, kad visoje valstybėje būtų galima nuolat ir veiksmingai vykdyti viešąjį administravimą ir teikti viešąsias paslaugas garantuojant viešąjį interesą; valstybės tarnybos sistemos vieningumas nepaneigia galimybės tam tikrus valstybės tarnybos santykius reguliuoti diferencijuotai“; „Konstitucijoje yra įtvirtinta diferencijuota civilinių valstybės institucijų ir karinių bei sukarintų valstybės institucijų samprata ir kad tai sudaro teisinės prielaidas teisės aktais diferencijuotai reguliuoti santykius, susijusius su civilinių valstybės institucijų ir karinių bei sukarintų valstybės institucijų veikla, taip pat nustatyti tokį civilinėse ir karinėse bei sukarintose valstybės institucijose dirbančių asmenų teisinį statusą, kuris pasižymėtų tam tikrais ypatumais“; „valstybės tarnybos santykiai gali būti diferencijuotai reguliuojami atsižvelgiant ir į tai, ar ši tarnyba yra tarnyba valstybės, ar savivaldybių institucijose, taip pat į tai, ar atitinkamos valstybės institucijos pagal Konstituciją yra priskirtos įstatymų leidžiamajai, ar vykdomajai, ar teisminėi valdžiai, ar nė vienai iš jų; diferencijuoto valstybės tarnybos santykių reguliavimo pagrindu gali būti įvairūs

valstybės tarnautojų atstovavimas per profesines sąjungas, kaip ir valstybės tarnautojų teisė dalyvauti profesinių sąjungų veikloje, yra įteisinta įstatymais, ir tai nėra kvestionuojama teismų praktikoje. Atitinkamai sunku būtų surasti įtikinamų teisinių argumentų, kaip valstybės tarnautojų dalyvavimas formuojant renkamą darbuotojų (plačiąja prasme), kurie turi valstybės tarnautojo teisinį statusą, atstovą – darbo tarybas, dalyvaujant jų veikloje, ar pačių tokiu būdu suformuotų darbo tarybų veikla galėtų kaip nors prasilenkti su pagrįstu siekiu užtikrinti valstybės tarnybai keliamus aukštus reikalavimus.

Tai, kad valstybės tarnautojai, nepaisant jų statuso ypatumų, gali būti atstovaujami tiek per profesines sąjungas, tiek per renkamus darbuotojų atstovus, patvirtina ir Tarptautinės darbo organizacijos (toliau – ir TDO) dokumentai. Nagrinėjamu klausimu yra aktuali TDO konvencija Nr. 151 dėl valstybės tarnautojų teisės jungtis į organizacijas gynimo ir darbo sąlygų valstybinėse tarnybose nustatymo procedūrų³⁸. Ji priimta atsižvelgiant į tvirtų darbo santykių tarp valstybės institucijų ir valstybės tarnautojų organizacijų būtinumą ir siekį plėtoti asociacijų laisvę valstybės tarnyboje. TDO konvencijoje Nr. 151, be kita ko, nustatyta, kad „valstybės tarnautojų organizacija“, šios konvencijos taikymo prasme reiškia bet kokią organizaciją, – nepriklausomai nuo jos sudarymo būdo, kurios tikslas yra valstybės tarnautojų interesų įtvirtinimas ir gynimas“ (3 str.); „valstybės tarnautojai, kaip ir kiti darbuotojai, naudojami pilietinėmis ir politinėmis teisėmis, būtinomis normaliam asociacijų laisvių įgyvendinimui; tai yra sąlygojama tik jų įsipareigojimais, susijusiais su jų statusu bei vykdomų funkcijų pobūdžiu“ (9 str.); „turi būti imamasi, jei reikalinga, atitinkančių toje valstybėje esamas sąlygas priemonių, skatinančių bei plėtojančių visokeriopą geranoriškų derybų tarp valdžios organų ir valstybės tarnautojų organizacijų mechanizmo vystymą bei panaudojimą, arba kitų metodų, sudarančių valstybės tarnautojų atstovams galimybes dalyvauti šių klausimų sprendime“ (7 str.).

Iš paminėtų TDO konvencijos Nr. 151 nuostatų akivaizdu, kad tarptautiniu mastu pripažįstama, jog siekiant įtvirtinti ir ginti valstybės tarnautojų interesus, valstybės tarnautojams turėtų būti užtikrinta teisė būti atstovaujamiems ne tik profesinės sąjungos, bet ir renkamų atstovų (juo labiau jei tokia galimybė yra sudaryta darbuo-

kriterijai, t. y. valstybės funkcijos, vykdomos per atitinkamą valstybės (savivaldybių) instituciją, institucijos kompetencija, veiklos mastas, dydis, veiklos teritorija ir t. t.“; „valstybės tarnybos santykių teisinio reguliavimo diferencijavimo pagrindu gali būti ir tai, kad valstybės tarnyba, kaip sistema, yra organizuojama remiantis *inter alia* hierarchijos ir pavaldumo principais“; „valstybės tarnautojų pareigybių hierarchijos nustatymas ar kitoks klasifikavimas, suskirstymas į kategorijas ar pan. privalo būti vieningas, grindžiamas tais pačiais kriterijais“; „pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį valstybės tarnyba tam tikrose valstybės (savivaldybių) institucijose (kuri nors valstybės tarnybos sistemos grandis) būtų eliminuota iš bendros valstybės tarnybos sistemos arba kuris įtvirtintų privilegijuotą tam tikrų institucijų valstybės tarnautojų padėtį kitų analogiškų institucijų valstybės tarnautojų atžvilgiu arba, priešingai, jų diskriminavimą“.

³⁸ „Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 151 dėl valstybės tarnautojų teisės jungtis į organizacijas gynimo ir darbo sąlygų valstybinėse tarnybose nustatymo procedūrų“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 12 d., <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/tarptautinis-bendradarbiavimas-ir-es/tarptautines-organizacijos/tdo/neratifikuotos-konvencijos-liet-kalba?lang=lt>.

tojams, dirbantiems pagal darbo sutartį), o toks valstybės tarnautojų įsitraukimas į paminėtų klausimų sprendimą ne tik kad neturėtų būti draudžiamas, tačiau turėtų būti skatinamas. Šiame kontekste svarbu akcentuoti, kad TDO konvencija Nr. 151 nėra ratifikuota, todėl ji nėra Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. 3 d.). Nepaisant to, paminėtos nuostatos yra aktualios ne tik plėtojant darbo teisės doktriną, bet ir atskleidžiant valstybės tarnautojų teisinio statuso turinio ypatumus.

Galiausiai, atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuvos valstybinėse institucijose paprastai dirba tiek valstybės tarnautojai, tiek darbuotojai, su kuriais sudaromos darbo sutartys. Laikantis griežtos pozicijos, kad valstybės institucijose, kuriose dirba valstybės tarnautojai, darbo tarybos negali būti sudaromos, gali susidaryti situacijos, kai būtų pažeidžiama 2017 Darbo kodekse įtvirtinta asmenų, tokiose valstybės institucijose dirbančių pagal darbo sutartį, teisė į kolektyvinį atstovavimą per darbo tarybas arba renkama darbuotojų atstovą.

Atsižvelgiant į nurodytus argumentus, darytina išvada, kad, nepaisant minėtų sunkumų su kuriais susiduria valstybės tarnautojai, siekdami įgyvendinti teisę į darbo tarybas, bei nevienareikšmiškai vertintinos teismų praktikos, valstybės tarnyboje turėtų būti tęsiama iki 2019 m. sausio 1 d. galiojusi praktika, kai darbo tarybos valstybės tarnyboje buvo sudarinėjamos, vadovaujantis subsidiaraus darbo įstatymų taikymo taisykle, todėl atitinkamai turėtų būti koreguojama tai draudžianti LVAT praktika.

Išvados

Siekiant išsaugoti darbuotojų kolektyvines teises tais atvejais, kai jie dėl kokių nors priežasčių nenori priklausyti profesinei sąjungai, iki 2017 m. liepos 1 d. darbo taryboms buvo suteikti itin platūs įgaliojimai, todėl paminėtu laikotarpiu nebuvo realios skirties tarp darbo tarybų ir profesinių sąjungų teisių, atstovaujant darbuotojams kolektyviniuose santykiuose darbdavio lygiu.

2017 Darbo kodekse įtvirtinus, kad darbo tarybos neturi teisės darbdavio lygiu sudaryti kolektyvinius susitarimus ir inicijuoti kolektyvinį darbo ginčą dėl intereso, buvo susiaurintos atitinkamos darbuotojų kolektyvinės teisės. Nepaisant to, šios darbuotojų teisės nebuvo paneigtos, todėl toks teisinis reglamentavimas neprieštarauja konstituciniams imperatyvams ir turėtų būti laikomas teisėta socialinės inžinerijos priemone, kurią įstatymų leidėjas gali naudoti socialinei partnerystei stiprinti.

Siekiant užtikrinti maksimaliai efektyvų privalomo darbuotojų kolektyvinio atstovavimo taisyklės įgyvendinimą, kai darbo tarybos neišrenkamos dėl to, kad darbdaviai netinkamai vykdo pareigas formuojant darbo tarybas ir (arba) yra padaromi pažeidimai tokių rinkimų metu, 2017 Darbo kodekse įtvirtinti aiškūs teisiniai mechanizmai, sudarantys galimybę kontroliuojančiai institucijai taikyti tiesioginio poveikio priemones asmenims, nevykdantiems darbo įstatymų. O tais atvejais, kai tokios priežastys yra susijusios su tinkamu darbuotojų rinkimų į darbo tarybas teisės realizavimu ir (arba) darbą baigiančios darbo tarybos pasyvumu, turėtų būti pasitelkiamos „švelnaus spaudimo“ priemonės; jų ribas tiesiogiai apsprendžia darbuotojų

aktyvumas įgyvendinant aktyviają ir pasyviają rinkimų į darbo tarybas teises.

Dėl darbo tarybų institutą sudarančių teisės normų taikymo valstybės tarnyboje yra susiklosčiusi situacija, kai, viena vertus, praktikoje darbo tarybos valstybės tarnyboje sudarinėjamos vadovaujantis subsidiarius darbo įstatymų taikymo taisykle, kita vertus, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, atsižvelgęs į tai, kad šiuo klausimu nėra specialaus teisinio reglamentavimo, ir į specifinį valstybės tarnautojų teisinį statusą, tokią praktiką pripažino neteisėta. Įvertinus valstybės tarnautojų (darbuotojų plačiąja prasme) teisinio statuso ypatumus, atsižvelgus į tai, kad nuo 2019 m. sausio 1 d. eksplacitiškai VTĮ įtvirtintos kai kurios darbo tarybų teisės ir pareigos, siūlytina darbo tarybų institutą reglamentuojančias teisės normas *mutatis mutandis* taikyti ir valstybės tarnyboje, atitinkamai koreguojant teismų praktiką.

FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF LITHUANIAN WORKS COUNCILS

Rytis Krasauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article reviews assumptions that determined the introduction of works councils into Lithuanian labor law, analyses changes in their legal status, identifies practical problems related to the creation and operation of works councils, and pays special attention to the problems of works councils in civil service.*

One of the main goals of the legalization of works councils in Lithuania was to ensure the implementation of collective rights for those employees who do not want to belong to trade unions. That is why Lithuanian works councils were given extremely broad powers of collective representation of employees at the employer level on 1 July 2017, without making a real distinction between works councils and trade unions. After the entry into force of the 2017 Labor Code, works councils lost the right to conclude collective agreements at the employer level and to initiate a collective labor dispute due to interest, thus the collective rights of employees were essentially narrowed. Nevertheless, such regulation is seen as a legitimate means of social engineering.

*In this article, it is concluded that in order to ensure the effective implementation of the rule of mandatory collective representation of employees not only should legal effects be applied, but soft pressure measures should also be used. Implementation of the latter measures directly depends on the activity of employees in exercising their rights to vote in works councils. After assessing peculiarities of the legal status of civil servants, it is proposed to apply the legal norms regulating the institute of works councils in civil service *mutatis mutandis*, adjusting the court practice formed on this issue accordingly.*

Keywords: *social partnership, collective rights of workers, works council, collective representation of employees through works councils, collective representation of civil servants through works councils.*

Rytis Krasauskas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto profesorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: kolektyvinė darbo teisė, socialinė partnerystė, darbo teisės konstitucionalizacija.

Rytis Krasauskas, Professor at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Fields of research: collective labor law, social partnership, constitutionalization of labor law, employment contract.

VIENODO DARBO UŽMOKESČIO PRINCIPAS UŽTIKRINANT LYGIAS MOTERŲ GALIMYBES DARBO SANTYKIUOSE¹

Kristina Ambrazevičiūtė

Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas
Elektroninis paštas: kristina.ambrazeviciute@teise.org

Pateikta 2022 m. kovo 11 d., parengta spaudai 2022 m. spalio 17 d.

DOI: 10.13165/JUR-22-29-2-03

Santrauka. *Nepaisant išsamaus lyčių lygybės principo įtvirtinimo teisės aktuose Europos Sąjungos ir nacionaliniu Lietuvos lygiu, vienodas vyrų ir moterų darbo užmokestis – aktuali praktinė problema, turėjusi ir tebeturinti aiškią praktinę išraišką – moterų skurdą. Atotrūkis tarp vyrų ir moterų darbo užmokesčio Lietuvoje yra itin kontroversiškas: nors vyrų ir moterų užimtumo lygis praktiškai nesiskiria, tačiau egzistuoja reikšmingas atotrūkis tarp vyrų ir moterų darbo užmokesčio bei aukšta moterų skurdo rizika. Šiame straipsnyje analizuojamos Europos Sąjungos ir Lietuvos teisės aktuose įtvirtintos teisinės priemonės, skirtos mažinti vyrų ir moterų darbo užmokesčio atotrūkį, taip pat identifikuojamos probleminės teisinės nuostatos.*

Reikšminiai žodžiai: *vienodo darbo užmokesčio principas, Darbo kodeksas, nediskriminavimas, lygios galimybės, skaidrumas, nėščios, neseniai pagimdžiusios ir krūtimi maitinančios darbuotojos.*

Įvadas

Egzistuojantys lyčių padėties skirtumai darbo rinkoje, lemiantys prastesnę moterų padėtį, ir būtinybė šią situaciją keisti suprasta gana seniai. Pastaruoju metu šią problemą papildomai aktualizuoja visuomenės senėjimo reiškinys. Pensinio amžiaus ar būtiną darbo stažą ilginimas visoje Europos Sąjungoje sprendžiant demografinio senėjimo problemas lemia darbingo amžiaus žmonių užimtumo tęstinumą. Tačiau moterys labiau nei vyrai susiduria su užimtumo problemomis: nors dauguma jų turi geresnį išsilavinimą, tačiau vis dar yra diskriminuojamos dėl lyties, moterims sunkiau

¹ Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal priemonę Nr. 09.3.3-LMT-K-712 „Mokslininkų, kitų tyrėjų, studentų mokslinės kompetencijos ugdymas per praktinę mokslinę veiklą“

įsidarbinti ir užimti vadovaujamas pareigas, jos dažniau atlieka šeimos narių ir kitų artimųjų priežiūros funkciją ir dažniau dirba ne visą darbo laiką. Be to, išlieka aiškus atotrūkis tarp vyrų ir moterų darbo užmokesčio. Ši tendencija ne tik lemia prastesnę darbo rinkoje aktyviai dalyvaujančių moterų padėtį, palyginti su dirbančių vyrų situacija, tačiau ji ne mažiau aktuali joms pasiekus pensinį amžių ir pasitraukus iš aktyvaus dalyvavimo darbo santykiuose. Mažesnės moterų darbo pajamos nulemia mažesnę senatvės pensiją ar net gali būti nepakankamos būtinajam darbo stažui senatvės pensijai gauti, taip sukeliant papildomą skurdo riziką.

Šis straipsnis yra platesnio tyrimo dalis, jis skirtas įvardytos mažesnio moterų darbo užmokesčio problemos galimam sprendimui analizuoti. Analizė yra orientuota į nacionalinę, t. y. Lietuvos Respublikos, teisę. Tai lėmė pirmiausia straipsnio apimties apribojimai, tačiau pastebėtina, kad atliekamas tyrimas apima ir Latviją bei Estiją – šių šalių analizė bus pateikta vėlesnėse publikacijose. Kita vertus, nacionalinės Lietuvos teisės negalima analizuoti atsietai nuo ES teisės, nes joje vienodo darbo užmokesčio principui yra skinama daug dėmesio. Todėl, neišnagrinėjus vienodo darbo užmokesčio įtvirtinimo ES teisėje, nebūtų galima nei apibrėžti aiškios esamos padėties nacionaliniuose įstatymuose, nei jos keitimo galimybių.

Straipsnio tikslas – apžvelgti ir palyginti vienodo darbo užmokesčio principo įtvirtinimą ES ir Lietuvos teisėje bei nustatyti šio principo įgyvendinimo trūkumus. Straipsnio objektas – Europos Sąjungos ir Lietuvos Respublikos teisės normos, įskaitant Lietuvos Respublikos galiojančių kolektyvinių sutarčių nuostatas, kuriomis įtvirtinamas vienodo darbo užmokesčio principas. Duomenų rinkimui taikomas teisinių ir kitų dokumentų analizės metodas. Paminėtina, kad, atliekant tyrimą, analizuoti ne tik tyrimui aktualūs norminiai teisės aktai, tačiau peržiūrėtos šiuo metu Lietuvoje galiojančios kolektyvinės sutartys. Surinkti duomenys analizuoti sisteminiu, istoriniu ir teleologiniu metodais.

Tyrimų, skirtų vienodo darbo užmokesčio principo įgyvendinimui Lietuvoje, nėra gausu, o esami tyrimai yra ne teisės, bet kitų mokslų – sociologijos, vadybos, ekonomikos ar politikos – kryptimi. Išsamiausias iš jų – O. G. Rakauskienės, E. Krinickienės ir V. Servetkienės monografija „Moterų ir vyrų pajamų atotrūkis Lietuvoje“ (2020 m.). V. Šilingienė ir G. Radvila straipsnyje „The Differentiation of Gender Wage in the Baltic States“ (2016) atliko lyginamąją išorinių veiksnių įtakos analizę vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumams Baltijos šalyse. Reikia paminėti ir V. Granicko 2013 metų disertaciją „Teisingo apmokėjimo už darbą problema: teoriniai ir praktiniai aspektai“, kurioje yra aptariama moterų ir vyrų vienodo atlyginimo problema, tačiau, per dešimtmetį pasikeitus tiek nacionaliniam, tiek Europos Sąjungos reglamentavimui, vienodą darbo užmokesčio principo įgyvendinimą Lietuvoje reikia įvertinti iš naujo.

1. Lyčių darbo užmokesčio skirtumai Lietuvoje

Nors, Europos Sąjungos mastu vertinant vyrų ir moterų atlyginimų skirtumą, 2020 metais Lietuva buvo įsitvirtinusi valstybių sąrašo viduryje su 13 procentinių punktų skirtumu², tačiau 2018 metais būtent Lietuvoje užfiksuotas didžiausias vyrų ir

² „Gender pay gap statistics“, Eurostat, Žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Gender_pay_gap_statistics.

moterų skurdo rodiklių skirtumas – 6,3 procentinių punktų³. Ypač skurdo rizika aktuali vyresnio amžiaus moterims, sulaukusioms pensinio amžiaus ir susiduriančioms su mažesnio darbo užmokesčio (taip pat ir finansine motinystės „bausme“) pasekmėmis. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, moterims, sulaukusioms 65 ir daugiau metų, skurdo rizikos lygis 2021 metais buvo 42, o tos pačios amžiaus grupės vyrų – 22,4⁴.

Lietuvos vyrų ir moterų atlyginimų skirtumas itin kontroversiškai atrodo jį vertinant užimtumo kontekste. Lietuvoje vyrų ir moterų užimtumo skirtumas yra nedidelis: 2020 metais 15–64 metų amžiaus vyrų užimtumo lygis buvo 72,2 proc., moterų – 71 proc.⁵, ir buvo mažiausias tarp ES šalių⁶. Tačiau beveik vienodas vyrų ir moterų užimtumas pasireiškia ryškiu skirtumu tarp vyrų ir moterų atlyginimų: tais pačiais 2020 m. moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis sudarė 12,1 proc.⁷ Akivaizdu, kad moterų darbo užmokestis Lietuvoje yra neadekvatus jų užimtumui.

Nedėkinga moterims ir pastarųjų metų COVID-19 situacija. Statistika rodo, kad dėl pandemijos pasekmės buvo sunkesnės moterims nei vyrams, kadangi būtent moterys ir jauni asmenys yra pagrindinės grupės, dirbančios prekybos, paslaugų ir aptarnavimo sektoriuose, kurie iš dalies arba visai buvo uždaryti karantino laikotarpiu⁸. 2020 metais daugiau moterų buvo atleista nei priimta į darbą, taip pat žymi dauguma – net 67 proc. moterų – turėjo nedarbingumo pažymėjimus vaikų priežiūrai, kai ugdymo ir mokymo įstaigos buvo uždarytos.

Buvimas prastovose turėjo neigiamos įtakos nėščių moterų nėštumo ir gimdymo bei vaiko priežiūros atostogų išmokoms⁹. Neabejotina, kad moterų patirti sunkumai turės įtakos pajamų nelygybei ir skurdo didėjimui ateityje.

Veiksniai, lemiantys finansinę lyčių nelygybę ir didesnes moterų skurdo galimybes, yra nagrinėti tiek moksliniuose, tiek programiniuose-teisiniuose šaltiniuose. Nors vieni tyrėjai išsamiai tiria visus faktorius ir kuria jų sistemas, kiti apsiriboja tik kelių skurdo priežasčių išryškiniu, tačiau apibendrinus šaltinius galima išskirti šiuos moterų skurdą lemiančius veiksnius: stereotipizavimą, išsilavinimo profiliavimą, užimtumo segregaciją, priežiūros funkciją ir pertrauką karjereje, nestandartinį užimtumą ir dis-

³ „Skurdžių pajamų statistika“, Eurostat, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Income_poverty_statistics/lt.

⁴ „Skurdo rizikos lygis“, Oficialiosios statistikos portalas, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=cd5030e8-bd84-4826-bf16-b40788a8a458#.

⁵ „Darbo rinka Lietuvoje (2021 m. leidimas)“, Oficialiosios statistikos portalas, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://osp.stat.gov.lt/darbo-rinka-lietuvoje-2021-uzimtumas-nedarbas-ir-laisvos-darbo-vietos/uzimtumas>.

⁶ „Gender statistics“, Eurostat, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Gender_statistics.

⁷ „Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis“, Oficialiosios statistikos portalas, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=8845359>.

⁸ „Karantino metu labiau nukentėjo dirbančios moterys“, Oficialiosios statistikos portalas, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., https://www.stat.gov.lt/lt_LT/home/-/asset_publisher/lbrXvLVHX2In/content/id/7963165.

⁹ „Sodra“: ši pandemija – išbandymas moterims“, Sodra, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://www.sodra.lt/lt/naujienos/sodra-si-pandemijaisbandymas-moterims>; Donatas Paulauskas, „Moterų užimtumas: didžiavomės pasiekimais, bet dabar laikas susirūpinti“, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://lygybe.lt/lt/d-paulauskas-moteru-uzimtumas>.

kriminaciją¹⁰. Didžiąją dalį šių veiksmų lemia įsisenėjęs giluminis visuomenės požiūris į lyčių vaidmenis. Norint pakeisti tokio masto požiūrį, reikia ilgalaikių kompleksinių priemonių: darbo teisės instrumentų toli gražu nepakanka norint visus juos išspręsti. Vis dėlto darbo teisė yra reikšminga mažinant finansinį atotrūkį tarp lyčių. Teisingas ir skaidrus darbo apmokėjimų sistemos reglamentavimas, diskriminacijos uždraudimas ir lygių galimybių principo įgyvendinimas, taip pat moterų, prižiūrinčių artimuosius, galimybių derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus įtvirtinimas yra sritys, kuriose tinkamas teisinis reguliavimas ir jo įgyvendinimas yra paveikūs sprendžiant finansinį atotrūkį tarp lyčių. Toliau šiame straipsnyje analizuojama pirmoji minėta priemonė – vienodo darbo užmokesčio principo ir darbo apmokėjimo sistemos reglamentavimas, užtikrinantis finansinio atotrūkio mažinimą tarp lyčių.

2. Vienodo užmokesčio principas ES teisiniame reguliavime

Vienodo darbo užmokesčio principas yra neatsiejamai susijęs su lyčių lygybės principu, o šis yra vienas iš pagrindinių ir anksčiausiai pripažintų teisinių principų. Natūralu, kad vienodas užmokestis už vyrų ir moterų darbą yra ir vienas iš esminių Europos Sąjungos principų, „bendrosios rinkos kūrimo ir veikimo neatskiriama dalis“¹¹. Pirmą kartą vienodo užmokesčio už vyrų ir moterų darbą reikalavimas buvo įtvirtintas 1957 m. Romos sutartyje, kurios 119 straipsnyje¹² (dabar – sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 157 straipsnis¹³) numatyta pareiga kiekvienai valstybei narei užtikrinti, kad vyrai ir moterys gautų vienodą užmokestį už vienodą darbą. Sąvoka „darbo užmokestis“ Romos sutartyje yra apibrėžiama plačiai, jam priskiriant įprastą bazinį minimalų darbo užmokestį arba atlyginimą ir bet koki kitą atlygį grynaisiais arba natūra, kuri darbuotojas tiesiogiai ar netiesiogiai gauna už savo darbą. Tuo metu Romos sutarties 119 straipsnio nuostatomis tebuvo pripažįstamas deklaracinio teiginio vaidmuo, tad nenuostabu, kad vėliau doktrinoje tai buvo apibūdinta kaip „miegančioji gražuolė“¹⁴.

¹⁰ Susan Bisom-Rapp ir Malcolm Sargeant, *Lifetime Disadvantage, Discrimination and the Gendered Workforce* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016); Ona Gražina Rakauskienė, Eglė Krinickienė ir Vaida Servetkienė, *Moterų ir vyrų pajamų atotrūkis Lietuvoje* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2020); „Komisijos komunikatas COM/2017/0678 final Europos Parlamentui, Tarybai ir Europos Ekonomikos ir Socialinių Reikalų Komitetui 2017-2019 m. ES veiksmų planas. Kovoti su vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumu“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A52017DC0678>; „2020 m. sausio 30 d. Europos Parlamento rezoliucija 2019/2870(RSP) dėl vyrų ir moterų darbo užmokesčio skirtumo“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52020IP0025>.

¹¹ „1975 m. vasario 10 d. Tarybos direktyva 75/117/EEB dėl valstybių narių įstatymų, skirtų vienodo vyrų ir moterų darbo užmokesčio principo taikymui, suderinimo“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:31975L0117&from=en>.

¹² „The Treaty of Rome“, NetAffair, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://netaffair.org/documents/1957-rome-treaty.pdf>.

¹³ „Tarybos direktyva 75/117/EEB“, *supra note*, 10.

¹⁴ Dalila Ghailani, “Gender equality, from the Treaty of Rome to the quota debate: between myth and reality” iš *Social Developments in the European Union*, David Natali (European Trade Union Institute and European Social Observatory, 2013), 163.

Vienodo užmokesčio už vyrų ir moterų darbą reikalavimo reikšmę pakeitė Europos Sąjungos Teisingumo Teismas *Defrenne v Sabena* byloje¹⁵. Šios bylos ne tik tapo pirmuoju diskriminavimo dėl lyties precedentu, bet jose buvo suformuotos trys principinės taisyklės, nulėmusios tolimesnę nelygybės teisinės politikos raidą, – buvo pripažinta, kad vienodo darbo užmokesčio principas yra pamatinė Bendrijos nuostata; kad ja siekiama ne tik ekonominio, bet ir socialinio tikslo – užtikrinti socialinę pažangą ir siekti nuolatinio gyvenimo ir darbo gerinimo; ir galiausiai, kad 119 straipsnis turi horizontalų tiesioginį poveikį ir yra taikomas ne tik valdžios institucijų veiksmams, bet ir visiems susitarimams, kuriais siekiama reglamentuoti kolektyvinį apmokamą darbą, taip pat sutartims tarp asmenų¹⁶. Vėlesnėse bylose Teismas padarė išvadą, kad vienodo darbo užmokesčio vyrams ir moterims principas yra pagrindinė (fundamentinė) žmogaus teisė¹⁷, todėl pripažino socialinio 119 straipsnio tikslo pirmenybę prieš ekonominį tikslą¹⁸. Be to, ESTT praktikoje buvo išplėta darbo užmokesčio samprata. Darbo užmokesčiu buvo pripažinti priedai už viršvalandžius¹⁹, specialūs darbdavio mokami priedai²⁰, kelionių nuolaidos²¹, kompensacijos už dalyvavimą mokymo kursuose²², išeitinė išmoka atleidimo iš darbo atveju²³, profesinės pensijos²⁴, kalėdinės pre-

¹⁵ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1971 m. gegužės 25 d. sprendimas byloje *Defrenne I* (80-70)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61975CJ0043>; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1976 m. balandžio 8 d. sprendimas byloje *Defrenne II* (C-43/75), Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61970CJ0080>; „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1978m. birželio 15 d. sprendimas byloje *Defrenne III* (C-149/77)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61977CJ0149>.

¹⁶ *Defrenne II*, *supra note*, 14.

¹⁷ *Defrenne III*, *supra note*, 14.

¹⁸ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2000 m. vasario 10 d. sprendimai byloje *Deutsche Post AG* (C-270/97 ir C-271/97)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61997CJ0270&from=EN>.

¹⁹ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimas byloje *Ursula Voß* (C-300/06)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62006CJ0300>.

²⁰ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1999 m. spalio 21 d. sprendimas byloje *Susanne Lewen* (C-333/97)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61997CJ0333>.

²¹ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1982 m. vasario 9 d. sprendimas byloje *Eileen Garland* (C-12/81)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61981CJ0012>.

²² „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1992 birželio 4 d. sprendimas byloje *Monika Bötzel* (C-360/90)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61990CJ0360>.

²³ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1990 m. birželio 27 d. sprendimas byloje *Maria Kowalska* (C-33/89)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A61989CJ0033>; „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1990 m. gegužės 17 d. sprendimas byloje *Barber* (C-262/88)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:61988CJ0262>.

²⁴ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1986 m. gegužės 13 d. sprendimas byloje *Bilka* (C-170/84)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61984CJ0170>; Barber, *supra note*, 26.

mijos²⁵, motinystės išmoka²⁶, ligos išmoka²⁷, pensija netekus maitintojo²⁸, ir t. t.

Vėliau vienodo darbo užmokesčio principo reglamentavimas buvo išplėtotas antrinės Europos Sąjungos teisės dokumentuose. 1975 m. vasario 10 d. priimta direktyva 75/117/EEB dėl valstybių narių įstatymų, skirtų vienodo vyrų ir moterų darbo užmokesčio principo taikymui, suderinimo, kuria buvo siekiama suvienodinti nacionalines nuostatas ir taip palengvinti praktinį vienodo užmokesčio principo taikymą, taip pat apibrėžti principo taikymo ribas. Šios direktyvos nuostatos kartu su kitomis lygias galimybes reglamentuojančiomis direktyvomis²⁹ ir ESTT praktika buvo inkorporuotos į 2006 m. liepos 5 d. direktyvą 2006/54/EB dėl moterų ir vyrų lygių galimybių ir vienodo požiūrio į moteris ir vyrus užimtumo bei profesinės veiklos srityje principo įgyvendinimo³⁰, kurios 4 straipsnyje nustatytas reikalavimas panaikinti bet kokią tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją „dėl lyties visų aspektų ir sąlygų atžvilgiu atlyginant už tą patį darbą arba už vienodos vertės darbą“. Taip pat numatyta, kad, jeigu darbo užmokesčio nustatymui yra naudojama pareigų klasifikacijos sistema, ji turi būti pagrįsta vienodais kriterijais ir moterims, ir vyrams, bei parengta taip, kad ją taikant nebūtų galima diskriminuoti asmens dėl lyties.

Naujas vienodo darbo užmokesčio reglamentavimo etapas prasidėjo 2014 metais Europos Komisijai pateikus rekomendacijas dėl vienodo vyrų ir moterų darbo užmokesčio principo stiprinimo didinant skaidrumą³¹. Jose konstatuojama, kad vieni iš pagrindinių veiksnių, lemiančių vyrų ir moterų atlyginimų atotrūkį, yra neskaidrios

²⁵ Lewen, *supra note*, 19; „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1999 m. rugsėjo 9 d. sprendimas byloje Krueger (C-281/97)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A61997CJ0281>.

²⁶ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimas byloje Abdoulaye (C-218/98)“, InfoCuria, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=44701&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=948400>.

²⁷ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimas byloje Rinner-Kuehn (C-171/88)“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61988CJ0171>.

²⁸ „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1993 m. spalio 6 d. sprendimas byloje Ten Oever (C-109/91)“, InfoCuria, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-109/91>.

²⁹ „1976 m. vasario 9 d. Tarybos direktyva 76/207/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo įsadarbinimo, profesinio mokymo, paaugstinimo ir darbo sąlygų“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/ALL/?uri=CELEX:31976L0207>; „1986 m. liepos 24 d. Tarybos direktyva 86/378/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo įgyvendinimo profesinėse socialinės apsaugos sistemose“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lt/ALL/?uri=CELEX%3A31986L0378>; „1997 m. gruodžio 15 d. Tarybos direktyva 97/80/EB dėl įrodinėjimo pareigos diskriminacijos dėl lyties byloje“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:31997L0080>.

³⁰ „2006 m. liepos 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/54/EB dėl moterų ir vyrų lygių galimybių ir vienodo požiūrio į moteris ir vyrus užimtumo bei profesinės veiklos srityje principo įgyvendinimo“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0054&from=lt>.

³¹ „2014 m. kovo 7 d. Komisijos rekomendacija 2014/124/ES dėl vienodo vyrų ir moterų darbo užmokesčio principo stiprinimo didinant skaidrumą“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32014H0124>.

darbo užmokesčio sistemos ir informacijos apie užmokesčio už tą patį ar vienodos vertės darbą trūkumas. Todėl valstybėms yra siūloma paskatinti „viešojo ir privačiojo sektoriaus darbdavius ir socialinius partnerius patvirtinti skaidrias politikos priemonės darbo užmokesčio struktūros ir sistemų klausimais“: darbuotojų teisę gauti „pagal lyties suskirstytą informaciją apie darbo užmokesčio kitų kategorijų darbuotojams už tokį pat ar vienodos vertės darbą lygi“; įmonių ir organizacijų, kuriose dirba bent 50 darbuotojų, darbdavių pareigą reguliariai teikti struktūruotą informaciją apie vidutinį darbo užmokestį; užtikrinti darbo užmokesčio auditą įmonėse ir organizacijose, kuriose dirba bent 250 darbuotojų bei vienodo darbo užmokesčio klausimo svarstymą kolektyvinių derybų metu. Be to, valstybėms narėms rekomenduojama teisės aktuose „išaiškinti vienodos vertės darbo sąvoką“ ir „kurti lyčių požiūriu nešališkas darbo vertinimo ir klasifikavimo sistemas“. Vis dėlto 2014 m. rekomendacijos kaip neprivalomo ES teisės akto veiksmingumas buvo mažesnis nei tikėtasi – valstybės narės ją įgyvendino ribotai³². Todėl buvo žengtas naujusias Europos Sąjungos žingsnis siekiant darbo užmokesčio skaidrumo – rengiama Europos Parlamento ir Tarybos direktyva, kuria, siekiant griežtesnio vienodo vyrų ir moterų darbo užmokesčio principo taikymo, nustatomi minimalieji darbo užmokesčio skaidrumo reikalavimai. Rengiamoje direktyvoje numatyti tokie instrumentai kaip valstybės narių parengtos metodikos, kuriomis remiantis galima būtų įvertinti ir palyginti darbo vertę pagal objektyvius kriterijus; reikalavimai, kad darbdaviai būsiamiems darbuotojams nurodytų pradinį darbo užmokestį ar jo intervalą (remiantis objektyviais ir lyties atžvilgiu neutraliais kriterijais) bei informuotų darbuotojus apie lyties atžvilgiu neutralius kriterijus, pagal kuriuos nustatomas darbuotojų darbo užmokesčio dydis ir karjeros galimybės, aprašą; viešai skelbti informaciją apie įstaigoje dirbančių moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumus, taip pat ir apie papildomas arba kintamas darbo užmokesčio dalis. Taip pat valstybės yra įpareigojamos nustatyti ir taikyti sankcijas už „teisių ir pareigų, susijusių su vienodu užmokesčiu už vienodą arba vienodos vertės darbą, pažeidimus“³³.

Apibendrinant teigtina, kad ES politika vienodo darbo užmokesčio vyrams ir moterims srityje nėra statiška, ir nors ji prasidėjo prieš daugiau nei pusę amžiaus, per tą laiką suformavo principines nuostatas, bet vis dar ieško naujų tinkamų priemonių nelygybei tarp vyrų ir moterų spręsti, per pastarąjį dešimtmetį koncentruodamasi į skaidrių darbo užmokesčių sistemų kūrimą ir įgyvendinimą.

³² „2017 m. lapkričio 20 d. Komisijos ataskaita COM/2017/0671 final Europos Parlamentui, Tarybai ir Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui „Ataskaita dėl Komisijos rekomendacijos dėl vienodo vyrų ir moterų darbo užmokesčio principo stiprinimo didinant skaidrumą įgyvendinimo“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TX-T/?uri=CELEX:52017DC0671>.

³³ „2021 m. kovo 4 d. pasiūlymas COM(2021) 93 final, Europos Parlamento ir Tarybos direktyva, kuria siekiant griežtesnio vienodo vyrų ir moterų darbo užmokesčio už vienodą arba vienodos vertės darbą principo taikymo nustatomi minimalieji darbo užmokesčio skaidrumo reikalavimai“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021PC0093&from=EN>.

3. Vienodo užmokesčio užtikrinimas Lietuvos teisiniame reguliavime

Nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje³⁴ vienodo darbo užmokesčio lyties pagrindų principas nėra tiesiogiai įtvirtintas, jis neabejotinai seka iš 48 straipsnyje numatyto teisingo apmokėjimo už darbą reikalavimo ir 29 straipsnyje įtvirtinto asmenų lygybės bei diskriminavimo dėl lyties draudimo principo. Tokios pozicijos laikėsi ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas³⁵.

Vienodo darbo užmokesčio lyties pagrindų principas yra reglamentuotas Lietuvos Respublikos darbo kodekse³⁶ (toliau – Darbo kodeksas), Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme³⁷ ir Lygių galimybių įstatyme³⁸, kuriame numatyta darbdavio pareiga, neatsižvelgiant į lytį, už toki patį ar vienodos vertės darbą darbuotojui mokėti vienodą darbo užmokestį (įskaitant visus papildomus uždarbius). Principo turinys yra plėtojamas Darbo kodekse. Pirmiausia, numatoma, kad vienodas darbo užmokestis mokamas vyrams ir moterims ne tik už toki patį darbą (t. y. darbo veiklą, „kuri pagal objektyvius kriterijus vienoda ar panaši į kitą darbo veiklą tiek, kad abu darbuotojai gali būti sukeisti vietomis be didesnių darbdavio sąnaudų“), bet ir už lygiavertį darbą (t. y. darbą, kuris „pagal objektyvius kriterijus yra ne mažesnės kvalifikacijos ir ne mažiau reikšmingas darbdaviui siekiant savo veiklos tikslų, negu kitas palyginamasis darbas“)³⁹. Antra, nustatoma, kad nediskriminavimo kontekste darbo užmokestis apima bet kokią darbo užmokestį ar atlygį už darbą, kuris gali būti mokamas pinigais arba natūra ir tiesiogiai arba netiesiogiai yra gaunamas iš darbdavio už atliktą darbą⁴⁰. Taigi Lietuvos teisės sistemoje yra įtvirtintas Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 157 straipsnis, numatantis plačią darbo užmokesčio sampratą.

Lietuvos teismų praktika diskriminacijos darbo užmokesčio srityje nėra gausi. Kasacinis teismas yra konstatavęs, kad „darbo užmokesčio dydis yra vienas pagrind-

³⁴ „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>.

³⁵ „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. gruodžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. rugpjūčio 27 d. nutarimo Nr. 942 „Dėl biudžetinių įstaigų ir organizacijų darbuotojų darbo apmokėjimo sąlygų dalinio pakeitimo“ 6 ir 7.2 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 22 straipsniu““, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta332/content>.

³⁶ „Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 26 straipsnio 2 dalies 4 punktą“, TAR, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/f6d686707e7011e6b969d7ae07280e89/OOVelshYYf>.

³⁷ „Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 6 straipsnio 3 punktą“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.69453?fwid=kjtiqykqx>.

³⁸ „Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymo 7 straipsnio 5 punktą“, TAR, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0CC6CB2A9E42/IIQJoOzrYT>.

³⁹ „Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 26 straipsnio 2 dalies 4 punktą“, *supra note*, 35: 140 straipsnio 5 dalis.

⁴⁰ *Ibid.*, 26 straipsnio 4 dalis bei 140 straipsnio 6 dalis.

dų, dėl kurių gali būti konstatuojamas diskriminacijos faktas⁴¹, o Vilniaus apygardos teismas darbo užmokesčiu yra pripažinęs darbdavio darbuotojui mokamą ligos pašalpą už pirmas dvi laikinojo nedarbingumo dienas, taip pat pasisakęs, „kad nepagrįstas tokios pašalpos dydžio diferencijavimas gali būti laikomas objektyviu nepalankaus požiūrio įrodymu“⁴². Kitoje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas darbo užmokesčiu pripažino kolektyvinėje sutartyje numatytą priedą, išmokamą jubiliejaus sulaukusiems darbuotojams. Tiesa, kasacinis teismas, nenustatęs diskriminacijos fakto, nesprendė ir jubiliejinės išmokos priskyrimo darbo užmokesčiui klausimo kaip netekusio teisinės reikšmės⁴³. Kartu pastebėtina, kad bylų, susijusių su vienodu darbo užmokesčiu lyties pagrindu, praktiškai nėra.

Kaip buvo minėta, pastarųjų metų Europos Sąjungos politika vienodo darbo užmokesčio lyties pagrindu kontekste akcentuoja skaidrias darbo užmokesčio sistemas. Darbo kodekse yra nurodomos galimos darbo apmokėjimo sistemos turinio nuostatos: „<...> darbuotojų kategorijos pagal pareigybes ir kvalifikaciją, <...> kiekvienos jų apmokėjimo formos ir darbo užmokesčio dydžiai (minimalus ir maksimalus), papildomo apmokėjimo (priedų ir priemokų) skyrimo pagrindai ir tvarka, darbo užmokesčio indeksavimo tvarka“⁴⁴. Be to, keliamas reikalavimas darbo apmokėjimo sistema parengti taip, kad būtų išvengta bet kokio diskriminavimo lyties (ir kitais) pagrindais, o vyrams ir moterims už tokį patį ar lygiavertį darbą turi būti mokamas vienodas darbo užmokestis⁴⁵. Tokios Darbo kodekse nurodomos pagrindinės darbo apmokėjimo sistemos nuostatos atspindi pastarųjų metų Europos Sąjungos vienodo darbo užmokesčio moterims ir vyrams reglamentavimą. Objektyviais kriterijais besiremiančios apmokėjimo sistemos leidžia nesunkiai verifikuoti darbuotojo darbo užmokestį ir leidžia išvengti šališko vienos ar kitos lyties darbuotojo finansinio vertinimo. Vilniaus apygardos teismas, sprenddamas diskriminavimo dėl amžiaus klausimą, konstatavo, kad darbo užmokesčio sistemos, leidžiančios objektyviai įvertinti darbuotojų atliktą darbą, darbo užmokestį ir jo priedus nebuvimas leidžia daryti išvadą apie įmonėje vykdytą diskriminaciją⁴⁶. Taigi, darbovietėje nenustačius darbo apmokėjimo sistemos arba nustačius, kad ji yra neišsami, atsiranda subjektyvaus darbuotojo atliekamo darbo vertinimo galimybė ir kartu pagrindas diskriminuoti. Aukščiausiasis Teismas, sprenddamas klausimą, ar toje pačioje darbovietėje skirtingų darbo grupių darbuotojams gali būti nustatyti skirtingi pareiginės algos pastoviosios dalies koeficientai, padarė išvadą, kad skirtingų

⁴¹ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. E3K-3-44-248/2019“, eTeismai, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eteismai.lt/byla/9416711429196/e3K-3-44-248/2019>.

⁴² „Vilniaus apygardos teismo 2020 m. sausio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-573-852/2020“, eTeismai, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eteismai.lt/byla/188288236644252/2A-573-852/2020>.

⁴³ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje e3K-3-348-403/2020“, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., https://lat.lt/data/public/uploads/2021/01/lat_aktuali_praktika_gruodis_2020.pdf.

⁴⁴ „Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 26 straipsnio 2 dalies 4 punktas“, *supra note*, 35: 140 straipsnio 3 dalis.

⁴⁵ *Ibid.*, 140 straipsnio 5 dalis.

⁴⁶ „Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-899-516/2011“, eTeismai, žiūrėta 2021 m. gruodžio 3 d., <https://eteismai.lt/byla/191451893908121/2A-899-516/2011>.

koeficientų dydžių skirtingoms grupėms taikymas leidžiamas tik tada, jei konkrečių koeficientų nustatymo kriterijai yra išdėstyti darbo apmokėjimo sistemoje, o koeficientai nustatyti pagal iš anksto žinomus kriterijus ir atitinkamai pagrįsti⁴⁷.

Darbo kodekse numatomi du galimi darbo apmokėjimo sistemos patvirtinimo būdai. Prioritetas teikiamas darbo apmokėjimo sistemos nustatymui kolektyvinėje sutartyje. Tokia situacija būtų palanki darbuotojui – atsižvelgdama į įmonės veiklos pobūdį ir joje dirbančių asmenų ypatumus ir poreikius, darbuotojams atstovaujanti organizacija gali pasiekti ir įtvirtinti jiems palankiausias sąlygas. Individualiame pokalbyje su darbdaviu kolektyvinės galios svertų nebuvimas ir psichologinė įtampa, neretai būdinga darbuotojui kaip silpnesnei darbo santykio šaliai, lemia automatinį darbdavio siūlomų sąlygų priėmimą. Šiuo požiūriu kolektyvinė sutartis turėtų aiškų pranašumą. Tačiau kolektyviniai darbo santykiai nevidina ryškesnio vaidmens Lietuvos darbo sistemoje; atitinkamai, socialiniai partneriai ir kolektyvinės derybos neturi daug įtakos užtikrinant vienodo darbo užmokesčio vyrams ir moterims principo veikimą. Faktas, kad Lietuvoje darbo užmokesčio dydį lemia ne kolektyviniai susitarimai, bet individualios derybos tarp darbuotojo ir darbdavio, yra viena iš priežasčių, leidžiančių Lietuvos darbo užmokesčio sistemą įvardyti kaip neskaidrią⁴⁸.

Atliekant šį tyrimą, buvo išanalizuotos Lietuvos kolektyvinių sutarčių registre⁴⁹ pateikiamos kolektyvinės sutartys, siekiant nustatyti, kiek plačiai praktikoje yra naudojamos kolektyvinėmis sutartimis įtvirtinant darbo apmokėjimo sistemą. Sutarčių analizė rodo, kad į jas paprastai nėra įtraukiama nediskriminavimo darbo užmokesčio srityje sąlyga, dauguma atvejų darbo apmokėjimo sistema aprašoma deklaratyviai, neretai apsiribojama Darbo kodekso normų pakartojimu, taip pat galima išskirti atvejį, kai kolektyvinėje sutartyje numatyta, jog priedai ir priemokos mokami išimtinė darbdavio nuožiūra⁵⁰. Kolektyvinių sutarčių darbo apmokėjimo sistemos nuostatoms būdingas formalumas ir darbuotojų interesų neatspindėjimas leidžia identifikuoti skaidrumo stoką, taip pat, atitinkamai, diskriminacinės darbo užmokesčio politikos įmonėse galimybes.

Įstatymų leidėjas yra numatęs ir kitą darbo apmokėjimo sistemos nustatymo darbovietėje būdą. Tais atvejais, kai organizacijoje nėra kolektyvinės sutarties arba šis klausimas nėra joje reglamentuojamas, darbovietėse nuo dvidešimties ir daugiau darbuotojų darbdavys, įvykdęs informavimo ir konsultavimo procedūras, privalo patvirtinti darbo apmokėjimo sistemas ir sudaryti galimybes su jomis susipažinti visiems darbuotojams⁵¹.

⁴⁷ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. E3K-3-44-248/2019“, *supra note*, 40.

⁴⁸ Tomas Davulis, *Country report. Gender equality. How are EU rules transposed into national law? Lithuania* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021), 19.

⁴⁹ „Kolektyvinių sutarčių registras“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://socmin.lrv.lt/lt/paslaugos/administracines-paslaugos/kolektyviniu-sutarciau-registras-ir-kolektyviniu-sutarciau-registravimo-tvarka?lang=lt>.

⁵⁰ „UAB „Audėjas“ profesinės sąjungos ir UAB „Audėjo“ 2019 m. vasario 13 d. kolektyvinė sutartis“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veikla/paslaugos/sutartys/kolektyvines/audejas%20ks2019%2002%2013.pdf>.

⁵¹ „Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 26 straipsnio 2 dalies 4 punktą“, *supra note*, 35: 140 straipsnio 3 dalis.

Nepaisant nurodytų priemonių, visiškam darbo užmokesčio skaidrumui darbovietėje užtikrinti egzistuoja rimtos kliūtys. Individualių darbuotojų darbo užmokestis yra laikomas konfidencialia informacija⁵² – t. y. priskiriamas arba saugomiems asmens duomenims, arba komercinėms paslaptims. Susidūrus dviem teisinėms vertybėms – asmens duomenų ar komercinių paslaptių apsaugai ir lygių galimybių principui, galiojanti teisinė sistema pirmenybę suteikia pirmajai. Nesant patikimos informacijos apie kitų analogiškas pareigas einančių darbuotojų darbo užmokestį, dirbančioms moterims yra labai sunku išsiaiškinti diskriminacinį jų atžvilgiu darbo užmokesčio pobūdį, o tai, savo ruožtu, blokuoja jų teisių gynimą.

Analizuojant ir vertinant vyrų ir moterų darbo užmokesčio atotrūkio priežastis, verta atkreipti dėmesį į vieną iš sudedamųjų darbo apmokėjimo sistemos elementų – priemokas už nukrypimus nuo normalių darbo sąlygų. Tokios priemokos yra reglamentuojamos Darbo kodekso 144 straipsnyje numacius minimalias apmokėjimų dydžių ribas, taikomas už darbą poilsio ir švenčių dieną (ne mažiau kaip dvigubas darbuotojo darbo užmokestis), už darbą naktį (ne mažiau kaip pusantro darbuotojo darbo užmokesčio), už viršvalandinį darbą (ne mažiau kaip pusantro darbuotojo darbo užmokesčio, bet priklausomai nuo situacijos apatinė riba gali būti ir ne mažesnė nei du su puse darbuotojo darbo užmokesčio), taip pat Darbo kodekso 118 straipsnyje, nustačius ne mažesnę kaip 20 procentų dydžio vidutinio darbo užmokesčio per mėnesį priemoką už kiekvieną budėjimo ne darbovietėje savaitę. Vis dėlto darbas neįprastomis darbo sąlygomis tam tikrais atvejais yra sąlyginis: kai kurios darbuotojų kategorijos – nėščios, neseniai pagimdžiusios ir krūtimi maitinančios darbuotojos – gali būti skiriamos viršvalandiniams darbams, taip pat budėti, dirbti naktį, poilsio ir švenčių dienomis tik su jų sutikimu⁵³. Motinystę ir pirmųjų žmogaus gyvenimo etapų saugą ir kokybę užtikrinančių normų vertė yra nekvestionuojama, tačiau kartu kyla prezumpcija, kad darbdavys, rinkdamasis tarp darbuotojo, kurio darbai reikia jo sutikimo, ir darbuotojo, kuriam tokio sutikimo nereikia, vis dėlto dažnu atveju galimybei daugiau dirbti ir užsidirbti pasirinktą antrąjį. O moteriai darbas neįprastomis darbo sąlygomis leistų suderinti darbo ir šeimos įsipareigojimus. Problema, kad socialiai labiau pažeidžiamoms grupėms nustatyta garantijų gausa turi neigiamos įtakos darbo užmokesčiui ir užimtumui, 2013 metais identifiko ir V. Granickas⁵⁴. Apie padidintą nei būtina motinystės ir maitinimo krūtimi apsaugą nacionaliniu lygiu galima spręsti ir iš Europos Sąjungos lygiu numatyto reglamentavimo – Direktyvoje 92/85/EEB numatyta tik nėščių ir neseniai pagimdžiusių darbuotojų teisė nebūti įpareigotoms dirbti naktinį darbą, jei pateikia sveikatos pažymą, kurioje nurodoma, kad tai yra būtina dėl tos darbuotojos saugos ir sveikatos⁵⁵. Vadinasi, galima kelti klausimą, ar Lietuvos darbo įstatymuose

⁵² Davulis, *supra note*, 19.

⁵³ „Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo 37 straipsnio 7, 8 dalys“, TAR, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.215253/asr>.

⁵⁴ Vaidotas Granickas, „Teisingo apmokėjimo už darbą problema: teoriniai ir praktiniai aspektai“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2013), 34, <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:1798804/datastreams/MAIN/content>.

⁵⁵ „1992 m. spalio 19 d. Tarybos direktyvos 92/85/EEB dėl priemonių, skirtų skatinti, kad būtų užtikrinta geresnė nėščių ir neseniai pagimdžiusių arba maitinančių krūtimi darbuotojų sauga ir sveikata, nustatymo (dešimtoji atskira direktyva, kaip numatyta Direktyvos 89/391/EEB 16 straipsnio 1 dalyje) 7 straipsnis“, Eur-Lex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex:31992L0085>.

įtvirtinta biologinės moters funkcijos apsauga, kartu turinti įtakos ir jos ribotesnėms galimybėms gauti didesnę darbo užmokesį, yra tikslinga ir atspindi šių laikų gyvenimo realijas.

Lyčių darbo užmokesčio atotrūkio kontekste labai svarbi Darbo kodekso 131 straipsnio 2 dalis, numatanti „darbuotojo teisę po tikslinių atostogų grįžti į tą pačią ar lygiavertę darbo vietą (pareigas) ne mažiau palankiomis negu buvusios darbo sąlygomis, įskaitant darbo užmokesį, ir naudotis visomis geresnėmis sąlygomis, įskaitant teisę į darbo užmokesčio padidėjimą, į kurias jis būtų turėjęs teisę, jeigu būtų dirbęs“. Viena vertus, šia nuostata sprendžiama praktikoje nereta situacija, kai, būdama nėštumo ar gimdymo arba vaiko priežiūros atostogose, moteris⁵⁶ netenka teisės į darbovietėje vykstantį darbo užmokesčio didinimą. Pavyzdžiui, į kasmetinį darbuotojų kvalifikacijos ir darbo rezultatų įvertinimą neįtraukiama moteris, dirbusi visus kalendorinius metus, kitų metų pradžioje išėjusi nėštumo ir gimdymo atostogų, o vėliau vaiko priežiūros atostogų ir taip netekusi priedų ir priemokų už realiai atidirbtus metus. Vertinant priedus ir priemokas, pagal įmonės tvarką mokamus už produktyvumą ir pasiektus rezultatus už tuos metus, kai moteris buvo vaiko priežiūros atostogose, Darbo kodekso 131 straipsnio 2 dalies taikymo sąlygos kelia daug klausimų. Juolab kad įstatymų leidėjas, reglamentuodamas viešojo sektoriaus darbuotojų darbo užmokesčio sąlygas⁵⁷, numatė, kad, biudžetinės įstaigos darbuotojui grįžus iš atostogų vaikui prižiūrėti, jo pareiginės algos kintamoji dalis negali būti didesnė kaip 20 proc. pareiginės algos pastoviosios dalies, kaip tuo tarpu vaiko priežiūros atostogomis nesinaudojusių darbuotojų pareiginės algos kintamoji dalis, atsižvelgiant į praėjusių metų veiklos vertinimą, gali siekti iki 40 proc. pareiginės algos pastoviosios dalies. Tokią situaciją suponuoja ir Valstybės tarnybos įstatymas, kurio 27 straipsnio 4 dalis numato, kad „valstybės tarnautojo tarnybinė veikla vertinama kiekvienais metais, jeigu valstybės tarnautojas ne trumpiau kaip 6 mėnesius per kalendorinius metus eina pareigas toje valstybės ar savivaldybės institucijoje ar įstaigoje, kurioje yra vertinama jo tarnybinė veikla“⁵⁸. Kitaip tariant, moteris, praleidusi metus ar porą metų augindama vaiką, praleidžia tarnybinės veiklos vertinimą ir galimybę į atlyginimo pakėlimą. Kolektyvinėse sutartyse šis klausimas yra reglamentuojamas minimaliai, pvz., Skemų socialinės globos namų kolektyvinėje sutartyje numatyta, kad darbuotojams, grįžusiems po vaiko priežiūros atostogų, skiriama ne daugiau kaip 10 proc. pareiginės algos pastovios dalies

⁵⁶ Statistika rodo, kad paprastai vaiko priežiūros atostogomis naudojasi motinos, pavyzdžiui, 2020 m. šią priemonę naudojo 75,6 proc. moterų ir tik 24,4 proc. vyrų. Žr. Rūta Brazienė, „Lithuania country note“, iš *18th International Review of Leave Policies and Related Research*, Alison Koslowski, Sonja Blum, Ivana Dobrotić, Gayle Kaufman, Peter Moss (University of Hagen, 2022), 342, o tais atvejais, kai vaiko priežiūros atostogomis naudojasi vyrai arba seneliai, jie dirba toliau ir gauna išmoką, o moterys nedirba ir prižiūri vaikus. Žr. Vaida Kalinkaitė-Matuliauskienė, „Motinystės kainą Lietuvoje moka moterys: statistika rodo, kad tėčiai padeda ne prižiūrėti vaikus, o gauti išmoką“, *LRT*, 2022 m. gegužės 16 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1695289/motinystes-kaina-lietuvoje-moka-moterys-statistika-rodo-kad-teciai-padeda-ne-priziureti-vaikus-o-gauti-ismoka>.

⁵⁷ „Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių įstaigų darbuotojų darbo apmokėjimo ir komisijų narių atlygio už darbą įstatymo 9 straipsnio 2, 3 dalys“, TAR, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/2d8b78b0e79411e68503b67e3b82e8bd/asr>.

⁵⁸ „Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas“, TAR, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.D3ED3792F52B/asr>.

iki darbuotojo kasmetinio veiklos vertinimo⁵⁹. O SEB banko kolektyvinėje sutartyje reglamentuojama darbdavio pareiga tik po tėvystės atostogų per 1 mėnesį iš naujo įvertinti grįžusio darbuotojo darbo užmokesį⁶⁰. Kadangi tėvystės atostogos yra suteikiamos vyrams, o darbo užmokesčio įvertinimo po vaiko priežiūros atostogų SEB banko kolektyvinėje sutartyje nėra numatyta, tokia nuostata leidžia kelti klausimą apie diskriminaciją lyties pagrindu.

Tikėtina, kad neaiškumus skaičiuojant ir taikant darbo užmokesį po vaiko priežiūros atostogų ateityje išspręs teismų praktika, kuri šiuo metu yra minimali. Kol kas Lietuvos teismai yra pabrėžę ne imperatyvų šios normos pobūdį ir nurodę, „kad Darbo kodekso 131 str. 2 d. nustatytos darbuotojų garantijos negali būti suabsoliutinamos ir negali paneigti darbdavio teisės atlikti tam tikrus būtinus pakeitimus, kurie neblogina sugrįžtančių iš tikslinių atostogų darbuotojų darbo sutarties sąlygų“, o situacija, „kai po tikslinių atostogų darbdavys privalėtų išsaugoti darbuotojui visiškai identišką darbo sąlygas, buvusias iki tikslinių atostogų suteikimo, nepaisant objektyvių ir nuo darbdavio valios nepriklausančių aplinkybių“, būtų neteisinga⁶¹.

Aptarus problemas, kylančias iš darbo apmokėjimo sistemos ir turinčias įtakos moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkiui, būtina įvardyti ir pozityvius pastarųjų metų veiksmus, kuriais siekiama užtikrinti lyčių lygybę darbo užmokesčio srityje. Pirmoji priemonių grupė yra susijusi su vienodo darbo užmokesčio principo įgyvendinimu įmonės viduje⁶². Reaguojant į 2014 metų Komisijos rekomendacijas, numatyta pareiga darbdaviui, „kurio vidutinis darbuotojų skaičius yra daugiau kaip penkiasdešimt, <...> priimti ir įprastais darbovietėje būdais paskelbti lygių galimybių politikos įgyvendinimo ir vykdymo priežiūros principų įgyvendinimo priemonės“⁶³. Nors Darbo kodeksas tokių priemonių turinio nedetalizuoja, tačiau buvo tikimasi, kad ši norma paskatins darbdavio ir darbuotojų atstovų diskusijas apie lygybės politikos įgyvendinimą įmonėje⁶⁴.

Nors statistikos apie Lietuvos įmonėse įgyvendinamas lygių galimybių įgyvendinimo ir vykdymo priemones dar nėra, Lietuvos Valstybinė darbo inspekcija 2020 metais patikrino 20 finansų ir draudimo įstaigų ir nustatė, kad visose jose yra pa-

⁵⁹ „Skemų socialinės globos namų darbuotojų profesinės sąjungos ir Skemų socialinės globos namų 2018 m. gruodžio 13 d. kolektyvinė sutartis“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., [https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veikla/paslaugos/sutartys/kolektyvines/Skemu%20glob%20nam%20ks2019%2002%2005\(1\).pdf](https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veikla/paslaugos/sutartys/kolektyvines/Skemu%20glob%20nam%20ks2019%2002%2005(1).pdf).

⁶⁰ „AB SEB banko darbuotojų profesinės sąjungos ir AB SEB banko 2022 m. kovo 1 d. kolektyvinė sutartis“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veikla/paslaugos/sutartys/kolektyvines/SEB%20bank%20ks%202022%2003%2003.pdf>.

⁶¹ „Vilniaus apygardos teismo 2019 m. rugsėjo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-2282-567/2019“, Infoplex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1761387>. Taip pat žr. „Kauno apygardos teismo 2019 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-809-773/2019“, Infoplex, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1728358>.

⁶² Lygių galimybių politikos įgyvendinimo įmonėse prevenciją vykdo Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Išsamiau: „Lygių galimybių liniuotė“, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 29 d. <https://www.lygybe.lt/lt/lygiu-galimybiu-liniuote/>.

⁶³ „Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 26 straipsnio 2 dalies 4 punktą“, *supra note*, 35: 26 straipsnio 6 dalis.

⁶⁴ Tomas Davulis, *Lietuvos Respublikos darbo kodekso komentaras* (Vilnius: Registrų centras, 2018), 113.

tvirtintos ir paskelbtos lygių galimybių politikos įgyvendinimo ir vykdymo priežiūros principų įgyvendinimo priemonės. Patikrinimas leidžia daryti išvadą, kad dauguma šių priemonių sudarytos tik formaliai ir deklaratyviai⁶⁵. Tačiau taip pat buvo identifikuotos gerosios praktikos priemonės, leidžiančios sumažinti darbo užmokesčio atotrūkį tarp vyrų ir moterų. Viena iš tokių priemonių – lygybės tarp skirtingų lyčių matrica: „<...> vykdam atlygio peržiūrą yra atsižvelgiama į tai, kuri lytis konkrečiame pareigybės lygyje yra dominuojanti pagal gaunamą darbo užmokesį. Tokiu atveju priešingos lyties darbuotojams papildomai yra padidinamas darbo užmokestis, siekiant mažinti atlygio atotrūkį tarp skirtingos lyties darbuotojų (prieš tai įvertinus visas būtinąsias sąlygas)“⁶⁶. Kitos pozityviai įvertintos Valstybinė darbo inspekcijos priemonės – įstaigose atliekamas darbo užmokesčio auditas, darbo užmokesčio atotrūkio analizė, vyrų ir moterų naudojimosi karjeros galimybėmis, dalyvavimo mokymuose, vykimo į komandiruotes stebėseną, taip pat anoniminės darbuotojų apklausos apie darbo užmokesčio atotrūkį tarp vyrų ir moterų ir kitus diskriminacijos klausimus⁶⁶.

Antroji priemonių, kuriomis siekiama užtikrinti lyčių lygybę darbo užmokesčio srityje, grupė yra susijusi su viešumo principu. Įgyvendinant 2014 metų Komisijos rekomendacijas, Darbo kodekse įtvirtinta pareiga darbdaviui, kurio vidutinis darbuotojų skaičius yra daugiau kaip 20, pareikalavus darbo tarybai ar darbdavio lygmeniu veikiančiai profesinei sąjungai, bent kartą per metus teikti atnaujinamą nuasmenintą informaciją apie darbuotojų vidutinį darbo užmokesį pagal profesijų grupes ir lytį (išimtis taikoma vadovaujančias pareigas einančių darbuotojų atžvilgiu)⁶⁷. Tikimasi, kad toks įpareigojimas identifikuos probleminius vienodo darbo užmokesčio vyrams ir moterims principo įgyvendinimo aspektus⁶⁸ bei, kaip ir DK 26 straipsnio 6 dalies atveju, paskatins dialogą tarp darbdavio ir darbuotojų apie darbo užmokesčio įmonėje politiką ir lygias galimybes⁶⁹.

Dar viena priemonė, skirta vienodam vyrų ir moterų darbo užmokesčio principui įtvirtinti, yra 2019 metais numatytas reikalavimas darbdaviui siūlomo darbo skelbime nurodyti informaciją apie siūlomo bazinio (tarifinio) darbo užmokesčio dydį ir (arba) dydžio intervalą⁷⁰. Nors darbdavys įpareigojamas viešinti tik dalį informacijos apie darbuotojo darbo užmokesį, tai prisideda darbo užmokesčio principo skaidrumo.

Galiausiai reiktų paminėti nuo 2021-04-01 įsigaliojusius Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimus, kurie įpareigojo „Sodrą“ viešinti vidutinį vyrų ir moterų darbo užmokesčių šalies įmonėse, kuriose dirba ne mažiau kaip 8 darbuotojai, ir iš jų yra daugiau negu 3 moterys ir daugiau negu 3 vyrai⁷¹. Neabejoti-

⁶⁵ „Neplaninių patikrinimų finansų ir draudimo įstaigose apibendrinimas“, Valstybinė darbo inspekcija, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., https://www.vdi.lt/PdfUploads/Neplaniniai_2020.pdf.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ „Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 26 straipsnio 2 dalies 4 punktą“, *supra note*, 35: 23 straipsnio 2 dalis.

⁶⁸ Susanne Burri, *National cases and good practices on equal pay* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019), 41, 65.

⁶⁹ Davulis, *supra note*, 63: 92.

⁷⁰ „Lietuvos Respublikos darbo kodekso 25 ir 139 straipsnių pakeitimo įstatymas“, TAR, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=f54f9a90af9a1e98451fa7b5933515d>.

⁷¹ „Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 15 straipsnio 3 dalies 6 punktą“, TAR, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.1327/asr>.

na, kad viešumas prisideda prie darbo užmokesčio atotrūkio problemų sprendimo, bet atsižvelgiant į faktą, kad „Sodra“ faktus apie įmonėse mokamą darbo užmokesčių skelbs nedetalizuodama darbuotojų pareigų, taip pat ir į faktą, kad įmonėse yra itin paplitusi horizontali ir vertikalė segregacija, galima spėti, kad „Sodros“ pradėta viešinimo politika ateityje turės būti tikslinama.

Apibendrinant galima padaryti išvadą, kad Europos Sąjungoje teisės normos, numatančios vienodo darbo užmokesčio vyrams ir moterims principą, yra tinkamai įtvirtintos Lietuvos nacionalinėje teisėje. Be to, Lietuva jau yra įgyvendinusi daugumą darbo užmokesčio skaidrumo priemonių, dėl kurių įvedimo dar tik yra diskutuojama Europos Sąjungoje. 2017 metais įsigaliojusiame Darbo kodekse numatytos antidiskriminacinės ir skaidrumą užtikrinančios priemonės bei jų įgyvendinimas teigiamai veikia pastaruoju metu mažėjančių atlyginimų atotrūkį Lietuvoje⁷². Vis dėlto praktinis principo įgyvendinimas praktikoje susiduria su iššūkiais ir dažnai pasižymi fragmentiniu bei deklaratyviu pobūdžiu.

Išvados

1. Nors Lietuvoje vyrų ir moterų užimtumo skirtumas nėra didelis (moterų užimtumas tik labai nežymiai mažesnis nei vyrų) ir nėra laikytinas aktualia socialine problema, to paties negalima pasakyti apie darbo užmokesčių: moterų darbo užmokestis yra neadekvačiai mažesnis, palyginti su vyrų.

2. Formaliai vertinant, vienodo darbo užmokesčio principas yra pakankamai išsamiai reglamentuotas tiek ES teisėje, tiek ją įgyvendinančioje Lietuvos nacionalinėje teisėje. 2017 metais įsigaliojusiame Darbo kodekse numatytos antidiskriminacinės ir skaidrumą užtikrinančios priemonės bei jų įgyvendinimas teigiamai veikia moterų ir vyrų atlyginimų atotrūkį. Didelių problemų nenustatyta ir Lietuvos teismų praktikoje, kuri iš esmės atitinka teisinio reguliavimo tikslus ir kryptį. Tačiau išliekantis moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumas rodo, kad vien formalus nurodyto principo įtvirtinimas nėra pakankamas.

3. Prioritetinė kryptis darbo užmokesčio lygybei užtikrinti yra darbo užmokesčio sistemos skaidrumas. Darbo apmokėjimo sistemos nustatymas kolektyvinėse sutartyse galėtų būti efektyvi priemonė siekiant skaidrumo ir darbo užmokesčio atotrūkio tarp lyčių mažinimo. Tačiau praktiškai Lietuvoje kolektyvinės derybos neturi daug įtakos užtikrinant vienodo darbo užmokesčio vyrams ir moterims principo veikimą. Kolektyvinių darbo sutarčių analizė rodo, kad jose nėra įtraukiamas nediskriminavimo darbo užmokesčio srityje principas, dauguma atvejų darbo apmokėjimo sistema aprašoma deklaratyviai, neretai apsiribojama Darbo kodekso normų pakartojimu.

4. Lietuvos darbo teisės sistemoje įtvirtintos papildomos garantijos nėščioms, neseniai pagimdžiusioms ir krūtimi maitinančioms motinoms liudija padidintą motinystės apsaugą. Tačiau biologinės moters funkcijos apsauga taip pat turi įtakos ir ribotėms jos galimybėms gauti didesnę darbo užmokesčių. Todėl siūlytina svarstyti teisinio reguliavimo siaurinimą, numatant, kad nėščios, neseniai pagimdžiusios ar krūtimi

⁷² „Infografikas. Moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkis šalies ūkyje 2021 m.“, Oficialiosios statistikos portalas, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 1 d., <https://osp.stat.gov.lt/infografikas-darbo-uzmokescio-atotrukis-2021>.

maitinančios motinos negali būti įpareigotos dirbti viršvalandinius darbus ir naktį, jei pateikia sveikatos pažymą, kurioje nurodoma, kad toks darbo pobūdis yra draudžiamas dėl darbuotojos ar jos kūdikio saugos ir sveikatos, bei atsisakant nėščių, neseniai pagimdžiusių ir krūtimi maitinančių darbuotojų darbo poilsio ir švenčių dienomis bei budėjimo režimu ribojimų.

5. Neaiškumų kelia ir Darbo kodekso 131 straipsnio 2 dalies taikymas apskaičiuojant kintamąją darbo užmokesčio dalį už laikotarpį, kai moteris buvo tikslinėse nėštumo, gimdymo ir vaiko priežiūros atostogose. Tai lemia, kad grįžusi į darbo santykius po vaiko auginimo atostogų, moteris netenka darbo užmokesčio padidinimo arba jo didinimui yra nubrėžiamos maksimalios ribos. Todėl siūlytina teisės aktuose numatyti, kad po nėštumo bei gimdymo ir vaiko priežiūros atostogų grįžę darbuotojai ne tik turi teisę į darbo užmokesčio padidėjimą, į kurį jis būtų turėjęs teisę, jei būtų dirbęs, bet ir į ne mažesnę kintamąją darbo užmokesčio dalį, nei buvo nustatyta prieš tikslines atostogas.

THE PRINCIPLE OF EQUAL PAY IN ENSURING EQUAL OPPORTUNITIES FOR WOMEN IN LABOUR RELATIONS

Kristina Ambrazevičiūtė

Law Institute of the Lithuanian Center for Social Sciences, Lithuania

Summary. *Although the employment gap between men and women in Lithuania is insignificant and cannot be considered a relevant social problem, the same cannot be said about their wages. Women's wages are significantly lower than those of men. Lower wages lead to lower pensions after active participation in the labour market ends and increase the risk of poverty for women. This article analyses the legal measures enshrined in the legislation of the European Union and Lithuania aimed at reducing the wage gap between men and women and identifies problematic legal provisions.*

From a formal point of view, the principle of equal pay is sufficiently regulated in Lithuanian national law, and no significant problems have been identified in Lithuanian case law – which is mainly in line with the objectives and direction of legal regulation.

On the other hand, despite considerable efforts that have been made in recent years to implement transparency in the wage system, there are still some unresolved issues. One of them is additional guarantees for pregnant women, those who have recently given birth, and breastfeeding mothers, which limit the opportunities for these employees to receive higher wages. The implementation of the Labour Code norm, which ensures the right of women to receive adequate wages after pregnancy, childbirth, and childcare leave, also causes legal uncertainty.

Keywords: *principle of equal pay, Labour Code, non-discrimination, equal opportunities, transparency, pregnant, recently given birth and breastfeeding workers.*

Kristina Ambrazevičiūtė, Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės instituto mokslo darbuotoja, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: darbo teisė, nediskriminavimo teisinis reguliavimas, visuomenės senėjimo įtaka darbo teisei.

Kristina Ambrazevičiūtė, Research Fellow at the Law Institute of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: labour law, legal regulation of non-discrimination, impact of the ageing population on the labour law.

KAI KURIE CIVILINIŲ BYLŲ, SUSIJUSIŲ SU BITKOKAINAIS, NAGRINĖJIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Artur Doržinkevič

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: ardorzinkevic@stud.mruni.eu

Pateikta 2022 m. birželio 20 d., parengta spaudai 2022 m. spalio 17 d.

DOI: 10.13165/JUR-22-29-2-04

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos pagrindinės problemos, su kuriomis susiduriama sprendžiant civilines bylas, susijusias su bitkoinais. Galima išskirti du pagrindinius bitkoinų požymius, kurių pagrindu atsiranda tam tikrų problemų nagrinėjant civilines bylas – decentralizavimas ir anonimiškumas. Atsižvelgiant į minėtus požymius, šiame tyrime analizuojama užsienio teisės doktrina ir užsienio teismų praktika, kuriose buvo susidurta su bitkoinais ar kitomis kriptovaliutomis. Viena esminių problemų, kurias teismas sprendžia tokio pobūdžio bylose, yra klausimas, ar bitkoinai gali būti nuosavybės teisės objektu. Autoriaus nuomone, pagrindinis skiriamasis bruožas, apibūdinantis bitkoino nuosavybę, yra šios kriptovaliutos privačiojo rakto nuosavybė. Atsižvelgiant į skirtingas civilinių bylų, kuriuose sprendžiama dėl bitkoinų, išnagrinėjimo perspektyvas, straipsnyje aptariamos dvi skirtingos situacijos: pirmą, situacijos, kuriose yra duomenų apie asmens, kuriam priklauso bitkoino privatusis raktas, tapatybę; antrą, situacijos, kuriose nėra žinoma asmens, kuriam priklauso privatusis raktas, tapatybė. Autoriaus teigimu, antruoju atveju bus susiduriama su civilinių bylų nagrinėjimo iššūkiais nuo civilinės bylos iškelimo iki priverstinio vykdymo stadijos.

Reikšminiai žodžiai: kriptovaliuta, bitkoinas, civilinis procesas.

Įvadas

Ypatinga šiuolaikinių teisinių sistemų ypatybė yra ta, kad teismams dažnai tenka spręsti bylas dėl klausimų, apie kuriuos jie turi mažai arba iš viso neturi žinių. Tačiau gebėjimas priimti teisingą sprendimą dėl sudėtingo reiškinio, nesigilinant į to reiškinio

detalų veikimo mechanizmą, yra teisinė vertybė (angl. *judicial virtue*)¹. Vienas tokių klausimų yra kriptografinė valiuta (toliau – kriptovaliuta²). Nors teismas neprivalo išmanyti kriptovaliutų veikimo subtilybių, kad suprastų, kaip nagrinėti civilines bylas, kuriose susiduriama su kriptovaliutomis, tačiau bent minimalios žinios apie šią technologiją yra būtinos. Kalbant apie kriptovaliutų sąvoką, negalima apsieiti be bitkoino pavyzdžio. Taip yra todėl, kad bitkoinas iš esmės yra kriptovaliutų „kertinis akmuo“, o daug kitų kriptovaliutų yra sukurtos tokiais pačiais arba panašiais, susijusiais principais³. Tačiau nuo to laiko, kai bitkoinas buvo sukurtas 2008 m.⁴, atsirado daug kitų kriptovaliutų⁵. Didelė kriptovaliutų įvairovė tam tikrais atvejais gali lemti jų skirtingus gavimo (sukūrimo) procesus ir tam tikrus veikimo ypatumus⁶. Nors šiame darbe autorius analizuoja vieną specifinę kriptovaliutą – bitkoiną, tačiau tyrime bus remiamasi aktualia užsienio teismų praktika, kuri susijusi su kai kuriomis kitomis kriptovaliutomis tiek, kiek minėtoje teismų praktikoje pateikti išaiškinimai taikytini ir bitkoinams. Tačiau teismų praktikai susidūrus su konkrečia kriptovaliuta, turėtų būti atsižvelgiama į jos ypatybes kiekvienoje individualioje situacijoje.

Tyrimo objektas – civilinių bylų, susijusių su bitkoinais⁷, nagrinėjimas. Nagrinėjant šio darbo objektą, susiduriama ne tik su teisinių santykių vertinimu, tačiau taip pat ir su tam tikrais informacinių technologijų ypatumais. Šiame tyrime nėra siekiama de-

¹ Max Raskin, „Realm of the Coin: Bitcoin and Civil Procedure“, *Journal of Corporate & Financial Law*, 20, 4 (2015): 970, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2620309.

² Kriptografinės valiutos apibrėžimo „Lietuvių kalbos žodyne“ nepateikta. Semantikos tyrinėtojai akcentuoja šios sąvokos įvairiapusįškumą. Tiksliausiai sąvoką apibūdina dėmenų „kriptografinis“ (reiškiantis pasinaudojimą kriptografinė technologija) ir „valiuta“ dūriny. Tačiau būtina pabrėžti, kad žodis „valiuta“ naudojamas metaforine prasme, kadangi kalbamas dalykas neturi įprastai suvokiamos valiutos požymių ir negali būti pripažįstamas valiuta nei teisine, nei liuanistine prasme (Robertas Stunžinas, „Kriptografinių valiutų srities terminai: reikšmės, raiška ir variantai“, *Terminologija*, 20 (2018): 129–130.

³ Fulya Teomete Yalabik ir Ismet Yalabik, „Anonymous Bitcoin v Enforcement Law“, *International Review of Law, Computers and Technology*, 33, 1 (2019): 36.

⁴ 2008 m. lapkričio 1 d. anoniminis programuotojas (arba programuotojų grupė) slapyvardžiu „Satoshi Nakamoto“ internete paskelbė straipsnį, kuriame autorius pristatė šiuo metu gerai žinomą kriptovaliutą – bitkoiną (Richard Senner ir Didier Sornette, „The Holy Grail of Crypto Currencies: Ready to Replace Fiat Money?“, *Journal of Economic Issues*, 53, 4 (2019): 966–967.

⁵ Pavyzdžiui, eteris (angl. *Ethereum*, ETH), teteris (angl. *Tether*, USDT), kardanas (angl. *Cardano*, ADA) ir kt. Interneto svetainės „Coinmarketcap“ duomenimis, šiuo metu egzistuoja daugiau nei 19 000 įvairių kriptovaliutų, žiūrėta 2022 m. gegužės 21 d., <https://coinmarketcap.com/>.

⁶ Pavyzdžiui, viena iš daugelio bitkoino ypatybių yra tai, kad bitkoinas yra viena iš nedaugelio kriptovaliutų, kuri turi ribotą vienetų skaičių, t. y. maksimaliai pasaulyje gali būti išgauta tik 21 milijonas bitkoino vienetų (Raskin, *supra note*, 1: 971). Egzistuoja tokių kriptovaliutų kaip teteris (angl. *Tether*), kuris yra susietas su realaus pasaulio valiuta – Jungtinių Amerikos Valstijų doleriu. Toks sąsajumas leidžia šią kriptovaliutą apibūdinti kaip stabiliąją kriptovaliutą (angl. *stablecoin*), kadangi, skirtingai nei bitkoinas, teteris išlaiko stabilią vertę nepriklausomai nuo rinkos pokyčių ar paklausos ir pasiūlos dėsnį.

⁷ Naudojant sąvoką „civilinės bylos, susijusios su bitkoinais“, turimos omenyje bylos, kuriose vienaip ar kitaip sprendžiama dėl bitkoinų nuosavybės statuso. Pavyzdžiui, bylos dėl bitkoinų priteisimo iš vieno asmens kitam asmeniui, bylos dėl bitkoinų arešto, bylos dėl bitkoinų realizavimo nemokumo procese ir pan.

taliai išanalizuoti bitkoino ar kitų kriptovaliutų teisinio statuso ar prigimties, juo labiau kad kriptovaliutų veikimo principai yra jau ištyrinėti teisės doktrinoje. Nacionalinėje teisės doktrinoje įvairių kriptovaliutų veikimo principus yra nagrinėję D. Grigaitis⁸ ir E. Mikalajūnas⁹. Užsienio teisės doktrinoje kriptovaliutų veikimo principus yra nagrinėję K. F. K. Low ir E. Teo¹⁰, R. Böhme ir kt.¹¹, F. T. Yalabik ir I. Yalabik¹², M. I. Raskin¹³ ir kiti autoriai.

Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti civilinių bylų, susijusių su bitkoinais, nagrinėjimo problematiką. Siekiant įgyvendinti šį tikslą apžvelgiama teisės doktrina ir užsienio teismų praktika, kuriose susidurta su bitkoinų problematika nagrinėjant civilines bylas. Apžvelgus aktualią užsienio teismų jurisprudenciją, pateikiamos išvados ir dėl aktualaus Lietuvos teisinio reglamentavimo, sprendžiant civilines bylas, susijusias su bitkoinais.

Tikslui įgyvendinti iškelti šie uždaviniai: 1) išskirti esminius bitkoinų požymius, dėl kurių kyla problemų nagrinėjant civilines bylas; 2) išanalizuoti, ar bitkoinai gali būti laikomi nuosavybės teisės objektu; 3) išskirti ir išanalizuoti atskirus atvejus, kai valstybė gali užtikrinti asmens pažeistų teisių apsaugą sprendžiant dėl bitkoinų ir kada tai nėra įmanoma.

Tema nagrinėta taikant sisteminį, analizės ir lyginamąjį metodus.

Nagrinėjamos temos aktualumui ir ištirtumui turi reikšmės tai, kad šiuolaikinis skaitmeninis amžius vis labiau modernėja. Nors didžioji dalis esamų ginčų dėl kriptovaliutų operacijų vienaip ar kitaip atsiranda dėl sukčiavimo¹⁴, tačiau užsienio praktikoje vis dažniau pasitaiko atvejų, kai taikomos civilinio proceso taisyklės dėl bitkoinų, pavyzdžiui, siekiant pritaikyti laikinąsias apsaugos priemones. Teismai yra įpareigojami spręsti dėl bitkoinų, nors šios kriptovaliutos nėra aiškios ne tik teisiniu lygmeniu, bet ir savo prigimtimi, esme. Tačiau ginčo esmės neaiškumas neatleidžia teismų nuo pareigos išspręsti ginčą. Autoriaus žiniomis, pirmasis bandymas nagrinėti bitkoinus, siejant juos su civilinių bylų nagrinėjimo problematika, buvo atliktas užsienio doktrinoje dar 2015 metais¹⁵, atsižvelgiant į bendrosios teisės tradicijos ypatumus. Lietuvos teisės doktrinoje ši tema išsamiai dar nėra nagrinėta ir tai, be kita ko, lemia ir šio darbo originalumą. Be to, darbe pateikiama ne tik teorinė civilinių bylų nagrinėjimo analizė pagal Lietuvos teisę, bet ir atsižvelgiama į užsienio teismų praktinius pavyzdžius.

⁸ Denas Grigaitis, „Taikytinos teisės nustatymas kriptovaliutų sistemų dalyvių santykiams“, *Jurisprudencija*, 28, 1 (2021): 161–163.

⁹ Evaldas Mikalajūnas, „NFT doktrininis-teisinis apibrėžimas ir jo problematika, sietina su Europos Sąjungos kriptoteisinių santykių reguliavimo modeliu“, *Jurisprudencija*, 29, 1 (2022): 122–134.

¹⁰ Kelvin F. K. Low ir Ernie G. S. Teo, „Bitcoins and Other Cryptocurrencies As Property?“, *Law, Innovation and Technology*, 9,2 (2017): 3–4.

¹¹ Rainer Böhme ir kt., „Bitcoin: Economics, Technology, and Governance“, *Journal of Economic Perspectives*, 29, 2 (2015).

¹² Yalabik ir Yalabik, *supra note*, 3.

¹³ Raskin, *supra note*, 1.

¹⁴ Josh Krumholz, „Blockchain as Disruptive Technology: Litigation Threats and How to Avoid Them“, *IP Litigator*, 25, 3 (2019): 10.

¹⁵ Raskin, *op. cit.*

Tyrimui esminės reikšmės turėjo šie šaltiniai ir literatūra: jau minėti M. I. Raskin, F. T. Yalabik ir I. Yalabik darbai, taip pat ir kitų autorių darbai. Atliekant analizę ypatingos reikšmės turėjo Kanados ir Jungtinės Karalystės teismų praktika, kadangi joje yra pateikiami praktiniai pavyzdžiai dėl kriptovaliutų problematikos nagrinėjant civilines bylas. Darbe taip pat remiamasi Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso¹⁶ (toliau – CPK), Lietuvos Respublikos civilinio kodekso¹⁷ (toliau – CK) nuostatomis.

1. Decentralizavimas ir anonimiškumas kaip bitkoino požymiai

Minėta, kad darbe nėra siekiama detaliai ištyrinėti kriptovaliutų technologinių aspektų, tačiau tikslinga išskirti kelis esminius šios technologijos požymius, kurie kelia problemų, siekiant įgyvendinti teisminę gynybą civilinėse bylose, kuriose sprendžiama dėl bitkoinų. Konkrečiai kalbama apie bitkoino decentralizavimo ir anonimiškumo požymius.

1.1. Decentralizavimas

Doktrinoje nurodoma, kad bitkoino decentralizavimas pasižymi tuo, kad bitkoinas nėra nei sukurtas, nei valdomas valdžios, pavyzdžiui, centrinio banko. Tai suteikia teisę bet kam pasaulyje sumokėti bet kokią bitkoino vertės sumą tiesiog perleidžiant atitinkamą vietą operacijų knygoje¹⁸ (angl. *distributed ledger*)¹⁹. Vietoj centralizuotos operacijų knygos bitkoinų sistemoje naudojama decentralizuota operacijų knygų sistema, žinoma kaip blokų grandinė (angl. *blockchain*). Blokų grandinė iš esmės yra registras, kuriame yra informacija, sekanti bitkoinų kūrimą ir perkėlimą, panašiai kaip tam tikri bankų registrai seka mokėjimus tarp banko sąskaitų. Tačiau skirtingai nei banko sąskaitos, blokų grandinė nėra prižiūrima centrinės institucijos, o yra tūkstančiuose kompiuterių visame pasaulyje. Šie kompiuteriai internetu yra prijungti prie kitų kompiuterių, kuriuose veikia ta pati programinė įranga, taip sukuriamas tinklas. Kai bitkoino turėtojas nori atlikti mokėjimą bitkoinais, į šį tinklą siunčiama instrukcija, o tinkle esantys kompiuteriai (mazgai) patvirtina operaciją prieš įtraukdami ją į blokų

¹⁶ „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas“, TAR, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 15 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2E7C18F61454/asr>.

¹⁷ „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas“, TAR, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 15 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8A39C83848CB/asr>.

¹⁸ Kartais vartojamas terminas „buhalterinė knyga“, tačiau tiksliausiai sąvoką atspindi nemetaforiniai terminai, pavyzdžiui, ES institucijų terminų bazėje IATE šalia metaforinio termino „išsklaidytųjų operacijų knyga“ teikiamas nemetaforinis – „paskirstytasis registras“ (IATE) (Stunžinas, *supra note*, 2: 134).

¹⁹ Yalabik ir Yalabik, *supra note*, 3: 37.

grandinės failus, esančius visuose tinklo kompiuteriuose²⁰. Kadangi bitkoinas yra decentralizuotas, niekas negali ginčyti perdavimo teisėtumo²¹. Tokia savybė dažnai įvardijama kaip bitkoinų mokėjimų negrįžtamumas (negalimumas atsisakyti mokėjimo). Tai sukuria intensyvią vykdomų operacijų riziką²². Jei bitkoinų mokėjimo operacija įvyksta dėl klaidos ar sukčiavimo, bitkoino mokėjimo sistema nepateikia klaidos anuliuojimo procedūros. Nors pirkėjas ir pardavėjas gali šią problemą išspręsti gera valia, tačiau pačiame bitkoino veikimo „protokole“ nėra procedūros, leidžiančios priverstinai susigražinti lėšas²³.

Taigi, decentralizavimas lemia įvykdytos operacijos negrįžtamumo savybę. Teisiniame procese negrįžtamumo savybė reiškia, kad net jeigu teismo sprendimo rezoliucinėje dalyje būtų numatytas įpareigojimas pervesti bitkoinus iš vieno asmens kitam, valstybė negalėtų fiziškai įgyvendinti tokio įpareigojimo. Decentralizavimas yra viena esminių bitkoino veikimo idėjų, kadangi ši technologija buvo sukurta tuo tikslu, kad transakcija vyktų tiesiogiai tarp dviejų asmenų, o valstybė jokiais būdais negalėtų daryti intervencijos į šią sritį.

1.2. Anonimiškumas

Kaip minėta, neegzistuoja jokie centralizuoto registro, kuriame būtų sekami asmenys, turintys bitkoinų. Vieninteliai identifikaciniai duomenys yra bitkoino turėtojo viešasis adresas ir privatusis kriptografinis raktas. Kaip asmens banko sąskaitos numeris identifikuojamas pagal skaičių seriją, asmens bitkoino „sąskaitos numeris“ identifikuojamas kaip skaičių ir raidžių serija. Ši raidinė ir skaitmeninė eilutė žinoma kaip viešasis adresas. Jis vadinamas viešuoju, nes kiekvienas, turintis prieigą prie operacijų knygos, gali peržiūrėti adreso likutį, taip pat visas operacijas, įeinančias į adresą ir iš jo. Tai, kas leidžia asmeniui turėti tam tikrą viešąjį adresą, yra jo privataus rakto nuosavybė. Jei asmuo turi privatųjį raktą, jis taip pat gali padaryti transakciją²⁴. Privatusis raktas – tai skaičių seka, simbolizuojanti asmens paskyrą, kurios parašas bus patvirtintas atitinkamu viešuoju raktu²⁵. Kiekviena operacija į viešuosius adresus ir iš jų yra operacijų knygoje, kuri nustato, kiek bitkoinų turi kiekvienas viešasis adresas²⁶. Kaip teigiama doktrinoje, tokį transakcijų metodą galima palyginti su vietos įsigijimu verty-

²⁰ Patvirtinimo procesas apima sudėtingų matematinių galvosūkių sprendimą mazgais, kuriuos valdo naudotojai, žinomi kaip kasėjai (angl. *miners*). Kasėjų kompiuteriai dalyvauja atspėjimo žaidime, o tikimybė laimėti priklauso nuo to, kaip greitai kasėjo kompiuteris gali atlikti skaičiavimus, palyginti su kitų kasėjų kompiuteriais. Tokie vartotojai apibūdinami kaip kasėjai, nes, norėdama paskatinti dalyvius įsitraukti į šį patvirtinimo procesą, sistema atlygina pirmajam, išsprendusiam galvosūkį, nauju bitkoino kiekiu (Low ir Teo, *supra note*, 10: 3–4).

²¹ Yalabik ir Yalabik, *supra note*, 3: 37.

²² Böhme ir kt., *supra note*, 11: 227.

²³ *Ibid.*

²⁴ Raskin, *supra note*, 1: 975.

²⁵ Satoshi Nakamoto, „Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System“, <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>; Yalabik ir Yalabik, *supra note*, 3: 38.

²⁶ Raskin, *op. cit.*, 976.

biinių popierių biržoje. Iš esmės žmogus nusiperka vietą operacijų knygoje, taip gaudamas ribotą kiekį bitkoinų už pinigus (arba tam tikras prekes, paslaugas). Atitinkamai, tas asmuo be jokio leidimo ir nemokėdamas mokesčių gali perduoti savo bitkoinus kitam asmeniui, kuris nori užimti jo vietą operacijų knygoje. Taigi, iš esmės keičiamasi vietomis operacijų knygoje²⁷.

Teisės doktrinoje teigiama, kad vienas iš bitkoinų privalumų, palyginti su kitomis mokėjimo sistemomis, yra jų anonimiškumas, tačiau bitkoinų adresai nėra visiškai anonimiški. Nors adreso turėtojo tapatybė nežinoma, visos su adresu susijusios operacijos iš tikrųjų yra skaidrios ir sekamos blokų grandinėje. Turint atitinkamą informaciją, įskaitant viešai prieinamą informaciją, galima sekti kai kurias bitkoinų operacijas²⁸. Taip galima atsekti asmens kriptovaliutų piniginių²⁹ (angl. *wallets*), į kurią buvo pervestos kriptovaliutos. Tačiau konkretus asmuo, kuriam priklauso kriptovaliutų piniginė, gali išlikti nežinomas. Puikus to pavyzdys yra asmuo (asmenys), kurie sukūrė bitkoiną – Satoshi Nakamoto. Asmenys, slypintys po šiuo pseudonimu, yra iki šiol nežinomi, tačiau jiems gali priklausyti nemaža dalis bitkoinų.

Atsižvelgus į tai, kas išdėstyta, kyla problema, kaip nustatyti kriptovaliutos savininką. Pagrindinis skiriamasis požymis, apibūdinantis nuosavybės teisę į bitkoiną, yra privačiojo rakto nuosavybė³⁰. Dėl šios priežasties bitkoino turėtojas privalo pasirūpinti privačiojo rakto saugumu. Jeigu kas nors kitas turės prieigą prie jo, jis turės prieigą prie bitkoinų viešajame adrese ir todėl galės juos išleisti³¹. Nors egzistuoja įvairūs privačiųjų raktų saugojimo būdai, tačiau galima paminėti kelis esminius: atsispausdinus privatųjį raktą ant popieriaus lapo, saugant jį kompiuteryje ar serveryje, suskirstant į sudedamuosius raktus arba tiesiog įsminus privatųjį raktą, taip jis egzistuos tik žmogaus atmintyje³². Privačiųjų raktų saugojimo būdai skiriasi saugumu, prieinamumu ir privatumu³³. Todėl kiekvienas asmuo, turintis kriptovaliutų, privatųjį raktą saugo taip, kaip jam yra patogiau, įvertindamas patogumo ir rizikos santykį.

2. Bitkoinas kaip nuosavybės teisės objektas

Turint omenyje kriptovaliutų decentralizavimo ir anonimiškumo požymius, tikslinga įvertinti, su kokiomis problemomis susiduriama sprendžiant civilines bylas, susijusias su bitkoinais. Manytina, kad, nagrinėjant civilinę bylą, kurioje susiduriama su bitkoinais, esminis klausimas, į kurį privaloma atsakyti, yra tai, ar bitkoinas (ir kitos kriptovaliutos) gali būti nuosavybės teisės objektu. Atsakymas į šį klausimą itin svar-

²⁷ Yalabik ir Yalabik, *supra note*, 3: 38.

²⁸ Low ir Teo, *supra note*, 10: 5.

²⁹ Vietos, kuriose saugojamos kriptovaliutos, vadinamos metaforiniu terminu „kriptovaliutų piniginės“. Būtent terminas „kriptografinės valiutos piniginės“ tiksliausiai ir taisyklingiausiai apibūdintų šią sąvoką (Stunžinas, *supra note*, 2: 137).

³⁰ Nakamoto, *supra note*, 25: 2.

³¹ Raskin, *supra note*, 1: 977.

³² *Ibid.*

³³ Yalabik ir Yalabik, *op. cit.* 3: 39.

bus, kadangi tai lemia tinkamą civilinių teisių gynybos būdo pasirinkimą, pavyzdžiui: ar galima formuluoti ieškinio reikalavimą įpareigojant atsakovą priteisti (perduoti) kriptovaliutas iš atsakovo ieškovo naudai; ar galima realizuoti kriptovaliutas nemo-kumo procese; ar galima uždrausti perleisti kriptovaliutas kitiems asmenims laikinųjų apsaugos priemonių forma ir pan. Taigi, atsakymas į minėtą bendrąjį klausimą dėl nuosavybės teisės objekto yra svarbus sprendžiant minėtas civilines bylas.

Daiktinių teisių kontrolei skirtas *numerus clausus* principas reiškia, kad daiktinių teisių sąrašas ir jų turinys yra išsamiai apibrėžiami įstatymo, todėl sutarties laisvė sukurti naujos rūšies ar turinio daiktines teises yra ribojama. Pagal klasikinę *numerus clausus* sampratą šis principas apima ne tik daiktinių teisių sąrašą, jų turinį, bet ir objektus³⁴. Dar senovės Romos daiktinėje teisėje buvo vartojamas daiktų skirstymas į *res corporales* (materialius daiktus) ir *res incorporales* (nematerialius daiktus), tačiau senovės Romos laikais *res incorporales* dar negalėjo būti nuosavybės teisės objektai³⁵. Laikui bėgant daiktų skirstymas į *res incorporales* buvo dalinai užmirštas³⁶, o kai kurios valstybės net šiais laikais laikosi požiūrio, kad tik *res corporales* gali būti nuosavybės teisės objektu. Pavyzdžiui, Vokietijos ir Olandijos kodeksai numato, kad nuosavybės teisės objektu gali būti tik materialūs daiktai. Tačiau Prancūzijos civilinis kodeksas numato, kad nuosavybės teisės objektu gali būti ir nematerialusis turtas³⁷. Pažymėtina, kad visi šie kodeksai priimti dar XIX amžiuje, todėl skirtingo reglamentavimo priežastys neturėtų būti siejamos tik su istoriniu laikotarpiu. Anglosaksų tradicijoje taip pat vyrauja panašus daiktų skirstymas, tačiau naudojant skirtingą terminologiją. Anglijos teisėje tradiciškai laikomasi nuostatos, kad nuosavybė yra dviejų rūšių, t. y. turint nuosavybę (angl. *chose in possession*) arba ją įgyvendinant (angl. *chose in action*)³⁸.

Anglijos teismų praktikoje, kurioje buvo sprendžiama, ar galima taikyti laikinąsias apsaugos priemones bitkoinams, teismai susidūrė su problema, kad bitkoinai negali būti nei *chose in action*, nei *chose in possession*. Tačiau vien tai nereiškia, kad joms negali būti taikomas nuosavybės teisės objektams taikytinas reglamentavimas³⁹. Teismai rėmėsi Jungtinės Karalystės jurisdikcijos darbo grupės (angl. *United Kingdom Jurisdictional Task Force*) išleistu teisiniu pranešimu dėl kriptovaliutų ir išmaniųjų

³⁴ Laurynas Didžiulis, *Lietuvos Respublikos daiktinės teisės modelio atsparumas XXI a. iššūkiams. Daiktinė teisė: ar privatinės teisės pamatai atlaikys XXI a. iššūkius?* (Vilnius: Žuvėdra, 2020), 39–40.

³⁵ Ipolitas Nekrošius, Vytautas Nekrošius ir Stasys Vėlyvis, *Romėnų teisė. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas*, (Vilnius: Justitia, 1999), 100–101.

³⁶ Doktrinoje pažymima, kad skirstymas į *res incorporales* buvo „primintas“ 1964 m. JAV Jeilio universiteto profesorius Čarlzo A. Reicho dėl XX a. atsiradusios turto formų įvairovės. Profesorius įrodinėjo, kad atsirado naujos nuosavybės formos, kurios turi būti laikomos privačios nuosavybės teisės objektu, siekiant jas apsaugoti nuo kitų asmenų, visų pirma, valstybės institucijų savivalės. Pateiktas aiškinimas atitiko senovės Romos daiktinėje teisėje įtvirtintą, o vėliau primirštą – *res incorporales* (Didžiulis, *supra note*, 34: 40).

³⁷ *Ibid.*

³⁸ „Anglijos ir Velso Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 17 d. nutartis byloje *AA v Persons Unknown* [2019] EWHC 3556 (Comm)“, žiūrėta 2022 m. gegužės 21 d., <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2019/3556.html>.

³⁹ *Ibid.*, sprendimo 55–59 punktai.

sutarčių (angl. *smart contracts*)⁴⁰. Nors tai nėra teisingą galią turintis aktas, tačiau jis buvo svarbus aiškinant kriptovaliutų prasmę. Jungtinės Karalystės teismai, vadovaudamiesi minėtu pranešimu, konstatavo, kad nors kriptovaliutos griežtąja prasme neatitinka nuosavybės teisės objektams būdingų požymių, tačiau tai nereiškia, kad kriptovaliutoms neturėtų būti taikomas reguliavimas, kuri būdingas nuosavybės teisės objektams⁴¹. Toks išmanus ir pagirtinas Jungtinės Karalystės požiūris į kriptovaliutas yra bet kokios teisinės sistemos siektinas pavyzdys, kadangi teismas sugeba tinkamai pritaikyti teisės normas, kurios nespėja adaptuotis pagal XXI amžiaus ekonominius ir technologinius pokyčius.

CK 4.38 straipsnis numato, kad nuosavybės teisės objektu gali būti daiktai ir kitas turtas. Tai reiškia, kad Lietuvos teisėje nuosavybės teisės objektu gali būti ne tik materialus turtas, bet ir *res incorporales*. Ši aplinkybė doktrinoje įvardijama kaip vienas didžiausių CK priėmimo laimėjimų. Lietuvos teisė nenumato *numerus clausus* nuosavybės teisės objektų atžvilgiu ir šiuo požiūriu yra itin patogi dinamiškai ir diversifikuotai XXI amžiaus ekonomikai⁴². Todėl neturi būti daug abejonių dėl to, ar kriptovaliutos gali būti pripažintos nuosavybės teisės objektais pagal Lietuvos teisę. Užsienio teisės doktrina iš esmės pritaria tam, kad XXI amžiuje yra daug objektų, kurie gali būti laikomi nuosavybe. Pavyzdžiui, intelektinės nuosavybės teisės (autorių teisės, patentai, komercinės paslaptys ir kt.), elektra, banko sąskaitoje laikomi pinigai, dematerializuoti vertybiniai popieriai, bitkoinai ir bet kokios kitos kriptovaliutos, kurias asmenys laiko savo skaitmeninėse piniginėse⁴³. Be to, minėti autoriai tyrime net siekia įrodyti, kad asmenų valdomi duomenys (angl. *user-held data*) gali būti laikomi nuosavybės teisės objektu⁴⁴. Šio darbo autoriaus nuomone, Lietuvos teisinis reglamentavimas yra tinkamas nustatant, kad bitkoinai gali būti nuosavybės teisės objektu. Lietuvos teismams susidūrus su kriptovaliutomis civiliniame procese, šią technologiją teismai turėtų laikyti nuosavybės teisės objektu.

3. Privačiojo rakto turėjimo faktas kaip kriterijus, leidžiantis išnagrinėti civilinę bylą

Pripažįstant, kad bitkoinai gali būti nuosavybės teisės objektu, kyla klausimas, kaip nustatyti tai, kam jie priklauso. Tikslinga laikytis pozicijos, kad asmeniu, kuriam priklauso bitkoinai, turėtų būti laikomas tas asmuo, kuriam priklauso privačiojo rakto

⁴⁰ UK Jurisdiction Taskforce, „Legal statement on cryptoassets and smart contracts“, *The LawTech delivery panel*, 2019. Žiūrėta 2022 m. gegužės 21 d., https://35z8e83m1ih83drye280o9d1-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2019/11/6.6056_JO_Cryptocurrencies_Statement_FINAL_WEB_111119-1.pdf.

⁴¹ „Anglijos ir Velso Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 17 d. nutartis“, *supra note*, 38: 59 punktas.

⁴² Didžiulis, *supra note*, 34: 41.

⁴³ Paulius Jurčys ir kt. „Ownership of User-Held Data: Why Property Law Is the Right Approach“, *Harvard Journal of Law and Technology Digest*, 2021: 15, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3711017

⁴⁴ *Ibid.*, 1.

nuosavybė⁴⁵. Ši aplinkybė yra svarbi siekiant nustatyti atsakovą civilinėje byloje.

Dabartinis reglamentavimas numato, kad ieškinyje, be kita ko, privalo būti nurodytas atsakovo vardas, pavardė, asmens kodas (jeigu žinomas) ir gyvenamoji vieta (CPK 111 straipsnio 2 dalies 2 punktas, 135 straipsnio 1 dalis). Taigi, norėdamas pareikšti ieškinį atsakovui, ieškovas privalo žinoti bent kažkokius atsakovą identifikuojančius požymius. Teismui nustačius, kad ieškinys neatitinka procesiniams dokumentams keliamų reikalavimų (pavyzdžiui, nenurodžius atsakovą identifikuojančių požymių), taikytinas procesinių dokumentų ištaisymo institutas, o šaliai neištaisius nurodytų trūkumų, – ieškinys gražinamas ieškovui (CPK 115 straipsnio 3 dalis). Atsižvelgiant į tai, būtina atskirti atvejus, kai yra žinomas atsakovas, kuriam priklauso bitkoinai, ir kai jis nėra žinomas. Nuo šios aplinkybės priklausys civilinės bylos išnagrinėjimo perspektyvos.

Pažymėtina, kad nors technologiškai išmanūs kriptovaliutos mokėjimo sistemos vartotojai perka ir parduoda kriptovaliutas be tarpininkų (tiesiogiai), tačiau atsižvelgiant į sudėtingą kriptovaliutų gavimo, veikimo, perdavimo ir saugojimo mechanizmą, rinkoje pradėjo kurtis įvairios kriptovaliutų keityklų platformos (angl. *crypto exchanges*), kurios supaprastino šį procesą. Perkant kriptovaliutas keityklose, dažnu atveju šios keityklos perima kriptovaliutų saugojimo ir operacijų vykdymo funkciją, t. y. joms priklauso privatūs kriptografiniai raktai. Tokiais atvejais tikroji transakcija vyksta tarp kriptovaliutos pardavėjo ir kriptovaliutos keityklos, o ne asmens, kuris naudojasi kriptovaliutos keityklos paslaugomis, kadangi pats vartotojas neperleidžia vietos operacijų knygoje, viską padaro kriptovaliutų keityklos. Taigi, tikrasis kriptovaliutos savininkas išlieka tas asmuo, kuriam priklauso privačiojo rakto nuosavybė, o dažnu atveju tai bus kriptovaliutų keityklos paslaugomis užsiimantis juridinis asmuo.

Iš esmės nesvarbu, ar privatusis raktas priklauso fiziniam, ar juridiniam asmeniui, tačiau esminis kriterijus yra šio asmens tapatybės žinojimas.

3.1. Kai žinomas privačiojo rakto turėtojas

Kai žinoma, kam priklauso privatusis raktas, žinoma, kam priklauso kriptovaliutos. Tokiu atveju nekyla problemų dėl jurisdikcijos, kadangi žinomas atsakovo gyvenamosios vietos arba buveinės adresas. Taip pat nekyla problemų civilinės bylos nagrinėjimo metu siekiant tinkamai informuoti atsakovą ir užtikrinti jo teisę gintis. Išnagrinėjus civilinę bylą nekyla problemų siekiant priverstinai įvykdyti teismo sprendimą.

Puikus praktinis pavyzdys yra Ontarijo Aukštesniojo teisingumo teismo (angl. *Ontario Superior Court of Justice*) nutartis⁴⁶, kuria teismas areštavo atsakovams priklausančias kriptovaliutas. Manytina, kad ši nutartis yra svarbi kalbant apie pirmiau minėtus du skirtingus atvejus, susijusius su kriptovaliutų savininkais. Kanados teismas, aiškindamas kriptovaliutų esmę, nurodė, kad blokų grandinė yra tai, kas identifikuoja

⁴⁵ Nakamoto, *supra note*, 25: 2.

⁴⁶ „Ontarijo Aukštesniojo Teisingumo Teismo 2022 m. vasario 22 d. nutartis byloje *Li et al. v. Barber et. al.*, 2022 ONSC 1176 (CanLII)“, žiūrėta 2022 m. gegužės 21 d., <https://www.canlii.org/en/on/onsc/doc/2022/2022onsc1176/2022onsc1176.html?resultIndex=1&fbclid=IwAR0b56yz2m-3rz71LlzVOcWSvxM5M1JT5xG8HMBZ7OS2YsnhaxfJ44PtHpTU>.

nuosavybės teisę ir užfiksuoja operacijas, kurios vyksta. Asmuo, turintis privatųjį raktą (iš esmės slaptažodį), valdo blokų grandinę ir gali būti anoniminis, tačiau esminė operacijų knygos savybė yra tai, kad ją galima įvertinti ir patikrinti. Todėl skaitmeninės operacijos yra matomos ir registruojamos bei yra anoniminės tik tiek, kiek raktą turėtojas nežinomas⁴⁷. Teismas taip pat atkreipė dėmesį į teisinę kriptovaliutų keityklų dalyvavimo reikšmę. Nors skaitmeninės piniginės gali būti valdomos savarankiškai, tačiau dažniausiai jos yra paslaugų teikėjo teikiamos paslaugos dalis, jos pasiekiamos naudojant programą ar programinę įrangą panašiai kaip internetinė bankininkystė. Kriptovaliutų keitykla yra pasitelkiama norint konvertuoti bitkoinus ar kitas valiutas į dekretinius pinigus. Daugelis šių skaitmeninių įstaigų priklauso teismo jurisdikcijai arba yra tose jurisdikcijose, kuriose gali būti priverstinai vykdomi teismo sprendimai ir įsakymai⁴⁸.

Taigi, jei ieškovas turi informacijos, kad nežinomas atsakovas saugo kriptovaliutas kriptovaliutų keitykloje, tai atsakovu byloje turėtų būti traukiamas juridinis asmuo, kuris administruoja šią kriptovaliutų keityklą. Taip yra todėl, kad šis juridinis asmuo turės privatųjį raktą, nusakantį kriptovaliutų nuosavybės požymį. Atitinkamai toks ieškiny (ar, pavyzdžiui, prašymas taikyti laikinąsias apsaugos priemones) būtų reiškiamas pagal atsakovo buveinės vietą (CPK 29 straipsnis). Taigi, praktinių problemų nustatant jurisdikciją neturėtų kilti.

Pradėjus tokią civilinę bylą, juridiniai asmenys, administruojantys kriptovaliutų keityklas, būtų informuoti apie pradėtą civilinę bylą ir galėtų pateikti savo atsikirtimus (CPK 142 straipsnis), o teismui taikius prievartinio pobūdžio veiksmus, tokie juridiniai asmenys būtų priversti paklusti valdingiems teismo nurodymams (CPK 18 straipsnis). Pažymėtina, kad pačios kriptovaliutų keityklos dažnu atveju nesiekia piktnaudžiauti ir bendradarbiauja vykdam teisingumą. Pavyzdžiui, vienoje byloje pati kriptovaliutų keityklos paslaugomis užsiimanti bendrovė laikinai įšaldė sumą, tačiau kartu aiškiai nurodė, kad, įšaldymo padėtis bus sustabdyta, jei nebus gauta teismo laikinoji apsaugos priemonė⁴⁹. Tačiau doktrinoje minimi ir neigiami kriptovaliutų keityklų veiklos aspektai. Teigiama, kad tam tikros kriptovaliutų keityklos laiko konfidencialia didelį kiekį informacijos (ši informacija paprastai yra viešai prieinama operacijų knygoje), taip siekdamas apgauti savo klientus. Praktikoje susiklosto atvejai, kai pareiškiama grupės ieškiniai kriptovaliutų keitykloms, tačiau paaiškėja, kad šios kriptovaliutų keityklos yra nemokios⁵⁰. Be to, kaip minėta, kriptovaliutos priklauso tiems, kas turi privatųjį kriptografinį raktą. Taigi, asmenys, kurie naudojami kriptovaliutų keityklų paslaugomis, dažnai turi tik reikalavimo teisę, o ne nuosavybės teisę į minėtas kriptovaliutas.

⁴⁷ „Ontarijo Aukštesniojo Teisingumo Teismo 2022 m. vasario 22 d. nutartis“, *supra note*, 46: nutarties 22 punktą.

⁴⁸ *Ibid*, nutarties 23 punktą.

⁴⁹ „Anglijos ir Velso Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 26 d. nutartis byloje *Lubin Betancourt Reyes v Persons Unknown* [2021] EWHC 1938 (Comm)“, 28 punktą, žiūrėta 2022 m. gegužės 21 d., <https://2m109g1c47ej1qqg1m3mp53u-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2021/09/Transcript-Judgment-26.4.21-approved.pdf>.

⁵⁰ Noah Webster ir Aaron Charfoos, „How the Distributed Public Ledger Affects Blockchain Litigation“, *Banking & Financial Services Policy Report*, 37, 1 (2018): 8.

Kalbant apie priverstinį teismo procesinių sprendimų vykdymą, pastebėtina, kad kriptovaliutos nėra apsaugotos nuo priverstinio vykdymo tuo atveju, jeigu asmuo, kuriam priklauso privatusis raktas, gali būti paveikiamas priverstinę galią turinčios teismo nutarties⁵¹. Kalbant apie Lietuvos reglamentavimą, įstatymas reglamentuoja tokių teismo sprendimų priverstinį vykdymą. Autoriaus manymu, civilinių bylų, susijusių su bitkoinais, priverstinio vykdymo tvarka turėtų būti priskiriama prie tokių teismo sprendimų, kuriuos įvykdyti gali tik pats skolininkas, vykdymo. Susiklosčius situacijai, kai skolininkas sprendimo arba antstolio privalomojo nurodymo neįvykdo, teismas gali jam skirti iki 300 eurų baudą už kiekvieną uždelstą įvykdyti sprendimą arba privalomąjį nurodymą dieną išieškotojo naudai (CPK 771 straipsnio 6 dalis). Nors toks procesinės prievartos veiksmas tiesiogiai neįgyvendina teismo procesinio sprendimo, susijusio su bitkoinų perleidimu, tačiau taikomų baudų idėja grindžiama tuo, kad baudos sukels reikšmingą finansinę naštą skolininkui, jis bus motyvuotas kuo greičiau įvykdyti teismo sprendimą. Baudos sumokėjimas neatleidžia skolininko nuo pareigos atlikti arba nutraukti teismo sprendime ar privalomajame nurodyme nustatytus veiksmus (CPK 771 straipsnio 7 dalis).

Doktrinoje taip pat yra pasiūlytas variantas, kad antstolis, areštuodamas bitkoinus, galėtų juos perkelti į teismo virtualią piniginę, t. y. teismas galėtų saugoti bitkoinus savo atidarytoje kriptovaliutų piniginėje⁵². Tačiau toks sprendimų būdas yra abejotinas, nes teismas yra ne vienalytis subjektas, o institucija, susidedanti iš daugelio žmonių, todėl užtikrinti privačiojo rakto apsaugą būtų labai komplikuota. Autoriaus nuomone, valstybė neturėtų prisiimti atsakomybės, susijusios su privačiojo rakto saugojimu.

3.2. Kai privačiojo rakto turėtojas nežinomas

Daug sudėtingesnis atvejis, kai yra žinomas tik asmens, kuriam priklauso kriptovaliutos, viešasis adresas, tačiau neįmanoma nustatyti jo tapatybės. Paprastai ieškiniu pareiškimo atveju, ieškovas visada žino, kas yra konkretus atsakovas, nes ieškovas arba pats turi informacijos apie tai, kas pažeidė jo teises, arba valstybė gali padėti jam tai išsiaiškinti. Tačiau vykstant šiuolaikinių technologijų plėtrai, gali susiklostyti situacijos, kai teisės pažeidimas bus padarytas atsakovo, kurio tapatybė nebus nustatyta. Pavyzdžiui, gali susiklostyti situacijos, kai yra žinoma, kurioje kriptografinėje piniginėje yra kriptovaliutos, tačiau nežinoma, kam jos priklauso. Tokiu atveju susiduriama su nežinomo atsakovo problematika. Užsienio teismų praktika patvirtina, kad tai gana dažni atvejai, kai norima areštuoti atsakovui priklausančias kriptovaliutas, bet konkrečiai nėra žinomas asmuo, kuriam kriptovaliutos priklauso.

Šiuo atveju reikia paminėti, kad bendrosios teisės tradicijoje tam tikrais atvejais

⁵¹ “Ontarijo Aukštesniojo Teisingumo Teismo 2022 m. vasario 22 d. nutartis“, *supra note*, 46, 24 punktas.

⁵² Raskin, *supra note*, 1: 1003.

atsakovu yra įtraukiamas nežinomas atsakovas (angl. *Person(s) Unkown*)⁵³, įprastai tai daroma siekiant pritaikyti laikinąsias apsaugos priemones. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tokia galimybė suteikia papildomo lankstumo vykdant teisingumą, tačiau užsienio teismų praktika atskleidžia, jog tai sukelia daug praktinių problemų sprendžiant bylas. Antai Jungtinės Karalystės teismų sprendimuose matyti, jog teismai pripažįsta, kad kai atsakovai yra „nežinomi asmenys“, labai dažnai bus neįmanoma pasiekti reikšmingos pažangos bylinėjantis, nes nėra asmens, kuriam būtų galima įteikti procesinius dokumentus. Tiesa, procesiniai dokumentai gali būti įteikiami ne tik asmeniškai, tačiau vis tiek išlieka atsakovų neįsitraukimo į procesą problema. Todėl nenuostabu, kad ieškovai dažnai nusprendžia nepatirti jokių papildomų bylinėjimosi išlaidų, siekdami teismo sprendimo, kuris jiems neduos jokios naudos⁵⁴. Manytina, kad galimybė tęsti procesą nežinant atsakovo tapatybės, be kita ko, siejama ir su tuo, kad bendrosios teisės tradicijos teismai laikosi požiūrio, kad nors atsakovas pradinėje ieškinio pareiškimo stadijoje yra nežinomas, tačiau visada išlieka tikimybė identifikuoti atsakovą vėlesnėse stadijose⁵⁵. Autoriaus nuomone, toks požiūris kritikuotinas, kadangi nežinomų atsakovų statusas būdingas bylose, kuriose atsakovai veikia nesažiningai⁵⁶, jie tikslingai siekia išlikti nežinomi, nes dalyvavimas teismo procese jiems nesuteiktų jokių privalumų, o priešingai – tik sukeltų neigiamas pasekmes.

⁵³ Tikslumo dėlei pažymėtina, kad kai kurie Jungtinės Karalystės teisininkai išskiria nežinomų atsakovų kategorijas: 1) nežinomi atsakovai, kurie gali būti identifikuojami, tačiau šiuo metu nežinomi jų duomenys (vardai, pavardės, asmens kodai); 2) nežinomi atsakovai, kurie negali būti ir nebus identifikuojami; 3) asmenys, kurie atliks arba labai tikėtina, kad atliks neteisėtus veiksmus civilinės teisės prasme, tačiau šiuo metu šie asmenys yra nežinomi (Dan Tench, „Into the Unkown. Taking action against „Persons Unkown“. Pranešimas konferencijoje White Paper Defamation Conference, 2021 m. rugpjūčio 30 d., žiūrėta 2022 m. rugsėjo 5 d. https://docs.whitepaper.co.uk/DF_21_L1_PP_Dan-Tench.pdf).

⁵⁴ „Anglijos ir Velso Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 12 d. nutarties byloje *Stone and Anor v WXY (Person Or Persons Unknown)* [2012] EWHC 3184 (QB)“, 4 punktas, žiūrėta 2022 m. gegužės 21 d., <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/QB/2012/3184.html>

⁵⁵ „Anglijos ir Velso Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 11 d. nutartis byloje *LJY v Person(s) Unkown* [2017] EWHC 3230 (QB)“, 50 punktas, žiūrėta 2022 m. gegužės 21 d., <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/QB/2017/3230.html>.

⁵⁶ Pavyzdžiui, vienoje byloje viešai žinomas asmuo (ieškovas) buvo šantažuojamas nežinomo asmens (atsakovo). Atsakovas išsiuntė ieškovui laišką registruotu paštu, kuriame reikalavo pervesti 50 000 svarų atsakovui, priešingu atveju atsakovas paskelbs su ieškovu susijusią kompromituojančią informaciją, susijusią su tariamai ieškovo padarytais nusikaltimais prieš klientus. Ieškovas teigė, kad tai yra šmeižtas ir jis niekada neatliks minėtų veiksmų, o tokios informacijos paskleidimas sužlugdytų jo karjerą, todėl kreipėsi į teismą prašydamas uždrausti nežinomam atsakovui paskleisti šią informaciją (Anglijos ir Velso Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 11 d. nutartis, *op. cit.* 56). Kitoje byloje Jungtinės Karalystės Aukštasis teisingumo teismas uždraudė nežinomiems atsakovams skelbti informaciją, neteisėtai gautą iš ieškovo informacinių technologijų sistemų. Nežinomi atsakovai neteisėtai gavo prieigą prie ieškovo informacinių technologijų sistemų ir gavo nemažą kiekį informacijos iš ieškovės. Šią informaciją atsakovai pagrasino paviešinti, nebent bus sumokėta labai didelė suma („Anglijos ir Velso Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 6 d. nutartis byloje *Clarkson Plc v Person Or Persons Unknown* [2018] EWHC 417 (QB)“, žiūrėta 2022 m. gegužės 21 d., <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/QB/2018/417.html>).

3.2.1. Jurisdikcijos problema

Nežinant, kam priklauso privatusis raktas, visų pirma susiduriama su jurisdikcijos problema. Pagal bendrąją taisyklę, įtvirtinančią atsakovo apsaugos standartą, ieškinyi turi būti pareiškimas pagal atsakovo gyvenamąją vietą. Toks reglamentavimas grindžiamas principu *actor sequitur forum rei* ir yra visuotinai pripažįstamas tiek nacionaliniu (CPK 29 straipsnis), tiek tarptautiniu lygmeniu (pavyzdžiui, Briuselis Ia reglamentas⁵⁷ 4 straipsnio 1 dalis). Taigi, bene svarbiausia problema, su kuria susiduriama nežinant atsakovo identiteto, yra civilinės bylos jurisdikcijos ir teisingumo klausimai. Nežinant atsakovo gyvenamosios vietos ar buveinės adreso, nėra aišku, kuris teismas ir kurioje valstybėje turi teisę nagrinėti bylą.

Užsienio teisės doktrinoje teigiama, kad egzistuoja kelios jurisdikcijos rūšys: pirmą, *in personam* jurisdikcija, kuri yra nukreipta į asmenį⁵⁸. Antra, *in rem* jurisdikcija, kurios atveju teismas ketina priimti sprendimą dėl daikto, arba esančio valstybės teritorinėse ribose, arba daiktas yra susijęs su šia teritorija. Trečia, *quasi in rem* jurisdikcija, ši jurisdikcijos forma egzistuoja, kai teismas siekia priimti sprendimą dėl daikto, kai ieškinių pagrindas nesusijęs su daiktu. Pavyzdžiui, teismui taikant vertybinių popierių areštą, siekiant patenkinti sprendimą dėl delikto užsienio valstybėje⁵⁹.

Sprendžiant bylą, kurios objektas yra bitkoinai, doktrinoje teigiama, kad reikia laikytis *in rem* jurisdikcijos. Teigiama, kad bitkoinai turėtų būti priskiriami prie materialių daiktų kategorijos jurisdikcijos prasme⁶⁰. Vadovaujantis tokiu aiškinimu, ieškinyi turėtų būti reiškiamas pagal daikto (kripto valiutų) buvimo vietą. Kyla klausimas, kaip nustatyti, kurioje vietoje yra kripto valiutos, nes, kaip jau minėta, daugumos kripto valiutų operacijų esmę galima įvardyti kaip atitinkamos vietos pasikeitimą operacijų knygoje, kuri egzistuoja tik kompiuterių tinkle, o ne konkrečios valstybės teritorijoje. Atsakant į šį klausimą, turėtų būti vadovujamasi privačiojo rakto kriterijumi. Doktrinoje teigiama, kad daikto buvimo vieta laikytina ta, kur teismas turi prieigą prie privačiojo rakto⁶¹. Taigi, net ir nežinant atsakovo identiteto, jurisdikcijos klausimai sprendžiami pagal privačiojo rakto nuosavybės kriterijų. Vis dėlto toks jurisdikcijos nustatymo būdas yra galimas tik bendrosios teisės tradicijoje. Pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso taisyklės, kaip jau minėta, nežinomas atsakovas negali būti įtrauktas į bylą. Ieškinyje nenurodžius atsakovą identifikuojančių požymių, nustatomas trūkumas, o šio trūkumo neištaisius, ieškinyi turėtų būti grąžintinas ieškoviui.

⁵⁷ „Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. gruodžio 12 d. reglamentas (ES) Nr. 1215/2012 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo (nauja redakcija). [2012] OL 351“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 15 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX%3A32012R1215>.

⁵⁸ *In personam* jurisdikcijos užuomazgas galima surasti Anglijos teisėje, kurioje buvo taikomas specifinis teismo raštas (angl. *writ of capias ad respondendum*), kuriuo galima atvesdinti atsakovą, kuris neatvyko į teismo posėdį (plačiau žr. Raskin, *supra note*, 1: 984).

⁵⁹ *Ibid.*, 984–985.

⁶⁰ *Ibid.*, 1002.

⁶¹ *Ibid.*, 1003.

3.2.2. Procesinių dokumentų įteikimo problema

Net jeigu būtų pradėta civilinė byla nežinomam atsakovui, bylos nagrinėjimo metu būtų susiduriama ir su procesinių dokumentų įteikimo problematika. Lyginamuju aspektu paminėtina anglosaksų tradicija. Pavyzdžiui, Jungtinės Karalystės reglamentavimas dėl dokumentų įteikimo nežinomiems asmenims gali atrodyti kiek neįprastas kontinentinės teisės valstybėms. Antai Jungtinės Karalystės civilinio proceso taisyklių (angl. *Civil Procedure Rules*) 55.6 (b) taisyklė nurodo, kad byloje atsakovų ne teisėto naudojimosi svetimu žemės sklypu, nežinomiems atsakovams procesiniai dokumentai gali būti įteikti, pavyzdžiui, įstačius kuolus į žemę gerai matomose vietose ir prie kiekvieno kuolo pritvirtinant ieškinio kopijas⁶². Minėtos teisės normos yra taikytinos teismų praktikoje⁶³. Be to, teismų praktikoje galima rasti įvairių kitų „išradingų“ procesinių dokumentų įteikimo būdų nežinomiems atsakovams. Pavyzdžiui, vienoje byloje teismas buvo įpareigojęs ieškovą maksimaliai siekti identifikuoti atsakovų tapatybę, pavyzdžiui, kreiptis į žiniasklaidos priemones⁶⁴. Kitais atvejais teismai siūlo naudoti alternatyvų įteikimo būdą išsiunčiant nežinomam atsakovui e. laišką ar susisiekti kitais „kanalais“, jeigu turima informacijos, kad taip pavyks pasiekti atsakovą⁶⁵. Pavyzdžiui, byloje, kurioje nežinomas atsakovas šantažavo ieškovą, teismas pasinaudojo laikinai veikiančiu atsakovo nurodytu telefono numeriu ir išsiuntė nutarties esmę su įpareigojimu atsakovui identifikuoti save ir nurodyti adresą, kuriuo įteiktini dokumentai, priešingu atveju bus priimtas sprendimas už akių (angl. *default judgment*)⁶⁶. Su dokumentų įteikimo problema susidūrė ir tie teismai, kurie sprendė bylas dėl nežinomiems asmenims priklausančių kriptovaliutų⁶⁷. Tokie Jungtinės Karalystės teismų praktikos pavyzdžiai patvirtina, kad Lietuvos CPK reglamentuotas dokumentų įteikimas viešo paskelbimo būdu naudojant pranešimą specialiaame internetiniame tinklapyje (CPK 130 straipsnio 3 dalis) yra labai naudingas instrumentas, leidžiantis kovoti su nesąžiningais atsakovais.

Svarstant hipotetiškai, net jeigu pagal Lietuvos Respublikos civilinio proceso

⁶² Jungtinės Karalystės civilinio proceso taisyklių 55.6 taisyklės tekstas anglų kalba: *where, in a possession claim against trespassers, the claim has been issued against 'persons unknown', the claim form, <...> must be served on those persons by placing stakes in the land in places where they are clearly visible and attaching to each stake copies of the claim form, particulars of claim and any witness statements in a sealed transparent envelope addressed to 'the occupiers'* („Jungtinės Karalystės civilinio proceso taisyklės“, žiūrėta 2022 m. rugsėjo 5 d. <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part55#55.6>).

⁶³ „Jungtinės Karalystės Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 20 d. nutartis byloje *Cameron (Respondent) v Liverpool Victoria Insurance Co Ltd (Appellant)* [2019] UKSC 6“, 15 punktas, žiūrėta 2022 m. gegužės 21 d., <https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2017-0115-judgment.pdf>.

⁶⁴ „Anglijos ir Velso Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 29 d. nutartis byloje *Kerner v WX and Anor*, [2015] EWHC 178 (QB)“, žiūrėta 2022 m. gegužės 21 d., <https://www.casemine.com/judgement/uk/5a8ff71e60d03e7f57ea7d43>.

⁶⁵ „Anglijos ir Velso Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 11 d. nutartis“, *supra note*, 56, 51 punktas.

⁶⁶ *Ibid*, 52–56 punktai.

⁶⁷ „Anglijos ir Velso Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 26 d. nutartis“, *supra note*, 49.

taisyklės ir būtų galima įtraukti į bylą nežinomą atsakovą, toks teismo procesas būtų formalus, nes nežinomas atsakovas nežinotų apie prieš jį pradėtą procesą. Tokių bylų nagrinėjimas nėra orientuotas į teisingą bylos išsprendimą⁶⁸, be to, skatina nereikalingo teismo proceso išlaidas. Dėl šios priežasties į civilinę bylą taip pat neverta įtraukti nežinomą asmenį ir kitu statusu, pavyzdžiui, trečiuoju asmeniu, nepareiškiančiu savarankiškų reikalavimų.

3.2.3. Priverstinis vykdymas nežinant asmens tapatybės

Pagal CPK 633 straipsnio 1 dalį, vykdymo proceso šalys yra išieškotojas ir skolininkas. Skolininkas yra asmuo, kuris privalo atlikti vykdomajame dokumente nurodytus veiksmus arba susilaikyti nuo vykdomajame dokumente nurodytų veiksmų atlikimo (CPK 642 straipsnio 1 dalis). Akivaizdu, kad, negalint nustatyti tikslios skolininko tapatybės, priimtas teismo sprendimas negalės būti priverstinai įvykdytas, nes antstolis negali vykdyti teismo sprendimo prieš nežinomą asmenį.

Pažymėtina, kad asmenys, tiesiogiai dalyvaujantys kriptovaliutų rinkoje, kuri remiasi decentralizavimo ir anonimiškumo principais, turėtų prisiimti visą riziką, susijusią su kriptovaliutų operacijomis. Tokie asmenys žino arba turi žinoti, kad tokių operacijų valstybė nekontroliuoja ir, esant poreikiui, negali apsaugoti pažeistų asmens teisių. Lygiai taip pat, kaip ir valstybė teisės aktais negali reikalauti iš asmenų neįmanomų dalykų (lot. *lex non cogit ad impossibilia*), taip ir asmuo negali reikalauti iš valstybės to, kas yra objektyviai neįmanoma. Taigi, asmenys, kurių teisės buvo pažeistos, turi įsivertinti ne tik kriptovaliutų rinkos riziką, bet ir atkreipti dėmesį į tokių ginčų bylinėjimosi problematiką.

Išvados

Esminiai bitkoino požymiai, kurie kelia problemų, siekiant įgyvendinti teisminę gynybą civilinėse bylose, yra decentralizavimas ir anonimiškumas. Decentralizavimui būdinga tai, kad jokia centralizuota institucija neprižiūri ir nekontroliuoja bitkoinų mokėjimo sistemoje atliktų operacijų, kurios yra negrįžtamos. Anonimiškumui būdinga tai, kad blokų grandinėje fiksuojamos operacijos yra anoniminės, tačiau jos yra matomos ir registruojamos bei yra anoniminės tik tiek, kiek privačiojo rakto savininkas nežinomas.

Bitkoinai gali būti nuosavybės objektu, todėl byloje dalyvaujantis asmuo gali prašyti juos priteisti iš kito asmens arba perduoti kito asmens nuosavybėn. Taip pat gali būti teikiami procesiniai prašymai taikyti laikinąsias apsaugos priemones, įpareigojant atsakovą neperduoti bitkoinų kitų asmenų nuosavybėn.

Atsižvelgiant į skirtingas civilinių bylų, kuriose sprendžiama dėl bitkoinų, išnagrinėjimo perspektyvas, tikslinga atskirti dvi skirtingas situacijas. Pirma, situacijos, kuriose yra duomenų apie asmens tapatybę, kuriam priklauso privatusis kriptografinis

⁶⁸ Taip pat svarstyti dėl tokių bylų nagrinėjimo atitikties Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje suformuotiems teisės į teisingą teismą standartams, tačiau tai nėra šio mokslinio tyrimo objektas.

raktas. Tokiais atvejais civilinė byla gali būti nagrinėjama ir priimtas teismo sprendimas gali būti sėkmingai įvykdytas. Antra, situacijos, kuriose nėra žinoma asmens tapatybė, kuriam priklauso privatusis raktas. Tokiais atvejais susiduriama su civilinio proceso iššūkiais nuo civilinės bylos iškėlimo iki priverstinio vykdymo stadijos. Šiuo atveju valstybė negali užtikrinti asmens teisių gynbos.

PROBLEMATIC ASPECTS OF CIVIL LITIGATION INVOLVING BITCOIN

Artur Doržinkevič

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article analyzes the main problems encountered in civil proceedings dealing with bitcoin. It is possible to distinguish two main features of bitcoin, on the basis of which certain problems arise in the civil procedure: decentralization and anonymity. In light of the aforementioned traits of bitcoin, this study analyzes international legal doctrine and case law that has dealt with bitcoin or other cryptocurrencies. One of the key issues that the courts have to deal with is deciding whether bitcoin can be the subject of property rights. The author argues that the main distinguishing feature that characterizes the ownership of a bitcoin is the ownership of the private key of the cryptocurrency. Considering the different perspectives of handling civil cases involving bitcoins, the article discusses two different situations: first, situations involving the identity of the person who owns the private bitcoin key; second, situations where the identity of the person who owns the private key is not known. According to the author, in the second case, challenges in the civil procedure will be faced from the initiation of the civil case to the enforcement stage.*

Keywords: *cryptocurrency, bitcoin, civil procedure.*

Artur Doržinkevič, Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos Privatinių teisės instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinis procesas, civilinė teisė.

Artur Doržinkevič, PhD Candidate at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: civil procedure, civil law.

STATYBĄ REGLAMENTUOJANČIŲ TEISĖS AKTŲ KODIFIKAVIMAS: KRYPTIES PASIRINKIMAS

Evaldas Klimas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: evaldasklimas@mruni.eu

Guoda Balsytė

Advokatų profesinė bendrija „Wallless“
Elektroninis paštas: guoda.balsyte@wallless.com

Pateikta spaudai 2022 m. birželio 21 d., parengta spaudai 2022 m. lapkričio 7 d.

DOI: 10.13165/JUR-22-29-2-05

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas poreikis kodifikuoti statybą reglamentuojančius Lietuvos Respublikos teisės aktus. Pastebima, kad šiuo metu galiojantys teisės aktai neužtikrina statybos proceso stabilumo ir efektyvumo. Statybos procesui keliami pertekliniai procedūriniai ir biurokratiniai reikalavimai, susiduriama su skirtingo lygmens teisės aktų normų tarpusavio prieštaravimu. Todėl rinkoje vis dažniau keliamas teisės aktų reformos klausimas.

Lietuvos teisinėje literatūroje statybos teisė iki šiol nėra plačiai nagrinėta moksliniu aspektu. Todėl egzistuoja poreikis išanalizuoti statybos teisinį reglamentavimą ir apžvelgti reformos poreikį remiantis gerąja užsienio šalių praktika.

Šiame straipsnyje aptariami esminiai principai ir vertybės, kurie turi būti užtikrinti statybos teisinių santykių reglamentavimu. Vertinama, kaip šiuo metu galiojantys teisės aktai užtikrina šių principų įgyvendinimą. Straipsnyje pateikiami kodifikavimui keliami uždaviniai, kurių įgyvendinimas padėtų teisinį reguliavimą padaryti vientisesnį ir aiškesnį, operatyviau reaguoti į vykstančius pokyčius ir mažinti finansines, žmogiškųjų išteklių ir laiko sąnaudas. Taip pat išskiriami ir analizuojami dažniausiai pasitaikantys statybos teisinio reguliavimo iššūkiai skirtinguose Europos Sąjungos regionuose. Apibendrinus pagrindinius teisiniam reglamentavimui keliamus tikslus, pateikiamos trys kodifikavimo alternatyvos, numatančios skirtingą kodekso apimtį ir struktūrą. Straipsnyje pateikiama analizė atlikta įvertinus šiuo metu galiojančios teisinės sistemos veikimo ypatumus ir išnagrinėjus gerąją užsienio šalių praktiką. Straipsnis parengtas remiantis mokslinių-praktinių konferencijų (tarptautinės ir nacionalinės) metu išsakytomis teisės mokslininkų ir praktikų pozicijomis.

Reikšminiai žodžiai: *Statybos kodeksas, teisės aktų kodifikavimas, statybos teisė.*

Įvadas

Visoje Europos Sąjungoje sparčiai besivystančio nekilnojamojo turto ir statybų sektoriaus kontekste statybos teisinių santykių kodifikavimas įgauna vis daugiau reikšmės. Pastebima, kad valstybės, kuriose statybos teisiniai santykiai yra kodifikuoti, išsiskiria skaidresnėmis, aiškesnėmis ir spartesnėmis statybos procedūromis¹. O Lietuvos teisės mokslininkai ir praktikai pabrėžia, kad statybos procesui šiandien reikia daug laiko, jis yra brangus ir sudėtingas. Statybos sektoriaus bendruomenė reiškia vis didesnę susirūpinimą dėl perteklinio šio proceso reglamentavimo, kuris neigiamai veikia statybų operatyvumą ir ekonomiškumą. Pritariama tam, kad atėjo laikas reformuoti statybą reglamentuojančius teisės aktus. Šiame straipsnyje analizuojama, ar būtinų statybos teisinio reglamentavimo pokyčių galima pasiekti kodifikuojant teisės aktus.

2020-12-11 Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu Nr. XIV-72 buvo patvirtinta Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa². Programoje numatoma sudėtingą statybos procesų biurokratiją pakeisti inovacijomis ir skaitmeninimu. Tai siekiama įgyvendinti parengiant statybos kodeksą (Statybos kodeksas). Statybos kodekse būtų nustatytos aiškios ir nuoseklios taisyklės dėl statinių statybos, jų projektavimo ir naudojimo, atsisakant perteklinio, dubliuojančio, kazuistinio teisinio reguliavimo. Tuo tikslu Lietuvoje yra parengtas Statybos kodekso koncepcijos projektas (toliau – ir Koncepcija)³.

Koncepcijoje išryškinti pagrindiniai Statybos kodekso uždaviniai ir principai, galimos Statybos kodekso alternatyvos. Koncepcija parengta remiantis Europos Sąjungos valstybių gerąja praktika, kurią nuotolinės tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos (toliau – ir Tarptautinė konferencija)⁴ metu pateikė mokslininkai ir praktikai iš skirtingų Europos Sąjungos valstybių.

Įvertinus Tarptautinėje konferencijoje aptartus teiginius darytina išvada, kad statybą reglamentuojančių teisės aktų kodifikavimas galėtų statybos procesą padaryti operatyvesnį ir ekonomiškesnį. Nepaisant to, kai kurių Europos Sąjungos regionų atstovai teisės aktų kodifikavimą laiko nereikalingu, pertekliniu teisės aktų sisteminimu. Todėl būtina atlikti platesnę statybą reglamentuojančių teisės aktų kodifikavimo ir jo sukuriamų pasekmių analizę.

Šio tyrimo tikslas – atskleisti statybą reglamentuojančių teisės aktų kodifikavimo poreikį ir perspektyvą. Tyrimo objektas – pamatiniai sprendimai kodifikuojant statybą reglamentuojančių teisės aktus – Lietuvos Respublikos statybos kodekso Koncepcijos

¹ „Building codes and laws: past, present, future“, tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija, 2021, žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d., https://www.youtube.com/watch?v=uvCgpOz_K_I.

² „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“, TAR, žiūrėta 2022 m. balandžio 22 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/973c87403bc311eb8c97e01ffe050e1c>.

³ „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“ (Vilnius, 2022), 45, žiūrėta 2022 m. balandžio 22 d., <https://am.lrv.lt/lt/nuorodos/statybos-kodekso-koncepcija>.

⁴ „Building codes and laws: past, present, future“, *supra note*, 1.

turinys ir tikslai.

Tyrime taikomi ir tarpusavyje derinami lyginamosios analizės, sisteminis, sintezės, lingvistinis ir apibendrinimo metodai. Lyginamosios analizės, sisteminis ir sintezės metodai pasitelkiami analizuoti mokslinei literatūrai, teisės mokslininkų ir praktikų išsakytoms pozicijoms, kurios tapo tyrimo atlikimo pagrindu. Lingvistinis metodas taikomas tiriant šiuo metu Lietuvoje galiojančią statybos teisinį reguliavimą. Tyrimo išvadoms formuoti pasitelktas apibendrinimo metodas.

1. Mokslinės literatūros apžvalga

Statybos teisinius santykius Lietuvoje reglamentuoja Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nuostatos, didelės apimties įstatymai (Lietuvos Respublikos statybos įstatymas, Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas, Lietuvos Respublikos žemės įstatymas ir kt.) ir poįstatyminiai teisės aktai (Statybos techniniai reglamentai, Eurokodai ir kt.). Tačiau statybos teisę nagrinėjančios teisinės literatūros sąrašas nėra gausus. Praktikoje susiduriama su patikimų viešosios teisės šaltinių, suteikiančių galimybę visapusiškai įvertinti statybą reglamentuojančių teisės aktų reformos kryptį ir apimtį, trūkumu.

Vieni pagrindinių teisės mokslininkų, prisidėjusių prie teisinės literatūros statybos srityje kūrimo, yra prof. Sigitas Mitkus ir dr. Arvydas Juodis, parašę (ir prisidėję) prie knygų, straipsnių ir kitų statybos teisės leidinių kūrimo⁵, dr. Evaldas Klimas, 2011 metais apgynęs daktaro disertaciją statybos teisės tema⁶, taip pat Kristina Saukalienė, statybos rangos santykių tema disertaciją apgynusi 2015 metais. Statybos teisinius santykius dalinai tyrinėjo ir architektė teisininkė Daiva Bakšienė, 2015 metais atlikusi tyrimą „Sovietinio režimo rudimentai architektūros srityje“⁷.

Visi paminėti autoriai savo darbuose vienareikšmiškai sutinka, kad statyba yra kompleksinis ir sudėtingas procesas, kurio sėkmingas įgyvendinimas reikalauja nuoseklaus teisinio reglamentavimo. Prof. Sigitas Mitkus statybos teisę apibrėžia plačiąja prasme⁸, t. y. traktuodamas, kad ji apima ne tik statybos procesą, bet ir teritorijų planavimą, poveikio aplinkai vertinimą, projektavimą, statinių naudojimą ir kitas su statyba ir statiniais susijusias veiklos sritis.

Tokia pozicija palaikoma ir dr. Evaldo Klimo daktaro disertacijoje, kurioje ak-

⁵ Sigitas Mitkus, *Statybos teisės vadovėlis* (Vilnius: VGTU leidykla „Technika“, 2002); Sigitas Mitkus, *Sutartiniai teisiniai santykiai statyboje* (Vilnius: In Teisė, 2003, Nr. 49); Arvydas Juodis, Aldona Luobienė, *Statybos teisė ir draudimas* (Kaunas: Technologija, 2002); Arvydas Juodis, *Statyba Europoje: rinka, valdymas, plėtra* (Kaunas: Technologija, 2001).

⁶ Evaldas Klimas, „Pareigos bendradarbiauti principas, šio principo taikymas ir reikšmė statybos rangos sutartiniuose teisiniuose santykiuose“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2011), https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2016/08/Evaldas-Klimas_Pareigos-bendradarbiauti-principas-%C5%A1io-principo-taikymas-ir-reik%C5%A1m%C4%97-statybos-rangos-sutartiniuose-teisiniuose-santykiuose.pdf.

⁷ Daiva Bakšienė, „Sovietinio režimo rudimentai architektūros srityje“ (pranešimas seminare-diskusijoje Sovietinio režimo rudimentai architektūros srityje, Vilnius, 2016 m. balandžio 19 d).

⁸ Sigitas Mitkus, *Statybos teisė. Norminių teisės aktų rinkinys* (Vilnius: Eugrimas, 2006), 5.

centuojamas statybos teisinių santykių savitumas. Pabrėžiama, kad statybos teisės dalyko turinys gali būti labai platus ir neapsiriboti vien tik statybų procesu⁹.

Autorių darbuose akcentuojama, kad Lietuvoje trūksta statybos rangos sutartinių teisinių santykių mokslinės analizės, statybos procesą nagrinėjančių šaltinių nepakanka¹⁰. Iš tiesų, kitų literatūros šaltinių, nagrinėjančių statybos teisinius santykius, praktiškai nėra. Kiek siauriau statyba analizuojama įvairiuose Vilniaus Gedimino technikos universiteto studentų baigiamuosiuose darbuose, mokymosi įstaigos mokslininkų (dėstytojų) straipsniuose ir tyrimuose. Tačiau šie moksliniai darbai koncentruojasi į statybą kaip procesą, o ne į teisinį jo reglamentavimą.

Galima teigti, kad gausu literatūros statybos proceso nagrinėjimo technologiniu aspektu, tačiau nei viename iš paminėtų viešosios teisės šaltinių conceptualiai neanalizuojami statybą reglamentuojantys teisės aktai, juo labiau – statybos srities santykių kodeksas kaip galima reglamentavimo forma.

Užsienio mokslininkų literatūroje taip pat susiduriama su modernios teisinės doktrinos trūkumu statybos proceso teisinio reglamentavimo tema. Nepaisant to, joje jau kurį laiką pabrėžiamas statybos proceso sudėtingumas ir aiškaus teisinio reguliavimo poreikis. Akcentuojama, kad statyba kaip procesas pasižymi kompleksiskumu, kadangi į ją įeina daug skirtingų sričių, kurios laikomos sudėtingiausiomis ir rizikingiausiomis iš visų pramonės šakų¹¹. Reikalavimai statybos procesui įprastai skelbiami supaprastinta, ne specialistams suprantama, kalba, o jo turinys dažnai būna dviprasmiškas arba neišsamus¹². Teigiama, kad statybos teisiniam reglamentavimui trūksta struktūriškumo ir konkretumo.

Pavyzdžiui, mokslininkai Mohlomi T. Raliile ir Theo C. Haupt, analizuodami statybos teisinį reguliavimą Pietų Afrikos Respublikoje, nustatė reikšmingą reikalavimų, skirtų užtikrinti darbuotojų saugai ir sveikatai, trūkumą¹³. Šią problemą dalinai išsprendė 2014 metais įsigaliojęs atnaujintas statybos teisinis reguliavimas (angl. *Construction Regulations*), kuriame plačiau apžvelgiamos praktinės statybos sektoriaus problemos Pietų Afrikos Respublikoje. Tačiau, pasak autorių, teisiniu lygmeniu iki šiol nėra išspręsti esminiai statybos sektoriaus klausimai. Teigiama, kad, siekiant pašalinti opiausias problemas, reikia sisteminti teisės aktus ir keisti statybos sektoriuje dirbančių žmonių požiūrį į teisės aktų reikalavimų laikymąsi¹⁴.

O šalyse, kuriose statybos teisiniai santykiai kodifikuoti, jaučiamas žymesnis

⁹ Klimas, *supra note*, 6: 17.

¹⁰ *Ibid.*, 22.

¹¹ Kassim Gidado and Hannah Woods, *Project Complexity in Construction* (Construction Management and Economics, 2008), 1; Sir Vivian Ramsey, „Construction law: The English route to modern construction law“, *Arkansas Law Review* 75, 2 (2022): 252.

¹² Nicolas Bus, Ana Roxin, Guillaume Picinbono and Muhammad Fahad, *Towards French Smart Building Code: Compliance Checking Based on Semantic Rules* (Centre Scientifique et Technique du Bâtiment, Sophia-Antipolis, France, 2019), 1.

¹³ Mohlomi T. Raliile ir Theo C. Haupt, *Analysis of recent construction regulation changes and their impact on the quality of life of construction workers* (Durban, Mangosuthu University of Technology, 2019), 143.

¹⁴ *Ibid.*

statybos proceso stabilumas ir efektyvumas. Pavyzdžiui, Naujosios Zelandijos statybos kodeksas atliko labai svarbų preventcinį vaidmenį mažinant stichinių nelaimių poveikį užstatytai aplinkai¹⁵. Statybos kodeksas (ir vėlesni jo pakeitimai) įvedė griežtas bazines normas, aiškiai apibrėžė ir susistemino esminius statinio reikalavimus, dėl kurių pastatai ir kita susijusi infrastruktūra geba atlaikyti žemės drebėjimo poveikį be didesnės žalos pastatams ir infrastruktūrai. Pamatinės taisyklės (statybos kodekso nuostatos), nekeičiant jų esmės, yra nuolatos atnaujinamos taip skatinant technologijų pažangą, pigių statybinių medžiagų tobulinimą ir biurokratijos mažinimą tvirtinant projektus ir tikrinant statybas¹⁶.

Nors mokslinės literatūros statybos teisinio reguliavimo tema aptinkama mažai, iš pateiktos Lietuvos ir užsienio mokslinės literatūros analizės darytina vienareikšmiška išvada, kad, norint suvaldyti sėkmingą statybos procesą, kuriam yra būdinga ne tik materialųjų, bet ir procedūrinių viešosios teisės norminių taisyklių gausa, būtinas nuoseklus, konkretus ir nedviprasmiškas teisinis reguliavimas, užtikrinantis pagrindinių statybos teisės, kaip viešosios teisės dalies, principų įgyvendinimą ir procesų suvaldymą. Būtent tokį tikslą – sukurti veiksmingą ir nuoseklų statybos teisinių santykių, susiklostančių viešojo administravimo srityje, reguliavimą – užsibrėžė Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, 2021 metais inicijavusi Statybos kodekso rengimo procedūrą.

Teisės aktų kodifikavimas – itin didelės apimties, sudėtingas procesas, reikalaujantis esamos teisinės bazės ištyrimo ne tik praktiniu, bet ir moksliniu aspektu. Idealiu atveju teisinėje literatūroje turėtų būti analizuojamas ne tik statybos procesas, jo ypatumai, bet ir esamo teisinio reguliavimo efektyvumas, svarstomos teisinio reglamentavimo veiksmingumo didinimo alternatyvos. Esama Lietuvos ir užsienio šalių teisinė literatūra negali pasiūlyti kokybiškų šaltinių statybą reglamentuojančių teisės aktų kodifikavimui. Todėl aktualu šiame straipsnyje apžvelgti jau parengtą Statybos kodekso koncepciją, galimą Statybos kodekso turinį, tikslus ir tikėtiną naudą statybos teisiniams reglamentavimui.

2. Poreikis kodifikuoti teisės aktus

Lietuvos teisinis reguliavimas¹⁷ numato, kad, prieš nustatant naują ar iš esmės keičiant esamą teisinį reguliavimą, gali būti parengta numatomo teisinio reguliavimo koncepcija, kurioje pateikiama esamos padėties analizė, nurodomos spręstinos problemos, numatomo teisinio reguliavimo tikslas, principai ir pagrindinės nuostatos, galimos teigiamos ir neigiamos numatomo teisinio reguliavimo pasekmės, numatoma teisinį reguliavimą pagrindžiančios nuostatos, kita svarbi informacija.

¹⁵ Amarachukwu Nnadozie Nwadike and Suzanne Wilkinson, „Why amending building codes? An investigation of the benefits of regular building code amendment in New Zealand“, *International Journal of Building Pathology and Adaptation* 40, 1 (2021): 76–100.

¹⁶ Amarachukwu Nnadozie Nwadike and Suzanne Wilkinson, *supra note*, 14.

¹⁷ „Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas“, 12 straipsnis, TAR, žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.B4FA4C56B8D5/asr>.

Pagrindiniai Konceptijai keliami uždaviniai ir buvo, be kita ko, apžvelgti esamą teisinio reguliavimo padėtį, išgryninti rinkos dalyvių lūkesčius, teisės aktų kodifikavimo eigą ir mastą. Šiam tikslui įgyvendinti buvo pasitelkta specialistų sukaupta patirtis. Nacionalinės mokslinės-praktinės konferencijos (toliau – ir Nacionalinė konferencija)¹⁸ pagrindu Konceptijoje buvo išgrynintos pagrindinės dabartinio statybos ir su statyba susijusių viešojo administravimo sričių teisinio reguliavimo Lietuvoje problemos ir įvertintas poreikis kodifikuoti statybą (kiek tai susiję su viešąja teise) reglamentuojančius teisės aktus.

Galima teigti, kad efektyvus statybos sektoriaus veikimas turi esminės reikšmės Lietuvos (tikėtina, ir bet kurios kitos Europos Sąjungos valstybės) ekonomikai¹⁹. Tačiau dabartinis reguliavimas Lietuvoje neužtikrina sklandaus proceso, o priešingai – formuoja perteklinius reikalavimus statybos proceso dalyviams, dėl kurių nepagrįstai užsitęsia nekilnojamojo turto vystymo projektų įgyvendinimas.

Advokato Audriaus Kairevičiaus teigimu, esminė tai nulemianti problema – paveldėti „seno kirpimo“ teisės aktai, kuriuose numatytos perteklinės taisyklės ir normatyvai²⁰. Šiai nuomonei antrina ir kitų sričių (architektūros, statybos inžinerijos ir kt.) atstovai. Pavyzdžiui, laikinai einantis Lietuvos architektų rūmų pirmininko pareigas Lukas Rekevičius laikosi pozicijos, kad projektavimą reglamentuojančius teisės aktus reikia supaprastinti ir subalansuoti projektavimo procesus²¹.

Analogiškų problemų esama ir kitose Europos Sąjungos valstybėse. Palyginus statybos teisinį reguliavimą Europos Sąjungos šalyse, darytina išvada, kad teisės nuostatų kodifikavimas suteikia teisiniams santykiams sklandumo ir konkretumo. Pavyzdžiui, Estija, kurioje nuo 2015 metų įsigaliojo Statybos kodeksas, statybos teisiniai santykiai ir procedūros yra nuoseklūs, tvarkingai reglamentuoti. Statybos kodekse nustatyti vieningi terminai, įtvirtintos sąvokos ir palikta nedaug vietos proceso dalyvių interpretacijai²².

Tarptautinėje konferencijoje išsakytos teisės mokslininkų ir praktikų pozicijos atskleidė, kad poreikis kodifikuoti statybos teisinį reguliavimą kyla siekiant išspręsti pagrindines statybos teisinio reguliavimo problemas: perteklinį teisės aktų kiekį ir apimtį, sudėtingas ir kartais dviprasmiškas statybos procedūras ir jų terminus, ne visada aiškiai paskirstytą procese dalyvaujančių subjektų atsakomybę.

Nors teisinis reguliavimas skirtinguose ES regionuose skiriasi, visos valstybės susiduria su panašaus pobūdžio iššūkiais, tarp kurių – pernelyg ilgai trunkančios

¹⁸ „Statybos kodeksas – mažiau reguliavimo, daugiau galimybių“, nacionalinė mokslinė-praktinė konferencija, 2021, žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d., <https://www.youtube.com/watch?v=cYyuhX-nCKEA>.

¹⁹ *Ibid.*, 00:12:55 – 00:15:07 min.; „Building codes and laws: past, present, future“, *supra note*, 1: 02:43:43 – 02:44:22 min.

²⁰ Audrius Kairevičius, „Teritorijų planavimo normavimo raida ir kokybė – kaip suteikti daugiau instrumentų planuotojui“ (pranešimas konferencijoje Statybos kodeksas – mažiau reguliavimo, daugiau galimybių), *op. cit.*, 00:49:00 – 00:49:07 min.

²¹ Lukas Rekevičius, „Architektų savivalda – atsakomybė prisiimta, laikas žengti toliau“ (pranešimas konferencijoje Statybos kodeksas – mažiau reguliavimo, daugiau galimybių), *supra note*, 18: 01:44:45 – 01:45:25 min.

²² „Building codes and laws: past, present, future“, *supra note*, 1: 01:01:08 – 01:01:30 min.

formalios procedūros, sudėtingos ir dažnai neaiškios teisės aktų nuostatos, didžiulė administracinė našta, ne iki galo sureguliuotas atsakomybės paskirstymas²³. Ne visose jurisdikcijose jaučiamas poreikis kodifikuoti galiojančius teisės aktus, tačiau visi Europos Sąjungos regionai pripažįsta poreikį atlikti statybos procedūras reglamentuojančių teisės aktų reformą.

Ne išimtis ir Lietuva. Statyba ir su ja susijusių sričių teisinis reguliavimas reikalauja pokyčio – teisės aktų susistemavimo, unifikavimo. Geriausiai šį tikslą gali įgyvendinti Statybos kodeksas, kurį rengti Lietuva šiuo metu ruošiasi. Esminiai kriterijai, kuriuos turi įgyvendinti Statybos kodeksas, apima: (i) sąvokų aiškumą ir vientisumą, (ii) statybos procedūrų supaprastinimą ir subalansavimą, (iii) statybos proceso dalyvių atsakomybės ribų nustatymą. Būtent šiuos tris kriterijus Nacionalinėje konferencijoje dažniausiai minėjo ir analizuojama skirtingų sričių atstovai, jie ir tapo pagrindu Statybos kodekso tikslams ir uždaviniams išsikelti.

3. Teisiam reglamentavimui keliami uždaviniai

Alfonsas Vaišvila vadovėlyje „Teisės teorija“ yra išskyręs pagrindinius bendrojo teisės principus, formuojančius kiekvieną teisės šaką ir nurodančius, kaip turi būti formuojamos tos šakos teisės normos, organizuojamas jų vykdymas, kad teisinėmis priemonėmis būtų veiksmingai apsaugotos pagrindinės žmogaus teisės. Šiems principams, be kita ko, priskiriami²⁴:

1. *Žmogus nėra priemonė siekti tikslo, o visada – tikslas.*

2. *Įstatymas yra tai, ką tauta per savo atstovus arba per referendumą nustato ir įsako.*

3. *Teisėtumo principas.*

Taigi, A. Vaišvila formuoja idėją, kad įstatymas turi tarnauti žmogui. Teisės aktų paskirtis yra numatyti aiškias, nedviprasmiškas taisykles, kuriomis vadovaudamasis žmogus efektyviai įgyvendintų reikiamą procesą. Šiuo atveju – įstatymo raidė turi būti patogi ir nuosekli statybos proceso atžvilgiu. Įgyvendinant minėtus principus ir siekiant, kad teisinė sistema būtų nuoseklesnė ir aiškesnė, geriau reaguotų į pokyčius ir sumažintų finansines, žmogiškąsias ir laiko sąnaudas, parengti toliau pateikti penki Statybos kodekso uždaviniai.

Administracinės naštos mažinimas

Administracinė našta statybos sektoriuje yra viena didžiausių Lietuvoje. Tai nulemia dažnas statybą reguliuojančių teisės aktų nuostatų keitimas, prie kurių įgyvendinimo institucijos turi prisitaikyti. Siekiant tausoti valstybės resursus, būtina konsoliduoti teritorijų vystymo teisinį reguliavimą, atsakyti dubliuojamų funkcijų, mažinti poįstatyminių teisės aktų skaičių ir paskirti vieną ministeriją, kuri būtų atsakinga už statybos projektų vystymo srities teisinio reguliavimo politikos formavimą ir teisės

²³ „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 3: 45.

²⁴ Alfonsas Vaišvila, *Teisės teorija. Vadovėlis* (Vilnius: Justitia, 2000), 127–129.

aktų priėmimą²⁵.

Teisinio reguliavimo apimties mažinimas

Dabartinė teisinė sistema daugumoje Europos Sąjungos šalių yra prieštaringa ir paini vartotojams dėl didelės statybą reglamentuojančių teisės aktų apimties²⁶. Nemaža dalis Europos Sąjungos valstybių, kurios dar nėra kodifikavusios teisės aktų statybos sektoriuje, susiduria su būtinybe iš naujo įvertinti ir iš dalies atsisakyti poįstatyminių teisės aktų²⁷.

Lietuva šį žingsnį taip pat žengia. Koncepcijos turinys, *inter alia*, suponuoja, kad Statybos kodeksu turi būti sumažinta taikomų teisės aktų apimtis, sukonkretintas jų turinys. Statybos kodeksas turi užtikrinti konstitucines asmenų teises ir pareigas ir aiškiai atskirti techninius bei procedūrinius statybos reglamentus. Siekiant įgyvendinti principą „*Istatymas yra tai, ką tauta per savo atstovus <...> nustato*“, šis uždavinys Koncepcijoje formuojamas remiantis Nacionalinėje konferencijoje pateiktomis specialistų pastabomis ir pasiūlymais.

Profesinės atsakomybės skatinimas

Norėdami užtikrinti sklandų statybos mechanizmo veikimą, statybos procesuose dalyvaujantys atestuoti specialistai privalo veikti griežtai laikydamiesi jiems taikomų teisinių ir profesinių reikalavimų, už kurių nesilaikymą turi būti numatyta atsakomybė. Tačiau iki šiol profesinės atsakomybės skatinimas nebuvo nuosekliai reglamentuotas nei Lietuvoje, nei kitose Europos Sąjungos valstybėse.

Statybos kodeksu siekiama užtikrinti visapusišką *teisėtumo principo* įgyvendinimą, užtikrinti teisinės tvarkos veiksmingumą. A. Vaišvila teisėtumo principą apibrėžia kaip reikalavimą, kad visi teisės subjektai (valstybės institucijos, visuomeninės organizacijos, pareigūnai, piliečiai) savo veikloje tiksliai ir besąlygiškai įgyvendintų teisės normų paliepiamus²⁸.

Tinkamas šio principo įgyvendinimas gali būti pasiektas numatant sankcijas už subjekto pareigų nevykdymą ar netinkamą vykdymą. Atsižvelgiant į tai, Statybos kodeksu skatinamos profesinės atsakomybės esmė – užtikrinti kūrybinę laisvę atestuoties specialistams, kad jie savo nuožiūra priimtų jų kompetencijoje esančius sprendimus. Tačiau už nukrypimus nuo teisinių reikalavimų jiems turi būti numatyta griežta administracinė ir profesinė atsakomybė.

Viešojo sektoriaus atsakomybės skatinimas

Viešojo sektoriaus atsakomybės skatinimu yra siekiama analogiškų pasekmių kaip ir privačiame sektoriuje – užtikrinti efektyvų ir besąlygišką įsipareigojimų vykdymą. Teisės mokslininkų ir praktikų vertinimu, skatinant viešojo sektoriaus atsakomybę, ypač daug dėmesio turi būti skiriama tikslingam sprendimų priėmimui laiku²⁹. Statybos kodekso tikslas – užtikrinti, kad suinteresuoti asmenys iš viešojo sektoriaus subjektų gautų reikiamus atsakymus per teisės aktuose nustatytus terminus. Už nukry-

²⁵ „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 3: 53.

²⁶ *Ibid*, 44–45.

²⁷ *Ibid*, 45.

²⁸ Vaišvila, *supra note*, 19: 127.

²⁹ „Building codes and laws: past, present, future“, *supra note*, 1: 00:56:55 – 00:58:05 min.

pimus nuo teisės aktų reikalavimų viešojo sektoriaus subjektams turėtų būti numatyta administracinė atsakomybė.

Reguliavimo stabilumo ir operatyvumo užtikrinimas

Daugelyje Europos Sąjungos valstybių statybos teisiniai santykiai reglamentuojami didelės apimties teisės aktais, kurie dėl savo ypatumų yra nuolat keičiami ir / arba pildomi³⁰. Toks reglamentavimas yra painus ir neveiksmingas, nepalankus vartotojui (t. y. prieštarauja bendriesiems teisės principams, kurių esmė – užtikrinti, kad įstatymas būtų pagalbos įrankis žmogui, o ne atvirkščiai).

Teisės mokslininkai ir praktikai³¹ Tarptautinės konferencijos metu vienareikšmiai sutiko, kad reguliavimo stabilumo trūkumas yra vienas didžiausių trukdžių sėkmingam statybų procesui užtikrinti³².

Todėl vienas pagrindinių Statybos kodeksui keliamų uždavinių – esminių statybos reguliavimo reikalavimų (materialinių ir procesinių taisyklių) įtvirtinimas Statybos kodekse. Šis principas yra glaudžiai susijęs su profesinės atsakomybės principu, nes, įgyvendinant tikslingai parinktų teisinio reguliavimo nuostatų keliamus uždavinius, priemonės turės parinkti profesionalai. Teisės aktų lygmeniu įtvirtintos nuostatos turi būti vertinamos atsižvelgiant į tikslingumo principą, t. y. reglamentuoti tik tai, kas privaloma. Taip yra užtikrinamas teisinio reguliavimo stabilumas, nesuteikiant galimybės poįstatyminių lygmeniu nuolat keisti taikytinus reikalavimus ar siaurinti įstatyme nustatytos reikalavimų apimties. Techniniai reikalavimai turėtų būti įtvirtinti taikomuose rekomendaciniuose standartuose³³.

Sisteminis pirmiau minėtų uždavinių (tikslų) įgyvendinimas laikomas vienu pagrindinių Statybos kodekso elementų, užtikrinančių veiksmingą statybos reglamentavimą. Tai galima pasiekti tik tuo atveju, jei bus atliekama ne tik esamų normų konsolidacija (tik formos pertvarkymas), bet bus įgyvendintas realus kodifikavimas (ne tik formos, bet ir turinio pertvarkymas).

4. Statybos teisinio reglamentavimo principai ir saugotinos vertybės

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra ne kartą pažymėjęs³⁴, kad vienas esminių konstitucinio teisinės valstybės principo elementų yra teisinio tikrumo ir teisinio aiškumo imperatyvas, suponuojantis tam tikrus privalomus teisinio reguliavimo reikalavimus:

a) jis turi būti aiškus ir nuoseklus;

³⁰ Pavyzdžiui, Latvija, Lenkija, Portugalija.

³¹ Pavyzdžiui, Ilze Kramina iš Latvijos, dr. Jan Wszolek iš Lenkijos ir Andreia Candeias Mousinho iš Portugalijos.

³² „Building codes and laws: past, present, future“, *supra note*, 1: 01:12:30 – 01:13:00 min., 05:14:15 – 05:16:40 min., 07:40:50 – 07:44:45 min.

³³ „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 3: 53.

³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 30 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2014 m. liepos 11 d., 2016 m. gruodžio 7 d., 2018 m. kovo 8 d., 2020 m. birželio 12 d. nutarimai.

b) turi būti užtikrintas teisinės sistemos nuoseklumas ir vidinė darna, teisės aktoose neturi būti nuostatų, skirtingai reguliuojančių tuos pačius visuomeninius santykius.

Dabartinė statybos teisinė bazė Lietuvoje neatitinka šių principų. Šiuo metu galiojantis teisinis reglamentavimas formuoja perteklinius reikalavimus statybos proceso dalyviams, dėl to nepagrįstai užsitiesia nekilnojamojo turto vystymo projektų įgyvendinimas. Todėl Statybos kodeksui keliamas tikslas – užtikrinti toliau aprašytų teisinių principų įgyvendinimą ir saugotinių vertybių apsaugą, sukuriant darną ir vientisą statybos teisinį reglamentavimą.

Konstitucinių vertybių apsauga

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos keturios pagrindinės konstitucinės vertybės miestų planavimo srityje, kurių pagrindu turi būti formuojamas teisinis reglamentavimas ir kurios turi būti užtikrintos: sveikata, gyvybė, nuosavybės apsauga ir aplinkos apsauga³⁵.

Siekiant užtikrinti šių konstitucinių vertybių apsaugą, Lietuvos Respublikos statybos įstatymas numato³⁶, kad statinys (jo dalis) turi būti suprojektuotas ir pastatytas taip, kad per ekonomiškai pagrįstą statinio naudojimo trukmę jis atitiktų esminius statinių reikalavimus, numatytus Reglamento (ES) Nr. 305/2011 1 priede³⁷:

- a) mechaninis atsparumas ir stabilumas;
- b) gaisrinė sauga;
- c) higiena, sveikata ir aplinka;
- d) pastato sauga ir prieinamumas naudojimo metu;
- e) apsauga nuo triukšmo;
- f) energijos taupymas ir šilumos išsaugojimas;
- g) tvarus gamtos išteklių naudojimas.

Šie esminiai statinio reikalavimai yra statybos srities pagrindas ir Statybos kodekso standartų filtras. Kitaip tariant, tai yra imperatyvai, į kuriuos turi būti sutelktas Statybos kodekso dėmesys. Tinkamas pastatų atitikties techniniams reikalavimams ir konstitucinių vertybių apsaugos įgyvendinimas turi būti užtikrintas procedūrinėmis normomis, konkrečiai – administracinėmis procedūromis.

Viešųjų ir privačių interesų derinimas

Vienas esminių efektyvaus statybos proceso rodiklių – viešųjų ir privačių interesų derinimas, kurį turi užtikrinti Statybos kodeksas.

Sąvoka „privatūs interesai“ grindžiama naudos kriterijumi ir reiškia bet kokią materialinę naudą (pelno dalis, kapitalo prieaugis, paslaugų, galimybių padidėjimas ir t. t.), kurią gauna ar siekia gauti privatūs asmenys, įskaitant juridinio asmens steigėjus ar narius³⁸.

³⁵ „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, TAR, žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.47BB952431DA/asr>.

³⁶ „Lietuvos Respublikos statybos įstatymas“, TAR, 2022 m. balandžio 21 d., <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.F31E79DEC55D/asr>, 4 straipsnio 1 dalis.

³⁷ Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 305/2011, 1 priedas, žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32011R0305>.

³⁸ „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 3: 54–55.

O viešasis interesas – tai objektyviai egzistuojantys, teisės saugomi ir ginami, neindividualizuoti (nepriklausantys konkreitiems asmenims) bendri visuomenės ir įvairių jos grupių socialiniai poreikiai, kuriuos lemia visuotiniai svarbūs visuomenės stabilumo ir teigiamų pokyčių (visuotinės gerovės) tikslai³⁹.

Viešųjų ir privačių interesų derinimo klausimą tikslingiausia spręsti efektyvesnio administravimo priemonėmis, pagerinant darbų organizaciją. Tačiau siekiant suderinti viešuosius ir privačius interesus reikia keisti teisinę bazę, kodifikuoti ir iš esmės įvertinti statybos reglamentavimą tiek techninių, tiek procedūrinių reikalavimų atžvilgiu. Statybos procesų funkcionavimo stabilumą užtikrintų teisinės ir ekonominės priemonės, skatinančios profesinę atsakomybę ir viešojo sektoriaus atsakomybę⁴⁰.

Aiškus teisėkūros ir poįstatyminio lygmenys atskyrimas

Šiuo metu galiojančių įstatymų ir poįstatyminių teisės aktų nuostatos neretai prieštarauja tarpusavyje. Todėl Statybos kodekse turi būti nustatyti teisinio reguliavimo lygmenys ir atitinkama valstybės ir savivaldybių institucijų kompetencija⁴¹.

Materialinio ir procedūrinio pobūdžio normos, reglamentuojančios statybos projektų rengimą ir įgyvendinimą, turėtų išlikti teisėkūros lygmenyje. Teisėkūros lygmeniu būtų nustatomi esminiai statinio reikalavimai, kurių taikymas turi būti užtikrintas.

Procedūrinės taisyklės, susijusios su informacinių sistemų veikimo principais, ir materialinės-techninės taisyklės, kurių taikymas yra alternatyvus, turi likti poįstatyminiame lygmenyje. Toks teisės normų atskyrimas imperatyvų ir rekomendacijų forma užtikrintų reguliavimo stabilumą ir bendrą teisinės sistemos funkcionavimą.

5. Statybos proceso iššūkiai skirtinguose Europos Sąjungos regionuose

Siekiant visapusiškai ištirti teisės aktų kodifikavimo poreikį ir jo teikiamą naudą teisiniams santykiams, šiame skyriuje statybą reglamentuojančių teisės aktų kodifikavimas analizuojamas užsienio šalių praktiką suskirsčius pagal Europos Sąjungos regionus. Būtent tokiu (regioniniu) metodu buvo organizuojama Tarptautinė konferencija. Joje aiškiai atsiskleidė skirtingų Europos Sąjungos regionų statybos teisinių santykių reglamentavimo tendencijos, jų panašumai ir skirtumai su Lietuvos teisine sistema. Sistemine užsienio šalių regionų praktikos analizė geriausiai atskleidė, kokia teisės aktų reforma galėtų būti veiksmingiausia Lietuvos teisinės sistemos atžvilgiu.

Baltijos šalys

Tarptautinėje konferencijoje pateikti statybos teisinio reguliavimo ypatumai Baltijos šalyse vienareikšmiškai identifikuoja poreikį kodifikuoti teisės aktus. Istorinė teisės aktų kilmė atskleidžia, kad Baltijos šalys, paveldėjusios postsovietinę teisinę sistemą, susiduria su didele teisės aktų apimtimi, kuri neužtikrina aiškių statybos proce-

³⁹ „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 3: 54–55.

⁴⁰ Žr. 3 skyrių „Teisiniam reguliavimui keliami uždaviniai“.

⁴¹ „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 3: 56.

dūrų ir jų terminų, tinkamai nereglamentuoja subjektų atsakomybės klausimo.

Pirmoji šią problemą spręsti ėmėsi Estija, kurioje nuo 2015 metų įsigaliojo Statybos kodeksas. Vienareikšmiškai pritariama tam, kad teisės aktų kodifikavimas pozityviai paveikė Estijos teisinę sistemą⁴². 2015 metų reforma statybos teisiniam reguliavimui suteikė daugiau laisvės (palengvinta statybos leidimo išdavimo procedūra, praplėstas statinių, kurių statybai nereikia gauti statybą leidžiantį dokumentą, sąrašas) ir patogumo (įvesta elektroninė dokumentų pateikimo sistema, atitikmuo – Lietuvos IS „Infostatyba“). Estijos statybos kodeksu išspręstas neaiškių ir ilgai trunkančių procedūrų klausimas, nustatyti vieningi terminai ir sąvokos⁴³.

Estijos atstovai pabrėžia, kad statybos kodekso rengimas turi būti tikslingas ir apimti tik tas sritis, kurių kodifikavimas viename teisės akte yra būtinas. Pavyzdžiui, Estijos statybos kodeksas neapima teritorijų planavimo klausimų, kadangi teritorijų planavimas yra viešasis interesas, o statyba – privatus. Šias procedūras turi reguliuoti atskiri teisės aktai, pritaikyti viešajam arba privačiam interesui⁴⁴.

Priešingai nei Estijoje, tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje vis dar galioja paveldėta post-sovietinė teisinė sistema su daugybe skirtingų teisės aktų, reglamentuojančių statybą. Statybos procedūros abiejose šalyse iš esmės panašios, nežymiai skiriasi reikalavimų apimtys ir terminai. Lietuvoje ir Latvijoje galiojanti teisinė sistema yra perteklinė, skirtingų teisės aktų nuostatos prieštarauja viena kitai ir klaidina vartotoją⁴⁵.

Vis dėlto pagrindine problema Latvijoje laikomas atsakomybės paskirstymo klausimas⁴⁶. Statybos procese neretai pažeidžiami procedūriniai terminai, už kurių pažeidimą nėra aiškiai reglamentuota atsakomybė. Nesant griežtų atsakomybės ribų, statybos proceso dalyviai jiems tenkančias pareigas vykdo aplaidžiau. Nors Latvijoje nėra inicijuotų statybos kodekso parengimo procedūrų, pagrindinės statybos kodeksui keliamos užduotys aiškios: apibrėžti griežtas subjektų atsakomybės ribas, supaprastinti procedūras ir įtvirtinti pagrindinius proceso statybos principus.

Skandinavijos šalys

Skandinavijos šalys pasižymi itin puoselėjamosiomis tradicijomis ir kultūrinėmis vertybėmis, kuriomis grindžiamas ne tik kasdienis gyvenimas, bet ir teisinė sistema. Šiame straipsnyje analizuojamos Tarptautinėje konferencijoje pateiktos Danijos, Švedijos ir Suomijos jurisdikcijos.

Visose Skandinavijos šalyse statybos teisiniai procesai vykdomi standartinių sutarčių formų pagrindu. Standartinėse sutarčių formose yra aiškiai reglamentuoti statybos kokybės rodikliai, atsakomybės sąlygos ir ribos, subjektų teisės ir pareigos, procedūriniai terminai. Sutarčių nuostatas papildo teisės aktų reikalavimai, kurių, kaip

⁴² Kaido Loor ir Siim Vahtrus, „Construction law in Estonia“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present and future“), *supra note*, 1: 00:33:30 – 00:35:15 min., 01:01:10 – 01:01:25 min.

⁴³ „Building codes and laws: past, present and future“, *supra note*, 1: 00:48:50 – 00:54:25 min.

⁴⁴ *Ibid*, 01:40:15 – 01:42:15 min.

⁴⁵ Ilze Kramina, „Construction law in Latvia“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1: 01:12:35 – 01:14:00 min.

⁴⁶ Lelde Lavina, „Construction law in Latvia“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1: 01:34:50 – 01:35:25 min.

ir Baltijos šalyse, apimtis sąlygiškai didelė⁴⁷. Švedijos atstovo vertinimu, teisės aktų nuostatos, nors ir yra reikšmingos, tačiau dėl standartinių sutarčių formų naudojimo realiame statybos procese jos naudojamos rečiau⁴⁸.

Kaip ir Baltijos šalyse, taip ir Skandinavijoje, statybos kodeksas yra parengtas ir galiojantis tik vienoje iš regiono šalių – Danijoje. Danijos pavyzdys rodo, kad skandinavų tradicijoje kodifikavimas esminės reikšmės sklandžiam statybos procesui neturi. Danijos atstovai akcentuoja, kad, nors statybos teisiniai santykiai įtvirtinti kodekse, standartinės sutarčių nuostatos išlieka reikšmingos procese⁴⁹.

Galima teigti, kad kodifikavimo poreikio Skandinavijos šalių jurisdikcijose nėra. Vis dėlto savo kalbose šių šalių atstovai pritaria tam, kad būtina pasenusias teisės aktų nuostatas pritaikyti šiuolaikinėms procedūroms.

Vidurio ir Rytų Europos Sąjungos šalys

Vidurio ir Rytų Europos (Vengrijos, Rumunijos, Slovėnijos ir Lenkijos jurisdikcijos) regionas pasižymi sudėtingomis ir neaiškiomis statybos procedūromis. Galima teigti, kad šiame regione vyrauja kazuistinės teisės normos, kurias sudėtinga pritaikyti realybėje. Vengrijoje didžiausia problema, susijusi su statybos teisiniu reguliavimu, – teisinės literatūros, analizuojančios teisės normas, trūkumas, pernelyg dažnas teisės aktų keitimas ir nuostatų tarpusavio koreliavimas⁵⁰. Analogiška situacija būdinga ir Rumunijos teisei sistemai⁵¹.

Šioje jurisdikcijoje statybos procesas yra painus ir chaotiškas dėl šiuolaikiniam poreikiui nepritaikytų teisės normų ir procedūrų. Statybos procesai stringa dėl itin dažnų teisminių ginčų, susijusių su išduotų statybos leidimų ir / arba dėl statybos pripažinimo neteisėta⁵². Atrodytų, kad kodifikavimas šiame regione yra privalomas. Vis dėlto Tarptautinėje konferencijoje pasisakę regiono teisės atstovai abejojo kodifikavimo efektyvumu ir ši teisės aktų susistemavimo alternatyva nėra svarstoma.

Vienintelė regiono šalis Lenkija siekia pasenusį statybos reguliavimo mechanizmą atnaujinti ir jau yra parengusi statybos kodekso projektą. Lenkijoje iškilusi didžiulė kodifikavimo būtinybė⁵³. Tikimasi, kad būsimas statybos kodeksas susistemins ir supaprastins statybos procesą.

Šiaurės Vakarų Europos Sąjungos šalys

Šiaurės Vakarų Europos Sąjungos regione galioja ganėtinai griežtas statybos teisinis reguliavimas, tačiau tai nebūtinai reiškia, kad statybos procesas yra aiškus ir vyksta sklandžiai. Olandijoje ir Vokietijoje pernelyg formalios statybos procedūros užkerta

⁴⁷ Olof Johnson, „Construction law in Sweden“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1: 02:44:30 – 02:50:56 min.

⁴⁸ Olof Johnson, *supra note*, 1: 02:48:10 – 02:48:45 min.

⁴⁹ Steffen Hebsgaard Muff, „Construction law in Denmark“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1: 02:28:50 – 02:29:05 min.

⁵⁰ Dr. Tamás Balázs, „Construction law in Hungary“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1: 03:40:20 – 03:43:00 min.

⁵¹ Lavinia Ioniță-Rasmussen ir Alexandra Peres, „Construction law in Romania“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1: 03:55:15 – 04:35:50 min.

⁵² „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 3: 44.

⁵³ Dr. Jan Wszolek ir Dr. Maciej Kielbowski, „Construction law in Poland“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1.

kelių sklandžiam statybos procesui⁵⁴. Profesorių pozicijai pritarta ir Austrijos atstovo pranešime – nurodyta, kad Austrijoje yra didžiulė gyvenamųjų namų statybos paklausa, tačiau dėl teisinio reguliavimo peripetijų (nesprendžiamos esminės statybai įtaką darančių veiksnių problemos) pasiūla visiškai neatitinka paklausos⁵⁵.

Šiaurės Vakarų Europos Sąjungos regione vyrauja įvairiapusiškas požiūris į statybą reglamentuojančių teisės aktų kodifikavimą. Dalis teisės mokslininkų ir praktikų pritaria tam, kad kodifikavimas yra prasmingas ir sukuria teisinės sistemos vientisumą. Tačiau dėl regioninių ypatumų (statybos teisės reglamentavimo tiek nacionaliniu, tiek ir atskirų valstybės sričių lygmeniu) manoma, kad kodifikavimo procedūra būtų pernelyg sudėtinga. Ne visos Šiaurės Vakarų regiono valstybės mato poreikį suvienodinti skirtingo lygmens teisės aktų reikalavimus ir taikyti vieningą procedūrą visos valstybės mastu.

Pietų Europos Sąjungos šalys

Pietų Europos Sąjungos jurisdikcijoje vyrauja tendencija išlaikyti nuo seno galiojančius teisės aktus, juos tik minimaliai pritaikant šiuolaikinei rinkai⁵⁶.

Požiūris į teisės aktų kodifikavimą šiame regione išsiskiria. Vienose šalyse manoma, kad toks poreikis yra ir tik laiko klausimas, kada teisės aktai bus kodifikuoti į vieną teisės aktą – kodeksą. Kitose šalyse teisės aktų kodifikavimas laikomas pernelyg dideliu iššūkiu, prie kurio prisitaikyti būtų sudėtinga. Pavyzdžiui, Portugalijoje nėra didelio poreikio kodifikuoti statybą reglamentuojančius teisės aktus, kadangi tai būtų procedūriškai sunku įgyvendinti⁵⁷. Todėl pasirenkama likti prie senųjų tradicijų ir statybos procesą supaprastinti atliekant galiojančių teisės aktų pakeitimus. Analogiška situacija ir Graikijoje, kurioje galiojanti teisinė sistema nesukuria galimybės unifikuoti teisės aktus⁵⁸. O Italijoje vyrauja priešinga – dekodifikavimo – tendencija. Šiuo procesu siekiama daugiau sutarčių laisvės, kad sutartiniai santykiai tarp subjektų nebūtų pernelyg apriboti formalumų⁵⁹.

Apibendrinant teigtina, kad statybos santykių teisinė aplinka yra specifinė kiekviename Europos Sąjungos regione. Skiriasi ne tik pats reguliavimas, bet ir teisės mokslininkų bei praktikų požiūris į teisės aktų kodifikavimą. Nepaisant to, teisės specialistai vienareikšmiškai pritaria tam, kad teisės aktų sisteminimas ir procedūrų supaprastinimas yra reikšmingas ir neišvengiamas.

Darytina išvada, kad, rengiant Statybos kodeksą Lietuvoje, prasmingiausia remtis gerąja tų šalių praktika, kurių regioniniai ypatumai lemia panašią teisinio regulia-

⁵⁴ Dr. Chris Jansen, „Construction law in the Netherlands“, dr. Winfried Grieger, „Construction law in Germany“ (pranešimai konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1: 02:07:00 – 02:26:05 min., 06:01:49 – 06:16:30 min.

⁵⁵ Mag. Klaus Pfeiffer, „Construction law in Austria“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1: 06:43:07 – 06:48:05 min.

⁵⁶ „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 3: 45.

⁵⁷ Andreia Candeias Mousinho, „Construction law in Portugal“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1: 07:44:55 – 07:45:13 min.

⁵⁸ Prof. dr. Eugenia Dacornia, „Construction law in Greece“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1: 08:45:10 – 08:46:04 min.

⁵⁹ Dr. Roberto Panetta, „Construction law in Italy“ (pranešimas konferencijoje „Building codes and laws: past, present, future“), *supra note*, 1: 08:02:53 – 08:06:00 min.

vimo kryptį. Tai padėtų išskirti esminius reformos atspirties taškus, įvertinti rizikas ir nustatyti tikėtinus Statybos kodekso pokyčius teisinei sistemai.

6. Statybos kodeksas: alternatyvos ir kuriama nauda

Įvertinus aptartą užsienio valstybių patirtį akivaizdu, kad statybos teisinio reguliavimo kodifikavimas – prasmingas. Lietuvos atveju jis yra būtinas siekiant užtikrinti sklandesnį statybos procesą.

Vienas esminių klausimų ruošiantis Statybos kodekso parengimui – kodekso apimtis. Analizuota užsienio šalių praktika ir teisės mokslininkų bei praktikų pasidalyta patirtis rodo, kad kiekviena valstybė šį klausimą sprendžia savaip. Vienos valstybės (Lenkija, Švedija, Suomija)⁶⁰ pasirenka platesnį požiūrį dėl to, kas apima statybos kategoriją, nurodydamos, kad tai – santykiečiai, susiklostantys net ir planuojant teritorijas, įtraukiant įvairius techninius aspektus, reglamentuoti viename teisės akte (kodekse arba įstatyme). Tačiau daugumoje Europos Sąjungos valstybių teritorijų planavimo procesas ir statybos (įskaitant ir projektavimą) procesas yra reglamentuojami atskirai⁶¹. Teisės mokslininkai ir praktikai laikosi ganėtinai vieningos pozicijos – kuo konkretesnė ir siauresnė informacija pateikiama statybą reglamentuojančiame teisės akte, tuo mažiau nesklandumų kyla jį įgyvendinant.

Įvertinus išsikeltus uždavinius ir siekiant įvertinti Konceptijos įgyvendinimo galimybes, buvo parengtos trys preliminarios Statybos kodekso alternatyvos.

Konceptijos I alternatyva (visapusiškas reguliavimas)

I alternatyva – Statybos kodeksas, apimantis visus teisės aktus (nuostatas), kuriais reglamentuojamas teritorijų planavimas, žemėtvarka, projektavimas, statyba, nekilnojamojo turto objektų formavimas, kadastriniai matavimai, jų registracija bei naudojimas ir priežiūra⁶². Statybos kodeksą rengiant pagal šią alternatyvą, būtų vykdoma plataus masto reforma, iš naujo įvertinami visi statybą ir su ja susijusias sritis reglamentuojantys teisės aktai – nuo teritorijų planavimo iki statinių naudojimo taisyklių.

Konceptijos II alternatyva (mažiau reiškia daugiau)

II alternatyva yra siekiama mažesnio masto reformos. II alternatyvos tikslas – Statybos kodeksas, apimantis teisės aktus (nuostatas), kuriais reglamentuojamas projektavimas, statyba ir statinių naudojimas⁶³. Ši alternatyva apima tik teisės aktų, reglamentuojančių projektavimo, statybos ir statinių naudojimo procesus, įvertinimą ir sisteminiimą.

Konceptijos III alternatyva (dirbtinio intelekto nauda)

III alternatyva siūloma teisinio reguliavimo neperžiūrėti. Šios alternatyvos esmė – tik priegosis prie teisės aktų reforma⁶⁴.

⁶⁰ „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 3: 38–45.

⁶¹ *Ibid.*, 38–45.

⁶² „Lietuvos Respublikos statybos kodekso koncepcijos projektas“, *supra note*, 3: 72.

⁶³ *Ibid.*, 72.

⁶⁴ *Ibid.*, 72.

Koncepcijoje aprašytos Statybos kodekso alternatyvos skiriasi tiek savo turiniu, tiek teisinio reguliavimo pokyčiais. Lietuvos ir užsienio teisės mokslininkų ir praktiškų vertinimu⁶⁵, kodifikavimas, visų pirma, turi apriboti biurokratiją ir suteikti daugiau laisvės teisinių santykių subjektams patiems nusistatyti savo teisinių santykių ribas. Teisės aktų nuostatos turi suteikti pagrindą šių santykių formavimui, tačiau teisiniai imperatyvai negali pernelyg varžyti asmenų pasirinkimo laisvės. Todėl vienas esminių atskaitos taškų, renkantis Statybos kodekso alternatyvą, galėtų būti perteklinio reguliavimo ir biurokratijos atsisakymas.

Kitas aspektas, kuriuo remiantis turi būti atrinkta Statybos kodekso alternatyva, – alternatyvos rezultatų atitiktis viešojo administravimo principams, taikomiems teisėkūrai⁶⁶:

- a) nepiktnaudžiavimo valdžia principas;
- b) teisės aktų galios nukreipimo į ateitį principas;
- c) teisės viešumo principas;
- d) teisinio reguliavimo aiškumo, suprantamumo, neprieštaravimo, teisės aktų formuluočių tikslumo principas;
- e) prigimtinio teisingumo principas.

Šiais oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje apibrėžtais⁶⁷ principais turi būti grindžiama kiekviena viešojo administravimo subjekto išleista nauja arba keičiama elgesio taisyklė. Sistemingai įgyvendinant teisėkūros principus iš esmės būtų užtikrintas ir straipsnyje pateiktų kertinių klausimų išsprendimas.

Išvados

Apibendrinant pasakytina, kad statybos procesą reguliuojančių teisės aktų reforma Lietuvoje yra būtina, siekiant išvengti perteklinių reikalavimų statybos procesui ir jo dalyviams, užtikrinti biurokratijos mažinimą ir skatinti statybos procese dalyvaujančių subjektų atsakomybę. Geroji užsienio šalių praktika atskleidžia, kad būtent teisės aktų kodifikavimas yra efektyviausia priemonė, padedanti užtikrinti sklandų statybos procesą. Todėl ir Lietuvoje buvo priimtas politinis sprendimas parengti Statybos kodeksą. Siekiant tinkamai pasiruošti Statybos kodekso rengimui, buvo priimtas Statybos kodekso Koncepcijos projektas, kuriame išskiriamos esminės šiuo metu galiojančio teisinio reguliavimo problemos, Statybos kodekso tikslai ir prognozuojama nauda statybos procesui Lietuvoje.

Akcentuojama, kad Statybos kodekso rengimas yra kompleksiškas procesas, apimantis ne tik įstatymų ir poįstatyminių teisės aktų konsolidaciją (kiekybinis matas), bet ir būtiną peržiūrą itin plačiai reguliuojamoje statybos srityje (kokybinis matas). Kodifikavimo procesui svarbus esamos teisinės bazės ištyrimas ne tik praktiniu, bet ir

⁶⁵ Vertinimas buvo išsakytas Tarptautinėje ir Nacionalinėje konferencijose.

⁶⁶ Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinė teisė. Bendroji dalis. Vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 119–120.

⁶⁷ Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d., 2009 m. kovo 2 d., 2000 m. spalio 18 d., 2005 m. gruodžio 12 d., 2001 m. lapkričio 29 d. nutarimai.

moksliniu aspektu. Kadangi Lietuvos ir užsienio teisinėje literatūroje nėra gausu statybos teisinius santykius analizuojančių šaltinių, kodifikavimo procese svarbu pasitelkti Lietuvos ir užsienio teisės mokslininkų ir praktikų patirtį.

Šio tyrimo 5 dalyje atskleidžiamas skirtingas Europos Sąjungos valstybių teisės mokslininkų ir praktikų požiūris į statybą reglamentuojančių teisės aktų kodifikavimą. Dalis teisės atstovų pritaria tam, kad statybos teisinio reglamentavimo kodifikavimas yra veiksmingas statybos procesų valdymo įrankis, kiti tokį kodifikavimą laiko per- teklina teisės aktų reforma. Tam įtaką daro ne tik valstybės išsivystymo lygis, bet ir kultūriniai bei politiniai veiksniai. Nepaisant skirtingų pozicijų, dauguma teisės mokslininkų ir praktikų pritaria, kad, nepriklausomai nuo statybos teisinio reglamentavimo formos, siekiant, kad jis būtų naudingas, reglamentavimas turi būti nuoseklus ir tikslingas.

Kultūrine, geografinė ir teisine prasme Lietuvai arčiausių valstybių – Estijos ir Lenkijos – patirtis leidžia formuoti išvadą, kad Baltijos šalių regione statybos teisinių santykių kodifikavimas yra būtinas ir rekomenduojamas.

Teisės aktų kodifikavimu siekiama supaprastinti statybos procesą ir užtikrinti teisinį skaidrumą bei vientisumą. Nepriklausomai nuo kodekso apimties ir turinio, to galima pasiekti Statybos kodeksu įgyvendinus kertinius jam keliamus uždavinius (teisinio reguliavimo apimties mažinimą, viešojo ir privataus sektoriaus atsakomybės skatinimą ir teisinio reguliavimo pastovumą) ir užtikrinus esminių principų bei vertybių apsaugą. Estijos pavyzdys atskleidžia, kad tinkamai susisteminti teisės aktai padeda atsikratyti paveldėtos postsovietinės kultūros, kuriai būdinga didelė teisės aktų apimtis ir paini jų struktūra.

Būtina pažymėti, kad teisės aktų kodifikavimas yra veiksmingas tik tuo atveju, jei jis atliekamas tikslingai, nusistačius vertybinį pagrindą ir pagrindinius teisėkūros principus. Statybos kodeksas turi turėti tiksliai apibrėžtą taikymo sritį, nepamirštant, kad kartais mažesnė teisės akto apimtis suteikia daugiau aiškumo ir skaidrumo. Pagrindinis kodifikavimo tikslas – ne tiesiogiai sujungti teisės aktus, t. y. atlikti normų konsolidaciją, bet kokybiškai pertvarkyti reguliavimą.

CODIFICATION OF CONSTRUCTION LEGISLATION: CHOICE OF DIRECTION

Evaldas Klimas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Guoda Balsytė

Law firm WALLESS, Lithuania

Summary. This article examines the need for codification of the legal acts of the Republic of Lithuania regulating construction. It is noted that the current legislation does not ensure stability and efficiency of the construction process. The construction process is

subject to excessive procedural and bureaucratic requirements, and contradictions between the norms of legal acts of different levels can be found. Therefore, the issue of legislative reform is increasingly being raised in the market.

Construction law has not been extensively studied in the Lithuanian legal literature so far. Therefore, we consider it necessary to analyze the legal regulation of construction and to review the need for reform on the basis of the good practice of foreign countries.

This article discusses the fundamental principles and values that the regulation of construction legal relations must ensure. It assesses how the current legislation ensures the implementation of these principles. The article sets out the challenges for codification, the implementation of which would help to make the legal framework more coherent and clearer, more responsive to developments and reduce financial, human and time costs. It also identifies and analyses the most common challenges to construction regulation in different regions of the European Union. After summarizing the main objectives of the legal framework, three codification alternatives are presented, with different scope and structure of the Code. The analysis presented in the paper is based on an assessment of the functioning of the current legal system and an analysis of best practices in foreign countries. The article is based on the positions of legal scholars and practitioners expressed during scientific and practical conferences (international and national).

Keywords: Building code, codification of legislation, concept, scientific-practical conference, best foreign practice.

Evaldas Klimas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto docentas, socialinių mokslų (teisė) daktaras, advokatų profesinės bendrijos „Wallless“ partneris. Mokslinių tyrimų kryptys: teritorijų planavimo ir statybos teisė, žemės teisė, aplinkos apsaugos teisė, nuosavybės teisių apsauga, viešojo intereso gynimas.

Guoda Balsytė, teisės magistrė, advokatų profesinės bendrijos „Wallless“ teisininkė. Mokslinių tyrimų kryptys: teritorijų planavimo ir statybos teisė.

Evaldas Klimas, Associate Professor at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (law), partner at law firm WALLESS. Research interests: territorial planning and construction law, land law, environmental law, protection of property rights, protection of the public interest.

Guoda Balsytė, Master of Law, Associate at law firm WALLESS. Research interests: territorial planning and construction law.

IŠIEŠKOJIMO IŠ HIPOTEKA AR ĮKEITIMU ĮKEISTO TURTO TREČIŲJŲ ASMENŲ NAUDAI PROBLEMAS

Remigijus Jokubauskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: remigijus.jokubauskas@mruni.eu

Vigintas Višinskis

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: vigris@mruni.eu

Pateikta 2022 m. rugpjūčio 22 d., parengta spaudai 2022 m. lapkričio 7 d.

DOI: 10.13165/JUR-22-29-2-06

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos išieškojimo iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto trečiųjų asmenų naudai problemos. Analizuojama, kaip turi būti suderinama hipoteka ar įkeitimu užtikrinto reikalavimo apsauga bei veiksmingo priverstinio vykdymo proceso tikslas, kai kyla poreikis atlikti išieškojimą iš įkeisto turto. Straipsnyje vertinama, kokios procesinės problemos kyla antstoliui siekiant atlikti išieškojimą iš tokio turto, koks yra hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus teisinis statusas bei teisės ir pareigos vykdymo procese. Teisminė praktika rodo, kad viena esminių problemų atliekant tokio išieškojimo procedūras yra hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus nesutikimas dėl išieškojimo iš jam įkeisto turto. Nagrinėjama, kaip turėtų būti reiškiamas toks sutikimas, kokios teisinės pasekmės kyla kreditoriui prieštaraujant tokiam išieškojimui, kokiais atvejais išieškojimas iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto galimas kreditoriui nesutinkant. Taip pat analizuojama, kaip priverstinio vykdymo procese turėtų būti organizuojamas hipoteka ar įkeitimu įkeistas turtas.

Reikšminiai žodžiai: vykdymo procesas, hipoteka, įkeitimas, priverstinio vykdymo priemonės.

Įvadas

Priverstinis vykdymas yra viena realios asmenų teisių apsaugos garantijų, kuri užtikrina veiksmingą vykdomųjų dokumentų vykdymą, taip siekiant atkurti socialinę

taiką, išlaikant išieškotojo ir skolininko interesų pusiausvyrą. Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Hornsby prieš Graikiją* pripažino, kad teismo sprendimo vykdymas yra integrali Konvencijos 6 straipsnyje reglamentuojamo „proceso“ dalis¹ ir teisės į teisingą teismą garantijos yra taikomos priverstinio vykdymo procese. Nacionalinių teisių praktikoje pagrįstai pripažįstama, kad teismo sprendimo realus įvykdymas yra sudėtinė asmens teisės į teisingą procesą dalis². Be to, kaip nurodoma teisės doktrinoje, teisės į teisingą teismo garantijos taikomos ir vykdymo procese: „<...> teisės į teisingą teismą garantijos (pagrindiniai proceso principai) turi būti užtikrinamos ir vykdymo procese. Toks asmens teisių apsaugos standartų taikymas vykdymo procese rodo, kad vykdymas turėtų būti suprantamas kaip teismo proceso integrali dalis, kuriame šio proceso principai taip pat turi būti taikomi, siekiant veiksmingos teisės į teismą (veiksmingo sprendimo vykdymo) apsaugos“³. Taigi visi vykdymo procese atliekami veiksmai (įskaitant valstybės) turi būti nukreipti į tikslą veiksmingai ginti pažeistas teises ir užtikrinti realią vykdymo proceso šalių ir jame dalyvaujančių asmenų teisių apsaugą. Be to, vykdymo procesas pasižymi imperatyviu reguliavimo metodu⁴ ir visi šio proceso dalyviai privalo griežtai laikytis Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK)⁵ bei jo pagrindu priimtų kitų teisės aktų nustatytos teismo sprendimų vykdymo proceso tvarkos⁶.

Efektīvus išieškojimas iš skolininko turto yra neatsiejama veiksmingo priverstinio piniginio pobūdžio teismo sprendimų vykdymo dalis. Priverstinis išieškojimas iš skolininko turto yra viena priverstinio vykdymo priemonių (CPK 624 straipsnio 2 dalies 1 punktą). Išieškojimo iš skolininko turtinių teisių tvarka yra reglamentuojama CPK 749–752 straipsniuose. Išieškojimo iš turtinių teisių vykdymo teisinis pagrindas – antstolio patvarkymas areštuoti skolininko turtines teises, kuris prilyginamas turto arešto aktui (CPK 749 straipsnis). CPK 739 straipsnyje numatytos pinigų sumos, iš kurių išieškoti negalima.

Išieškojimas iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto skolininko turto trečiojo asmens naudai yra viena iš priverstinio vykdymo priemonių (CPK 747 straipsnis). Šios priverstinės vykdymo priemonės tikslas yra patenkinti išieškotojo reikalavimą realizuoti skolininko hipoteka ar įkeitimu įkeistą turtą. Pati tokios priverstinio vykdymo priemonės koncep-

¹ „Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. kovo 19 d. sprendimas byloje *Hornsby prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 18357/91, para. 40“, HUDOC paieška, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 4 d., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>.

Angl. <...> *execution of a judgment given by any court must therefore be regarded as an integral part of the “trial” for the purposes of Article 6.*

² „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. spalio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-494-701/2015“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresdimupaieska/tekstas.aspx?id=c840798f-37f5-4771-a2d8-d009606f3e18>.

³ Marius Žemkauskas, Mykolas Kirkutis, Vigintas Višinskis, „Bendrųjų civilinio proceso principų taikymas vykdymo procese“, *Jurisprudencija* 27, 2 (2020).

⁴ *Ibid.*

⁵ „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 36-1340.

⁶ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. rugsėjo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-341/2007“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresdimupaieska/tekstas.aspx?id=05d63ff5-766d-4d71-8bc2-ffd21a08a12f>.

cija kelia daiktinės ir vykdymo proceso teisės suderinamumo problemą: kaip suderinti kreditoriaus, kurio naudai hipoteka ar įkeitimu įkeistas daiktas, interesų apsaugą ir išieškotojo, siekiančio kuo veiksmingesnio vykdomojo dokumento įvykdymo, be kita ko, nukreipiant į išieškojimą iš tokio turto priverstine tvarka, interesus?

Nors įprastai priverstinio vykdymo procese hipotekos ar įkeitimo kreditorius, kuriam įkeistas skolininko turtas (jei jis nėra išieškotojas), nedalyvauja, CPK nustato, kad toks kreditorius taip pat gali būti įtraukiamas į priverstinio turto realizavimo procedūrą ir jam kyla atitinkamos procesinės teisės ir pareigos. Tačiau kyla klausimas, kokiomis teisės normomis grindžiamas hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus įtraukimas į vykdymo procesą? Daiktinės teisės nuostatos, reglamentuojančios hipoteką ir įkeitimą, nenustato hipotekos ar įkeitimo kreditoriui pareigų, susijusių su kitų jo skolininko įsipareigojimų vykdymu. Be to, pats vykdymo procesui, kitaip nei kolektyvinio pobūdžio nemokumo procesui (juridinių ar fizinių asmenų), nebūdingas siekis koordinuoti visas skolininko kreditorių gynybos priemones. Atvirkščiai, priverstinis vykdymo procesas įprastai yra teisinis santykis, susiklostantis tarp išieškotojo, skolininko ir antstolio (valstybės įgalioto asmens). Vykdomo procesas visada pradedamas tik išieškotojui pateikus antstoliui vykdyti vykdomąjį dokumentą priverstine tvarka. Todėl hipotekos ar įkeitimo kreditorius gali nežinoti apie priverstinio vykdymo veiksmų pradėjimą jo skolininko atžvilgiu, tačiau jis gali būti įtraukiamas į šį procesą, kilus poreikiui išieškojimą nukreipti į įkeistą turtą. Todėl kyla klausimai: koks procesinis statusas tenka hipotekos įkeitimo kreditoriui pradėjus prieš jo skolininką vykdomo procesą ir siekiant nukreipti išieškojimą trečiojo asmens naudai į hipoteką ar įkeitimu įkeistą turtą, kokias teises ir pareigas tokiu atveju turi toks privilegijuotas kreditorius?

Remiantis CPK 747 straipsnyje nustatyta tvarka matyti, kad įstatymas suteikia teisę antstoliui išieškoti iš hipoteką ar įkeitimu įkeisto turto trečiojo asmens naudai tik gavus hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus pritarimą. Ar tai reiškia, kad toks kreditorius privalo bendradarbiauti su antstoliu, vykdomo procese šalimis tokiu atveju? Kokios teisinės pasekmės kyla kreditoriui pareiškus nesutikimą dėl išieškojimo iš tokio įkeisto turto? Ar kreditoriaus teisė nesutikti išieškoti iš hipoteką ar įkeitimu įkeisto turto yra absoliuti subjektinė teisė, ar ne? Nors CPK 747 straipsnio 4 dalis nustato, kad išieškojimas iš hipoteką ar įkeitimu įkeisto turto leidžiamas tik esant kreditoriaus, kurio naudai turtas įkeistas, pritarimui, jau kelis dešimtmečius formuojama teismų praktika rodo, kad nepaisant minėtame straipsnyje nustatytos teisės normos imperatyvaus pobūdžio, kreditoriaus nesutikimas ne visais atvejais užkerta kelią išieškojimui iš hipoteką ar įkeitimu įkeisto turto⁷. Tačiau, paneigus hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus minėtos teisės absoliutumą, kyla klausimas, kokiais atvejais toks minėtos teisės ribojimas yra pateisinamas.

⁷ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2004“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 21 d.“; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-467-684/2017“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=45582f07-a861-4414-bd9b-527c03f802e3>.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti išieškojimo iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto trečiųjų asmenų naudai procesines problemas priverstinio vykdymo procese. Siekiant šio tikslo keliami tokie uždaviniai: i) aptarti priverstinio vykdymo ir hipotekos ir įkeitimo suderinamumo problemą išieškant iš įkeisto turto trečiojo asmens naudai; ii) išanalizuoti ieškojimo iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto be kreditoriaus sutikimo pagrindus; iii) nustatyti išieškojimo nukreipimo į hipoteka ar įkeitimu įkeistą turtą įgyvendinimo tvarką ir pateikti jos tobulinimo siūlymus; iv) nustatyti hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus procesinį statusą priverstinio vykdymo procese; v) išnagrinėti hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto realizavimą nustačius privilegijuoto kreditoriaus piktnaudžiavimą teisėmis.

Šio straipsnio aktualumą pagrindžia teisės tyrimų stoka ir teismų praktikoje kylantys neaiškumai dėl CPK 747 straipsnio taikymo. Išieškojimo iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto trečiųjų asmenų naudai problemos Lietuvos teisės doktrinoje dar nebuvo analizuotos, nėra atlikta jų suderinamumo tyrimo analizė. Tačiau kai kurie šiame straipsnyje analizuojami klausimai buvo iš dalies aptarti ankstesniuose teisės doktrinos darbuose⁸. Užsienio teisės doktrinoje vykdymo proceso tematika nagrinėta W. A. Kennett⁹, C. H. Van Ree ir A. Uzelaco¹⁰ darbuose. Pažymėtina, kad straipsnyje analizuojamoms problemoms nėra skirta dėmesio ir tarptautinėse rekomendacijose, susijusiose su veiksmingo vykdymo proceso užtikrinimu¹¹.

Tyrimė taikyti įprasti tokio pobūdžio darbuose metodai: dokumentų analizės, sisteminis, loginis, apibendrinamasis. Darbe daugiausia dėmesio skiriama sisteminių Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) daiktinę teisę ir CPK vykdymo procesą reglamentuojančių teisės normų tarpusavio santykio ir teismų praktikos analizei. Pritaikius loginį ir apibendrinamąjį metodus daromos išvados ir teikiami siūlymai vykdymo procedūrų taikymui tobulinti.

⁸ Egidija Stauskienė, „Teisinė vykdymo proceso prigimtis“, *Jurisprudencija* 91, 1 (2007): 72–77; Vigintas Višinskis, „Teismo sprendimų vykdymo procesinės problemos“ (daktaro disertacijos santrauka, Lietuvos teisės akademija, 1999); Vigintas Višinskis, „Kai kurios turto realizavimo vykdymo procese problemos“, *Jurisprudencija* 77, 69 (2005); Vigintas Višinskis, „Ginčai dėl turto realizavimo vykdymo procese aktų pripažinimo negaliojančiais“, *Jurisprudencija* 12, 102 (2007): 37–44; Stasys Vėlyvis, Vigintas Višinskis ir Inga Žalėnienė, „Antstolio procesinių veiksmų apskundimas“, *Jurisprudencija* 1, 91 (2007): 21–27, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/2770>;

⁹ Wendy A. Kennett, *Enforcement of Judgments in Europe* (Oxford University Press, 2001).

¹⁰ Cornelis Hendrik van Rhee, Alan Uzelac, *Enforcement and Enforceability – Tradition and Reform* (Intersentia, 2010).

¹¹ „Consultative Council of European Judges Opinion No. 13 (2010) on the Role of Judges in the Enforcement of Judicial Decisions, para. 6–8“, žiūrėta 2021 m. rugpjūčio 26 d., <https://rm.coe.int/168074820e>; „Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2003)17 of the Committee of Ministers to Member States on Enforcement; *The Good practice guide on enforcement of judicial decisions* prepared by European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) (2015)“, žiūrėta 2021 rugpjūčio 26 d., <https://rm.coe.int/european-commission-for-the-efficiency-of-justice-cepej-good-practice-/16807477bf>.

1. Priverstinio vykdymo bei hipotekos ir įkeitimo suderinamumo problema

Veiksmingos pažeistų teisių gynybos reikalavimas, kylantis iš teisės į teisingą teismą, reikalauja, kad vykdymo procesas būtų operatyvus ir ekonomiškai. Klausimai, susiję su skolininko turto realizavimu ir išieškojimo nukreipimu į šį turtą, turi būti atliekami taip, kad nebūtų pažeistos Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje nustatytos teisės į teisingą teismą garantijos. Tačiau priverstinio vykdymo veikslių kompleksiskumas, sudėtingumas, daiktinės teisės ir specifinio turto, į kurį nukreipiamas išieškojimas, ypatumai, kelia klausimų, kaip rasti tinkamą pusiausvyrą tarp veiksmingo priverstinio vykdymo proceso ir kitų asmenų, turinčių teises į skolininkui nuosavybės teise priklausantį turtą, interesų apsaugos. Viena tokių problemų kyla tais atvejais, kai vykdymo procese tenka ieškoti pusiausvyros tarp išieškotojo ir kreditoriaus, kuriam įkeistas skolininko turtas, interesų apsaugos, nukreipiant išieškojimą į įkeistą daiktą. Daiktinės ir priverstinio vykdymo normų suderinamumo analizės stoka teisės doktrinoje lemia klausimus, kaip šis balansas turi būti pasiektas, ir neaiškumus, kokias teises ir pareigas tokiu atveju turi suinteresuoti asmenys.

Hipoteka ir įkeitimas yra daiktinės teisės, skirtos asmens, kurios naudai jos užregistruotos, teisių apsaugai, skolininkui tinkamai neįvykdžius prievolės. Hipoteka – daiktinė teisė į svetimą nekilnojamąjį daiktą, kuria užtikrinamas esamos ar būsimos turtinės prievolės įvykdymas, kai įkeistas turtas neperduodamas kreditoriui (CK 4.170 straipsnio 1 dalis). Įkeitimas yra daiktinė teisė į svetimą kilnojamąjį turtą ir turtines teises, kuria užtikrinamas esamo ar būsimos turtinio išpareigojimo įvykdymas (CK 4.198 straipsnio 1 dalis). Tiek hipoteka, tiek įkeitimas gali būti sutartinis ar priverstinis (CK 4.175 straipsnio 1 dalis, 4.199 straipsnio 1 dalis). Vertinant hipotekos kaip daiktinės teisės ypatumus, teisės doktrinoje nurodoma, kad „<...> hipotekos priskyrimas prie daiktinių teisių suponuoja, kad hipotekai būdingi visi daiktinės teisės požymiai, kuriais pasižymi daiktinės teisės į svetimą turtą (lot. *ius in re aliena*). Tai absoliuti teisė, kuri galioja ne tik inter partes (liet. tarp šalių), bet ir erga omnes (t. y. hipoteką šios daiktinės teisės turėtojas gali panaudoti prieš trečiuosius asmenis)“¹².

„Hipoteka suteikia šios daiktinės teisės turėtojui teisę patenkinti hipoteka užtikrintą reikalavimą iš hipotekos objekto vertės pirmiau už kitus skolininko kreditorius“ (CK 4.170 straipsnio 3 dalis). Lietuvos kasacinis teismas yra išaiškinęs, kad „hipoteka, kaip skolinio išpareigojimo įvykdymo nekilnojamojo daikto įkeitimu užtikrinimo būdas, pasižymi greitomis, supaprastintomis kreditoriaus reikalavimo patenkinimo procedūromis. Hipotekos institutą sudarančios materialiosios teisės normos suteikia hipotekos kreditoriui privilegijuotą padėtį prieš kitus kreditorius siekiant priverstinio skolos išieškojimo iš įkeisto turto“¹³. Viena esminių hipotekos kaip daiktinės teisės ypa-

¹² Autorių kolektyvas, *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras Ketvirtoji knyga: daiktinė teisė hipoteka* (Lietuvos notarų rūmai, 2022), 11, https://www.notarurumai.lt/data/public/uploads/2020/11/daiktine-teise_hipoteka.pdf.

¹³ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-307-2010“, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., Infoplex, <https://www.infoplex.lt/tp/165336>.

tybių yra ta, kad „jeigu hipotekos sandoryje nenustatyta kitaip, įkeistas daiktas gali būti perleidžiamas kito asmens nuosavybėn. Perleidžiant įkeistą daiktą kito asmens nuosavybėn, hipoteka seka paskui daiktą, jeigu CK nenustatyta kitaip“ (CK 4.170 straipsnio 6 dalis). Tai reiškia, kad hipoteka seka paskui daiktą nepriklausomai nuo daikto savininko pasikeitimo.

Vykdomo procese, vykdant piniginio pobūdžio sprendimus, neretai reikia realizuoti skolininko turtą. Į skolininko turtą, iš kurio galimas išieškojimas, patenka visas turtas, įskaitant ir turtą, kuris yra apskunkintas hipoteka ar įkeitimu. Todėl savaime vien ta aplinkybė, kad skolininko turtas yra įkeistas, nereiškia, kad iš jo negali būti atliekamas išieškojimas. Kaip pripažįstama teisės doktrinoje, skolininko turto realizavimas – vienas iš pagrindinių vykdymo proceso etapų, iš esmės veikiančių viso vykdymo proceso sėkmę¹⁴.

Tačiau būtent dėl hipotekos ir įkeitimo kaip daiktinės teisės ypatumų išieškojimas iš tokio turto kelia klausimų. Visų pirma, galima situacija, kai hipotekos ar įkeitimo kreditorius nėra išieškotojas, tačiau realizuojant jam įkeistą turtą tai reiškia intervenciją į hipotekos kreditoriaus ir skolininko, kurio atžvilgiu vykdomi priverstinio vykdymo veiksmai, skolinius teisinius santykius. Minėta, kad hipoteka ir įkeitimas gali būti sutartinis ar priverstinis, todėl, atitinkamai priverstinio vykdymo procese nukreipiant išieškojimą į tokį turtą, tai lemia ir tokio skolininko kreditoriaus interesų suvaržymą. Kreditorius, kurio reikalavimas užtikrintas hipoteka ar įkeitimu, turi teisėtą lūkestį, kad, skolininkui neįvykdžius prievolės, jo reikalavimas bus apsaugotas hipoteka ar įkeitimu įkeistu turtu, reikalavimas bus tenkinamas specialia CK nustatyta tvarka. Be to, kreditorius, prieš sudarydamas sandorį, kurio vykdymas užtikrintas hipoteka ar įkeitimu, apskaičiuoja įkeičiamo turto objekto vertę, jo galimą nusidėvėjimą, praradimo riziką ir kitas reikšmingas aplinkybes. Nukreipus išieškojimą į hipoteka ar įkeitimu įkeistą turtą, lieka neaiški ir hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus procesinė padėtis vykdymo procese.

Sprendžiant šiame straipsnyje keliamas problemas, aktualus ir CK ir CPK santykis, reglamentuojantis hipotekos, įkeitimo ir priverstinio vykdymo veiksmus. CK teisės normose, reglamentuojančiose daiktines teises, nėra reglamentuojami su vykdymo procesu susiję klausimai. Atitinkamai CPK nuostatos, reglamentuojančios išieškojimą iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto daikto, nereglamentuoja materialinių teisinių santykių, nors nustato hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus teises ir pareigas (jas detalizuoja CPK 747 straipsnį aiškinanti teismų praktika). Todėl kyla CK daiktinės teisės normų ir CPK priverstinį vykdymo procesą reglamentuojančių teisės normų santykio problema. Šių teisės aktų taikymo suderinamumo klausimą sprendžia CPK 745 straipsnio 1 dalis, nustatanti, kad „išieškojimas iš hipoteka įkeisto turto, įkeitimu įkeisto turto, daikto sulaikymo teise sulaikyto daikto vykdomas pagal bendras vykdymo proceso taisykles su šiame skyriuje numatytomis išimtimis tiek, kiek to nereglamentuoja“ CK. Jeigu yra CPK ir CK nuostatų prieštaravimų, taikomos CK nuostatos. Taigi CPK nuostatos, reglamentuojančios išieškojimą iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto turi būti suderintos su CK ir esant prieštaravimų tarp minėtų teisės aktų, pirmenybė teikiama CK nuosta-

¹⁴ Vigintas Višinskis, „Kai kurios turto realizavimo vykdymo procese problemos“, *Jurisprudencija* 77, 69 (2005).

toms, reglamentuojančioms daiktines teises.

Įstatymas nustato specialią išieškojimo trečiųjų asmenų naudai iš hipoteka ar įkeitimo įkeisto turto tvarką. Visų pirma, antstolis, nusprendęs atlikti išieškojimą iš tokio turto, turi informuoti hipotekos įkeitimo kreditorius. Remiantis CPK 747 straipsnio 1 dalimi, „išieškodamas iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto skolininko turto, antstolis raštu kreipiasi į hipotekos ar įkeitimo kreditorius, siūlydamas duoti sutikimą, kad būtų išieškoma iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto skolininko turto“. Tuo atveju, jei hipotekos ar įkeitimo kreditorius sutinka, jis turi duoti įstatyme nustatytos formos sutikimą. Remiantis CPK 747 straipsnio 2 dalimi, „savo sutikimą, kad būtų išieškoma iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto skolininko turto, hipotekos ar įkeitimo kreditorius pateikia raštu. Davęs tokį sutikimą, hipotekos ar įkeitimo kreditorius netenka teisės reikalauti vykdyti išieškojimą iš įkeisto turto perduodant šį turtą jam administruoti ar vykdyti išieškojimą iš įkeisto turto CK 4.219 ir 4.220 straipsniuose nustatyta tvarka“. Tačiau hipotekos ar įkeitimo kreditorius turi teisę ir nesutikti su išieškojimu iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto. „Jeigu hipotekos ar įkeitimo kreditorius nesutinka, kad būtų išieškoma iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto, arba per keturiolika dienų nepateikia antstoliui savo rašytinio sutikimo dėl išieškojimo, išieškoti iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto negalima“ (CPK 747 straipsnio 3 dalis). Remiantis minėto straipsnio ketvirta dalimi, jeigu hipotekos ar įkeitimo kreditorius sutinka, kad būtų išieškoma iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto skolininko turto, išieškojimas iš tokio turto vykdomas CPK VI dalyje nustatyta tvarka.

Apibendrinant CPK 747 straipsnyje nustatytą išieškojimo trečiųjų asmenų naudai iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto tvarką, matyti, kad antstolis turi informuoti hipotekos ar įkeitimo kreditorius apie ketinimą išieškoti iš jam įkeisto turto. Informavus apie tai kreditorius, jam suteikiama teisė nuspręsti – duoti sutikimą ar ne dėl išieškojimo iš jo naudai įkeisto turto. Taip pat įstatyme nustatytos kai kurios teisinės pasekmės, jei kreditorius duoda arba neduoda sutikimą dėl išieškojimo.

Tačiau nustatyta išieškojimo tvarka kelia klausimų dėl teisinio aiškumo bei vykdymo proceso dalyvaujančių asmenų teisių ir pareigų balanso užtikrinimo. Visų pirma, nėra aišku, kaip turėtų būti elgiamasi tuo atveju, jei kreditorius neduoda sutikimo išieškoti iš jam įkeisto turto. Lingvistinis CPK 747 straipsnio 3 dalies aiškinimas leidžia teigti, kad ši teisės norma yra imperatyvi ir kreditoriui sutikimo nedavus išieškojimas iš įkeisto turto yra draudžiamas. Tačiau šiame straipsnyje aptariamais teismų praktikos pavyzdžiais rodo, kad ši norma nėra laikytina imperatyvia ir išieškojimas yra galimas net ir nesant skolininko sutikimo. Bet kaip turėtų būti atliekamas išieškojimas, kaip turėtų būti taikomos CK nustatytos hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus interesų apsaugos taisyklės? Atitinkamai, iš CPK 747 straipsnyje nustatytos tvarkos nėra aišku, kokia yra hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus teisinė padėtis vykdymo procese. Ar toks asmuo turėtų būti laikomas išieškotoju, ar suinteresuotu asmeniu? Kokios yra jo teisės ir pareigos? Kokios teisinės pasekmės jam kyla davus ar nedavus sutikimą dėl išieškojimo? Taip pat kyla klausimas: kaip turėtų būti realizuojamas hipoteka įkeistas turtas iš varžytynių atsižvelgiant į tai, kad ši daiktinė teisė seka paskui daiktą?

2. Ieškojimas iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto be kreditoriaus sutikimo

Minėta, kad, remiantis CPK 747 straipsnio 3 dalimi, tuo atveju, kai „hipotekos ar įkeitimo kreditorius nesutinka, kad būtų išieškoma iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto, arba per keturiolika dienų nepateikia antstoliui savo rašytinio sutikimo dėl išieškojimo, išieškoti iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto negalima“. Šioje teisės normoje vartojamas žodis „negalima“ rodo šios teisės normos imperatyvumą, t. y. nesant kreditoriaus sutikimo (jam prieštaraujant) išieškojimas iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto negali būti atliekamas. Pažymėtina, kad kasacinio teismo praktikoje nurodyta, kad „<...> pagal CPK 747 straipsnyje nustatytą teisinį reguliavimą išieškojimas trečiųjų asmenų naudai iš įkeitimu ar hipoteka įkeisto skolininko turto galimas tik su hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus sutikimu“¹⁵. Taip pat pripažįstama, kad kreditoriaus sutikimas yra būtina sąlyga¹⁶. Įstatymas nenustato elgesio taisyklių, kaip tokiu atveju turėtų elgtis vykdymo proceso šalys ir antstolis. Vertinant, kad minėta teisės norma yra imperatyvi ir išieškojimas iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto yra draudžiamas nesant kreditoriaus sutikimo, tai reikštų, kad, nesant kito skolininko turto, išieškotojo vykdymo procese reikalavimas lieka nepatenkintas ir remiantis tuo, kad skolininkas neturi turto ar pajamų, iš kurių gali būti išieškoma, vykdomasis dokumentas yra gražinamas išieškotojui (CPK 631 straipsnio 1 dalies 1 punktą). Tačiau kyla klausimas: ar tokiu atveju vykdymo procesas atitiktų jam keliamus tikslus? Ar teisinga ir teisiškai toleruotina situacija, kai skolininkas nuosavybės teises valdo daiktinės teisės priemonėmis apsinkintą turtą ir į jį negali nukreipti išieškojimo išieškotojo naudai vien nesant hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus sutikimo? Ar tokiu atveju hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus interesai yra reikšmingesni nei išieškotojo interesas į kuo operatyvesnį jo reikalavimo patenkinimą vykdymo procese? Ar hipotekos ar įkeitimo kreditorius turi bendradarbiauti su antstoliu, vykdymo proceso šalimis, kai yra sprendžiamas išieškojimo klausimas?

Kasacinis teismas dar 2003 m., aiškindamas anksčiau galiojusias CPK normas, dėl tokio priverstinio išieškojimo priemonės, nesant hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus sutikimo, pripažino, kad tokio kreditoriaus teisės nėra absoliučios ir nesutikimas dėl išieškojimo gali būti laikomas piktnaudžiavimu civilinėmis teisėmis: „<...> nuostatos, kad vykdyti išieškojimą iš įkeisto ar hipoteka apsinkinto turto be įkaito turėtojo sutikimo negalima, nedaro hipotekos kreditoriaus, kaip įkaito turėtojo, teisių absoliučiomis. Nesutikimas gali būti ginčijamas, jeigu kiti kreditoriai įrodo, kad hipotekos kreditorius neprotingai delsia įgyvendinti savo teises ar kitaip piktnaudžiauja teise (CK 1.138 str.). Bet kuri civilinė teisė gali būti ginama, jeigu subjektas nepažeidžia civilinių teisių įgyvendinimo ir pareigų vykdymo principų. Vieno skolininko kreditorių teisių apsauga vykdoma pagal

¹⁵ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-47-403/2022“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 26 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresdimupaiseska/tekstas.aspx?id=267cc482-e3ed-452f-9828-2add2c7530e4>.

¹⁶ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-235-823/2019“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesaspresdimupaiseska/tekstas.aspx?id=5f626a4e-d916-4cca-a065-cdb676a5272d>.

ty kreditorių interesų derinimo ir teisių apsaugos priemonių pusiausvyros principus¹⁷. Šia kasacinio teismo praktika remiamasi ir kitose bylose¹⁸. Reikšmingas išaiškinimas dėl hipotekos ir kreditoriaus teisių apsaugos laikytinas balanso tarp tokio privilegijuoto ir kitų kreditorių interesų nustatymas. Minėta, kad vykdymas įprastai yra individualus procesas, susiklostantis, visų pirma, tarp vykdymo proceso šalių ir antstolio. Skirtingai nei nemokumo procesas, kuris savo esme yra kolektyvinis, nes jame dalyvauja įprastai visi skolininko kreditoriai ir kyla poreikis derinti visų kreditorių interesus, minėtas aiškinimas rodo ir tam tikrą kolektyvinį skolininko kreditorių interesų derinimo aspektą ir priverstinio vykdymo procese, skolininko kreditoriams esant skirtinguose teisiniuose santykiuose, t. y. vieniems inicijavus priverstinio vykdymo veiksmus, o kitiems ne, tiesiog turint reikalavimo ir daiktinę teisę į skolininką.

Visų pirma, kyla klausimas: kuo pagrįstas išieškojimas iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto, jei kreditorius tam nepritaria? Hipoteka suteikia teisę kreditoriui patenkinti hipoteka užtikrintą reikalavimą iš hipotekos objekto vertės pirmiau už kitus skolininko kreditorius (CK 4.170 straipsnio 4 dalis). Atitinkamai skolininkui neįvykdžius įkeitimu užtikrintos prievolės, įkeitimo kreditorius turi teisę patenkinti savo reikalavimą iš įkeisto daikto vertės pirmiau už kitus kreditorius (CK 4.198 straipsnio 4 dalis). Išanalizavus daiktinės teisės nuostatas, galima teigti, kad hipoteka ir įkeitimas savaime kreditoriumi nenustato pareigų dalyvauti priverstinio vykdymo veiksmuose, kurie atliekami skolininko atžvilgiu. Tai leidžia teigti, kad toks kreditorius tiesiog turi pirmenybės teisę specifine CK nustatyta tvarka gauti savo reikalavimo patenkinimą iš hipotekos ar įkeitimo įkeisto turto. Toks kreditorius savo daiktinių teisių įgyvendinimo neturi koordinuoti su kitais skolininko kreditoriais. Tačiau minėtas kasacinio teismo išaiškinimas leidžia daryti kelias išvadas.

Pirma, kasacinis teismas pripažino, kad hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus teisės nėra absoliučios. Teismas pavartojo ne kreditoriaus teisės gauti reikalavimo patenkinimą iš hipoteka ar įkeitimo įkeisto turto terminą, bet pažymėjo būtent tokio kreditoriaus teisės bendrąją prasmę, nesiedamas jų su konkrečia subjektine teise. Manytina, kad teismas siekė pripažinti, kad hipotekos ir įkeitimo kreditorius turi ne tik teises, bet ir atitinkamas pareigas, kylančias iš tokio pobūdžio reikalavimo užtikrinimo. Pripažinus, kad ši kreditoriaus subjektinė teisė nėra absoliuti (ji neatsiejama nuo atitinkamų pareigų), tai reiškia, kad kreditoriaus teisės duoti sutikimą dėl išieškojimo trečiojo asmens naudai iš jam hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto įgyvendinimas negali būti atsietas nuo tokiam kreditoriui kylančių pareigų vykdymo. Kaip pagrįstai nurodoma ir teismų praktikoje, teisės šaltiniai nustato ne tik teises, bet ir atitinkamas pareigas – nėra teisių be pareigų¹⁹. Priešingas hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus procesinės teisės vykdymo procese aiškinimas reikštų teisiškai ydingą situaciją, kai asmuo turi subjektinę teisę, bet

¹⁷ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2004“, Infoplex, žiūrėta 2022 m. liepos 21 d., <https://www.infolex.lt/tp/8713>.

¹⁸ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-235-823/2019“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=5f626a4e-d916-4cca-a065-cdb676a5272d>.

¹⁹ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-203/2000“, INFOLEX, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://www.infolex.lt/tp/18213>.

neturi pareigų, kurių vykdymą ir legitimizuoja, teisiškai pagrindžia tokios teisės buvimą ir įgyvendinimą. Toks hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus teisių vertinimas atitinką ir bendrąją teisių ir pareigų suderinamumo (balanso) sampratą²⁰.

Antra, teismas hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus pareigas siejo su bendrosiomis pareigomis privatinuose teisiniuose santykiuose ir draudimu piktnaudžiauti teise. Privilegijuoto kreditoriaus pareigos pažeidimas siejamas su aplinkybe, kad „<...> *kreditorius neprotingai delsia įgyvendinti savo teises ar kitaip piktnaudžiauja teise*“. Tai reiškia, kad kasacinis teismas kreditoriaus pareigos pažeidimą apibrėžė kaip neiginį (*neprotingas delsimas įgyvendinti savo teises*) ir teiginį (*piktnaudžiavimas teise*).

Draudimas piktnaudžiauti teisėmis yra bendrasis privatinuose teisiniuose santykiuose keliamas reikalavimas. Remiantis CK 1.137 straipsnio 3 dalimi, „draudžiama piktnaudžiauti savo teise, t. y. draudžiama įgyvendinti civilines teises tokiu būdu ir priemonėmis, kurios be teisinio pagrindo pažeistų ar varžytų kitų asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus ar darytų žalos kitiems asmenims arba prieštarautų subjektinės teisės paskirčiai“. Manytina, kad būtent šis draudimas piktnaudžiauti subjektinėmis teisėmis turėtų būti laikomas norminiu pagrindu sprendžiant dėl hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus teisės duoti sutikimą iš įkeisto turto įgyvendinimo. Šios subjektinės teisės įgyvendinimas vykdymo procese neturėtų pažeisti vykdymo procese dalyvaujančių asmenų teisių. Todėl, nepaneigiant vykdymo kaip individualaus teisinio santykio tarp išieškotojo ir skolininko prigimties, galima teigti, kad hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus subjektinės teisės įgyvendinimas priklauso ir nuo vykdymo procese dalyvaujančių asmenų interesų bei neturėtų būti nuo jų atsiejamas.

Tačiau kyla klausimas: kaip turėtų būti suprantamas „neprotingas delsimas įgyvendinti“ hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus teises? Pareigos hipotekos ar įkeitimo kreditoriui įgyvendinti savo daiktines teises per konkretų terminą nėra nustatyta. CK 4.196 straipsnio 1 dalyje tik nustatyta, kad „hipotekos kreditorius turi teisę reikalauti patenkinti hipoteka užtikrintą reikalavimą prieš terminą ir kreiptis į notarą dėl vykdomojo įrašo atlikimo ta pačia tvarka, kaip ir suėjus skolos grąžinimo terminui“, esant šiame straipsnyje nustatytoms aplinkybėms. Be to, pagal bendrąją taisyklę, reglamentuojančią hipotekos kreditoriaus reikalavimo įgyvendinimą, „jeigu per hipotekos sandoryje nustatytą terminą skolininkas neįvykdo įsipareigojimų arba atsiranda kiti hipotekos sandoryje nustatyti pagrindai, hipotekos kreditorius gali kreiptis į notarą dėl notaro vykdomojo įrašo atlikimo“ (CK 4.192 straipsnio 1 dalis). Taigi įstatymas tik suteikia hipotekos kreditoriui teisę, bet ne pareigą kreiptis dėl vykdomojo įrašo atlikimo. Todėl kyla klausimas: kodėl hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus neveikimas, t. y. reikalavimo į įkeistą turtą neįgyvendinimas, laikytinas piktnaudžiavimu?

Kasacinio teismo praktikoje vertinant CPK 747 straipsnio dalyje nustatytos kreditoriaus teisės įgyvendinimą taip pat nurodoma, kad, siekiant įrodyti netinkamą minėtos teisės įgyvendinimą, išieškotojas turi pateikti duomenis ne tik apie hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus piktnaudžiavimą teisėmis, bet ir tai, kad toks išieškojimas nepažeis privilegijuoto kreditoriaus interesų: „*Kreditorius, kurio reikalavimas nėra užtikrintas, siekdamas nugincyti privilegijuoto kreditoriaus nesutikimą išieškoti iš hipoteka*

²⁰ Alfonsas Vaišvila, *Teisinis personalizmas: teorija ir metodas* (Vilnius: Justitia, 2010), 291.

ar įkeitimu įkeisto turto turi pateikti įrodymus, patvirtinančius, kad vykdant išieškojimą jo naudai iš įkeisto turto nebus pažeisti privilegijuoto kreditoriaus teisės ir interesai bei jog pastarasis, nesutikdamas su išieškojimu iš įkeisto turto, piktnaudžiauja nesutikimo teise²¹.

Kreditoriaus piktnaudžiavimo problemą atskleidžia kita kasaciniame teisme nagrinėta byla²². Šioje byloje ieškovė kreipėsi į teismą, prašydama teismo leisti vykdyti išieškojimą iš atsakovui (kredito įstaiga) įkeisto atsakovo nekilnojamojo ir kilnojamojo turto be hipotekos kreditoriaus sutikimo. Ieškovė teigė, kad skolininko nekilnojamasis turtas buvo įkeistas atsakovei, kuri informavo antstolį, kad skolininkas yra skolingas 244 138,42 Eur ir atsakovas nesutinka prisijungti prie išieškojimo iš įkeisto skolininko turto. Įkeisto turto vertė – 569 868,85 Eur. Ieškovė argumentavo, kad jos 53 266,59 Eur reikalavimas gali būti patenkintas iš skolininko turto, o atsakovas nešiima jokių veiksmų skolai išieškoti ir taip piktnaudžiauja teise, nes be teisėto pagrindo varžo kitų kreditorių teises į skolos išieškojimą iš skolininko turto. Pirmosios instancijos teismas ieškovės ieškinį tenkino, o apeliacinės instancijos teismas sprendimą panaikinimo ir ieškovės ieškinį atmetė. Kasacinis teismas pritarė anksčiau formuotai teismų praktikai, kad hipotekos kreditoriaus teisė atsakyti duoti sutikimą dėl išieškojimo iš įkeisto turto nėra absoliuti ir pripažino, kad nors kreditoriaus piktnaudžiavimo teise klausimas kiekvienoje byloje teismo yra vertintinas individualiai, viena reikšmingiausių aplinkybių, rodančių kreditoriaus piktnaudžiavimą tokiu atveju yra tai, „<...> ar privilegijuotas kreditorius, nesutikdamas su išieškojimu iš įkeisto turto, piktnaudžiauja nesutikimo teise pažeisdamas teisėtus kreditoriaus, kurio reikalavimas neužtikrintas įkeitimu, interesus, yra įkeisto turto vertė ir jos santykis su įkeitimu užtikrinto kreditoriaus reikalavimo dydžiu“²³. Reikšmingomis aplinkybėmis kasacinis teismas laikė tai, kad byloje nebuvo nustatyta, kad atsakovo delsimas įgyvendinti savo daiktinę teisę lėmė hipoteka įkeisto turto vertė sumažėjimą, taip pat nėra reikšminga, ar hipotekos kreditorius pagrįstai vienašališkai prieš terminą nenutraukė su skolininku sudarytos kreditavimo sutarties. Be to, nustatyta, kad atsakovas, skolininkui laiku neįvykdžius įsipareigojimų, operatyviai kreipėsi į notarą išduoti vykdomąjį įrašą ir po to kreipėsi į antstolį dėl priverstinio vykdymo. Atsižvelgęs į tai, kasacinis teismas nustatė, kad atsakovas savo daiktinėmis teisėmis nepiktnaudžiavo.

Tačiau įkeisto turto vertės ir jos santykis su įkeitimu užtikrinto kreditoriaus reikalavimo dydžiu nustatytas taip pat kelia neaiškumų. Kaip nustatyti tokio turto vertę ir kreditoriaus reikalavimo dydį? Visų pirma, hipotekos ar įkeitimo sandorio metu nustatyto turto vertė praėjus tam tikram laikui gali pakisti. Todėl kyla klausimas: ar sprendžiant minėtą išieškojimo iš įkeisto turto problemą turėtų būti remiamasi tik hipotekos ar įkeitimo sandoryje nurodyta turto kaina? Atitinkamai kreditoriaus reikala-

²¹ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-467-684/2017“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=45582f07-a861-4414-bd9b-527c03f802c3>.

²² „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-235-823/2019“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=5f626a4e-d916-4cca-a065-cdb676a5272d>.

²³ *Ibid.*

vimo dydis kelia klausimų. Ar tokio reikalavimo dydis atitinka hipotekos ar įkeitimo sandoryje nustatytą reikalavimą? Manytina, kad tokiu atveju turėtų būti vertinama tai, kokia apimtimi skolininkas reikalavimą įvykdė ir kokio dydžio skola dar liko. Vykdamas sandorį, užtikrintą hipoteka ar įkeitimu, kreditoriaus reikalavimas turėtų atitinkamai mažėti, nes skolininkas moka pagrindinę skolą ir palūkanas. Sprendžiant dėl tokio kreditoriaus reikalavimo, turėtų būti įvertinamas reikalavimo pokytis, t. y. kokia konkretni skola lieka nesumokėta.

Įvertinus minėtoje kasacinio teismo nutartyje pateiktus išaiškinimus, galima teigti, kad, sprendžiant klausimą dėl hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus piktnaudžiavimo savo teise nesutikti su išieškojimu iš įkeisto turto, turėtų būti vertinama, ar kreditorius delsia įgyvendinti savo daiktines teises (tačiau toks kriterijus kelia teisinį neapibrėžtumą ir neaiškumą), koks yra santykis tarp įkeisto turto vertės ir įkeitimu užtikrinto reikalavimo. Pirmasis procesinio pobūdžio kriterijus gali būti nustatomas vertinant, kada kreditoriui atsirado teisė reikalauti savo reikalavimo ir kreiptis dėl išieškojimo iš įkeisto turto, kiek laiko kreditorius delsi atlikti tokius veiksmus. Sprendžiant dėl antrojo kriterijaus, susijusio su kreditoriaus turimo reikalavimo dydžiu ir įkeisto turto vertės nustatymu, visų pirma, nesant nustatyto kreditoriaus prieštaravimo dėl išieškojimo iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto, gali būti sunku nustatyti, koks konkrečią dieną yra nepadengtas reikalavimas privilegijuotam kreditoriui. Praktikoje gali pasitaikyti, kad kreditorius gali (dėl įvairių priežasčių) neatskleisti jau galbūt patenkintos jo turimo reikalavimo dalies. Tokiu atveju gali būti sunku nustatyti minėtą santykį tarp reikalavimo ir turto objekto vertės. Taip pat ginčas gali kilti dėl daikto vertės nustatymo, nes ji gali būti pasikeitusi. Pavyzdžiui, teismų praktikoje kreditoriaus piktnaudžiavimas buvo nustatytas tuo atveju, kai įkeisto turto vertė yra daugiau kaip septynis kartus didesnė nei atsakovo reikalavimo teisė²⁴.

Trečia, kyla klausimas: kaip turėtų būti suprantamas hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus prieštaravimas? Ar toks prieštaravimas turi būti motyvuotas? Ar jame turėtų būti nurodytos priežastys, kodėl kreditorius nesutinka su išieškojimu iš tokio turto? Minėta, kad CPK 747 straipsnyje hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus prieštaravimo turiniui reikalavimai nėra keliami. Tačiau pripažinus, kad šia teise negali būti piktnaudžiuojama, ir įvertinus teismų praktikoje taikomus kriterijus, manytina, kad kreditorius savo prieštaravimą turėtų motyvuoti, pagrįsti, dėl kokių priežasčių jis nesutinka su išieškojimu iš įkeisto turto. Be to, pažymėtina, kad vykdymo procese taip pat taikytinas ir rungtyniškumo principas (CPK 12 straipsnis)²⁵.

Apibendrinant formuojamą teismų praktiką galima teigti, kad hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus teisė nesutikti su išieškojimu iš jam įkeisto turto trečiojo asmens naudai nėra absoliuti ir priklauso nuo to, ar kreditorius šia teise naudojasi sąžiningai (neprotingai nedelsia įgyvendinti savo teisių ir jomis nepiktnaudžiauja). Tokia teismų

²⁴ „Vilniaus apygardos teismo 2022 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-1191-560/2022“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprennimupaiska/tekstas.aspx?id=53b5cf11-3c31-4287-8b49-d18c765be6a2>.

²⁵ Marius Žemkauskas, Mykolas Kirkutis, Vigintas Višinskis, „Bendrųjų civilinio proceso principų taikymas vykdymo procese“, *Jurisprudencija* 27, 2 (2020).

praktika iš esmės paneigia CPK 747 straipsnio 3 dalies imperatyvų pobūdį, taip sudarant sąlygas veiksmingam vykdymo procesui. Siekiant teisinio tikrumo ir aiškumo, CPK 747 straipsnio 3 dalyje nustatyta teisės norma turėtų būti keičiama, nustatant, kad hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus nesutikimas dėl išieškojimo iš įkeisto daikto trečiųjų asmenų naudai savaime neužkerta kelio išieškoti reikalavimą iš įkeisto turto nustačius privilegijuoto kreditoriaus nesąžiningumą. Tačiau suprantama, kad tokiu atveju kyla klausimas, kaip turėtų būti atliekamas išieškojimas nepaneigiant privilegijuotų kreditorių daiktinių teisių.

3. Išieškojimo nukreipimo į hipoteka ar įkeitimu įkeistą turtą įgyvendinimo tvarka ir jos tobulinimas

Pripažinus, kad hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus nepritarimas išieškojimui iš įkeisto turto savaime nepanaikina teisės nukreipti išieškojimą į tokį turtą, kyla klausimas, kaip tokiu atveju išieškojimas turėtų būti nukreipiamas į tokį turtą. Sprendžiant šį klausimą, toliau kyla poreikis ieškoti balanso tarp operatyvaus vykdymo proceso ir hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus daiktinių teisių apsaugos. CPK tokios išieškojimo įgyvendinimo tvarkos atskirai nereglamentuoja, todėl kyla klausimas, kaip turi elgtis vykdymo procese dalyvaujantys asmenys, jei hipotekos ar įkeitimo kreditorius prieštarauja išieškojimui iš jo naudai įkeisto turto. Ar tokiu atveju antstolis turi priimti patvarkymą išieškoti, nepaisant prieštaravimo? Ar vykdymo proceso šalys turėtų kreiptis į antstolį, prašydamos atlikti išieškojimą iš tokio turto? Ar tokia situacija laikytina ginču, kurį turėtų spręsti teismas?

Vienoje pirmųjų kasacine tvarka nagrinėtų bylų, kurioje buvo sprendžiama minėta problema, nurodyta, kad išieškotojas turi pateikti įrodymus apie hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus piktnaudžiavimą: „Kreditorius, kurio reikalavimas nėra užtikrintas, siekdamas nuginčyti privilegijuoto kreditoriaus nesutikimą išieškoti iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto turi pateikti įrodymus, patvirtinančius, kad vykdant išieškojimą jo naudai iš įkeisto turto nebus pažeisti privilegijuoto kreditoriaus teisės ir interesai bei jog pastarasis, nesutikdamas su išieškojimu iš įkeisto turto, piktnaudžiauja nesutikimo teise“²⁶. Taigi tuo atveju, kai hipotekos ar įkeitimo kreditorius prieštarauja išieškojimui iš įkeisto turto, tai reiškia, kad išieškotojas turėtų kreiptis į teismą su ieškiniu, prašydamas leisti išieškoti iš įkeisto turto²⁷. Tokiu atveju išieškotojas yra priverstas pradėti naują civilinę bylą, teikti ieškinį ir ginčo teisenos tvarka, siekdamas įrodyti privilegijuoto kreditoriaus piktnaudžiavimą CPK 747 straipsnio 3 dalyje nustatyta teise. Tačiau tokia išieškotojo teisės nukreipti išieškojimą iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto įgyvendinimo tvarka, pagal kurią reikėtų ieškinti ieškinį teisme, kelia klausimų, ar ji atitinkamai veiksminga

²⁶ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-467-684/2017“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiseska/tekstas.aspx?id=45582f07-a861-4414-bd9b-527c03f802c3>.

²⁷ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-235-823/2019“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiseska/tekstas.aspx?id=5f626a4e-d916-4cca-a065-cdb676a5272d>.

realizuojant proceso tikslus.

Pirma, išieškotojas vykdymo procese ir taip patiria neigiamas pasekmes, nes skolininkas gera valia nevykdo vykdomojo dokumento. Antra, ieškinio pareiškimas reiškia, kad išieškotojas turi patirti papildomų išlaidų (bylinėjimosi ir kitų išlaidų), iniciuoti naują civilinę bylą. Trečia, tokios civilinės bylos pradėjimas gali reikšti ir vykdymo veiksmų sustabdymą iki tol, kol bus priimtas sprendimas tokiaame procese. Ketvirta, kaip vienas iš teisių gynbos būdų vykdymo procese yra numatytas ieškinio pareiškimas, tačiau toks įstatymas nustato specifinį tokio ieškinio dalyką. Remiantis CPK 603 straipsnio 1 dalimi, „kiti asmenys gali pareikšti ieškinį dėl civilinės teisės, jeigu jis yra susijęs su turto, iš kurio išieškoma, priklausymu. Tokį ginčą nagrinėja teismas pagal ginčo teisenos taisykles“. Penkta, vykdymo procese, kuriame iš esmės neturėtų kilti papildomų ginčų, nagrinėjamų ginčo teiseną, toks ginčo sprendimas neatitiktų ir vykdymo proceso sampratos ir jame kylančių ginčų nagrinėjimo ypatumų. Atsižvelgus į šiuos argumentus, manytina, kad šiuo metu susiklosčiusi praktika, kai išieškotojas, siekdamas, kad išieškojimas būtų nukreiptas į hipoteka ar įkeitimu įkeistą turtą, turi reikšti ieškinį tokiam kreditoriui, pernelyg apsunkina jo teisių įgyvendinimą ir mažina vykdymo proceso veiksmingumą.

Tačiau nurodyti argumentai dėl šiuo metu susiklosčiusios praktikos galimo nepagrįstumo reikalauja pasiūlyti tokį minėtos problemos sprendimo būdą, kuris ne tik būtų priimtinas išieškotojui, bet ir hipotekos ar įkeitimo kreditoriui. Tokiu atveju privilegijuotas kreditorius turi turėti visas, įprastai ginčo teisenoje suteikimas teisės į teisingą procesą garantijas, pateikti savo poziciją ir argumentus.

Ieškant kito galimo minėtos problemos sprendimo būdo, siūlytina nustatyti tokia ginčo nagrinėjimo tvarką, kuri būtų atliekama vykdomojoje byloje, neinicijuojant atskiros civilinės bylos. Manytina, kad tokiu atveju, kai hipotekos ar įkeitimo kreditorius išreikštų nesutikimą dėl išieškojimo iš įkeisto turto, antstolis turėtų priimti patvarkyką, kuriuo būtų kreipiamasi teismą su pareiškimu prašant išduoti leidimą nukreipti išieškojimą į tokį turtą CPK 593 straipsnyje nustatyta tvarka. CPK 593 straipsnyje reglamentuojama antstolio ir kitų asmenų teisė kreiptis į teismą su pareiškimu dėl tam tikrų vykdymo veiksmų atlikimo. Būtent šiame straipsnyje nustatyta tokių pareiškimų nagrinėjimo tvarka turėtų būti sprendžiamas klausimas dėl CPK 747 straipsnio 3 dalyje nustatytos teisės įgyvendinimo. Tokiu atveju pareiškime teisme turėtų būti suformuluotas reikalavimas leisti vykdyti išieškojimą iš hipotekos ar įkeitimo kreditoriui įkeisto turto, nurodomos aplinkybės, susijusios su CPK 747 straipsnio 3 dalyje nustatytos teisės įgyvendinimu. Teismas turėtų vertinti aplinkybes, ar minėta teise kreditorius naudojasi sąžiningai ir ja nepiktnaudžiauja, t. y. antstolis turėtų pagrįsti, kad atsakovo atsisakymas leisti vykdyti išieškojimą neatitinka CPK 747 straipsnio 3 dalies taikymo sąlygų, o kreditorius gindamasis turėtų įrodyti, kad šią teisę įgyvendina tinkamai. Taip pat vertinant tokio pobūdžio ginčą svarstyтина, ar teismas nutartyje taip pat neturėtų nustatyti konkrečios hipotekos ar įkeitimo kreditoriui neįvykdytos prievolės dalies (sumos) ir įkeisto turto vertės. Atsižvelgiant į kasacinio teismo praktiką, tokio pobūdžio ginče turėtų būti nustatoma įkeisto turto vertė ir jos santykis su įkeitimu užtikrinto kreditoriaus reikalavimo dydžiu. Tokių aplinkybių nustatymas taip pat būtų reikšmingas ir antstoliui vėliau

tokį turtą realizuojant bei nustatant jo rinkos kainą (CPK 681 straipsnis), jei teismas nustatytų, kad CPK 747 straipsnio 3 dalyje nustatyta teise yra piktnaudžiaujama.

Siekiant užtikrinti veiksmingą hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus teisių gynybą, teismas turi užtikrinti visas teisės į teisingą teismą garantijas (Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis). Remiantis CPK 593 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad „šiam straipsnyje nurodyti pareiškimai nagrinėjami rašytinio proceso tvarka nepranešus suinteresuotiems asmenims, išskyrus atvejus, kai teismas pripažįsta, kad žodinis nagrinėjimas būtinas. Suinteresuotų asmenų neatvykimas į žodinį pareiškimo nagrinėjimą nekliudo jį išnagrinėti iš esmės“. Sprendžiant tokio pobūdžio antstolio prašymą, teismas visais atvejais turėtų organizuoti žodinį pareiškimo nagrinėjimą, sudaryti galimybę suinteresuotiems asmenims pateikti savo poziciją ginčo klausimu. Atitinkamai, nagrinėjant tokio pobūdžio ginčą, siekiant sudaryti teisės į teisingą teismą garantijas, tokios ginčo nagrinėjimas galėtų trukti ilgiau nei CPK 593 straipsnio 1 dalyje nustatytas bendrasis tokių pareiškimų nagrinėjimo terminas (teismas išnagrinėja ne vėliau kaip per septynias dienas nuo jų priėmimo dienos). Teismas į tokio pareiškimo nagrinėjimo posėdį turi kviešti išieškotoją, hipotekos ar įkeitimo kreditorių, skolininką, antstolį ir kitus vykdymo procese dalyvaujančius asmenis, jei tam kyla poreikis. Antstolis, išieškotojas turėtų pagrįsti, kad hipotekos ar įkeitimo kreditorius piktnaudžiauja CPK 747 straipsnio 3 dalyje nustatyta teise, o kreditorius atitinkamai turėtų teisę gintis pagrįsdamas, kad savo teise nepiktnaudžiauja. Teismas, nustatęs, kad hipotekos ar įkeitimo kreditorius minėta teise piktnaudžiauja, turėtų tenkinti prašymą bei nustatyti įkeisto turto vertę ir įkeitimu užtikrinto kreditoriaus reikalavimo dydį.

Taip pat kyla klausimų dėl tokia teismo nutartimi sukeliama teisinių pasekmių. Minėta, kad tokio pobūdžio ginče pareiškėjas turėtų reikalauti leisti nukreipti išieškojimą iš įkeisto turto, todėl svarstyтина, kaip toks teisių gynbos būdas turėtų būti suderinamas su CK daiktinės teisės normomis (CPK 745 straipsnio 1 dalis). Atsižvelgiant į CK nustatytos hipotekos pasibaigimo pagrindus, galima svarstyti, kad tokia teismo nutartis galėtų būti laikoma priverstiniu įkeisto daikto realizavimu hipotekos kreditoriaus prašymu, kuris išlaisvina jį nuo visų galiojančių hipotekų (CK 4.197 straipsnio 1 dalis). Tokios teismo sprendimo sukeltos pasekmės būtų reikšmingos dėl veiksmingo įkeisto daikto realizavimo vykdymo procese.

Apibendrinant teikiamą siūlymą dėl išieškojimo iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto išieškojimo trečiųjų asmenų naudai tvarkos, manytina, kad jis leistų labiau užtikrinti vykdymo proceso tikslus, išieškotojo interesus, nei šiuo metu susiklosčiusi praktika dėl reikalavimo išieškotojui pareikšti ieškinį. Tokia siūlytina ginčo sprendimo tvarka nors ir ne visiškai atitinka CPK 593 nustatytos pareiškimų nagrinėjimo tvarkos esmę, tačiau, nesant vykdymo procese panašių klausimų sprendimų būdų, tokia tvarka gali būti naudojama ir sprendžiant klausimą dėl CPK 747 straipsnio 3 dalyje nustatytos teisės įgyvendinimo. Teismas, nagrinėdamas tokį pareiškimą, turėtų atsižvelgti į hipotekos ir įkeitimo kreditoriaus interesus, CK daiktinės teisės nuostatas ir užtikrinti teisės į teisingą teismą garantijas (ginčyti reikalavimus, teikti įrodymus ir kt.). Atitinkamai tokios pareiškimo pateikimo teisė turėtų būti nustatyta ir CPK (tai galėtų būti papildoma nuostata CPK 593 straipsnio 2 dalyje ar 747 straipsnio 3 dalyje).

4. Hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus procesinis statusas priverstinio vykdymo procese

Vykdymo procese susiklostančių teisinių santykių subjektai paprastai laikomi teismo sprendimus vykdančiais subjektais (antstolis), teismas, vykdymo proceso šalys (išieškotojas, skolininkas) ir suinteresuoti asmenys bei pagalbinės funkcijas vykdymo procese atliekantys subjektai (kviestiniai, ekspertai ir kt.)²⁸. Remiantis CPK 633 straipsnio 1 dalimi, išieškotojas ir skolininkas laikomi vykdymo proceso šaliniais. Šio straipsnio antroje dalyje nustatyta, kad asmenys, kuriems vykdymo veiksmai sukelia arba gali sukelti teises pasekmes, laikomi suinteresuotais asmenimis vykdymo procese. Taigi įstatymas atskiria vykdymo proceso šalis (išieškotoją ir skolininką) ir suinteresuotus asmenis šiame procese. CPK nenustatyti kriterijai, kuriais remiantis asmuo gali būti laikomas suinteresuotu vykdymo procese. Tačiau manytina, kad asmens suinteresuotumo vertinimas priklauso nuo vykdymo proceso aplinkybių, konkrečių vykdymo procese atliekamų priverstinio vykdymo veiksmų. Suinteresuotais asmenimis vykdymo procese laikomi asmenys, kuriems vykdymo veiksmai sukelia arba gali sukelti teises pasekmes (pavyzdžiui, varžytynėse dalyvaujantys asmenys, įkaito davėjai ir pan., t. y. konkretaus vykdymo proceso veiksmo būtini dalyviai, kurių dalyvavimas atliekant vykdymo veiksmą gali būti nebūtinai, tačiau jie apie vykdymo veiksmo atlikimo laiką ir vietą privalo būti tinkamai informuoti)²⁹. Šie asmenys vykdymo procese dalyvauja tam, kad rūpintųsi savo teisėtų interesų apsauga, ir tuo vadovaudamiesi sprendžia, ar naudotis įstatymo jiems suteiktomis procesinėmis teisėmis³⁰. Teismų praktikoje nurodoma, kad „vykdymo procese suinteresuoti asmenys neturi teisės dalyvauti atliekant priverstinio vykdymo veiksmus, sudaryti taikos sutarties, reikšti prašymus ar nušalinimus, ginčyti turto priklausomybę ir jo įkainojimą, tačiau kitos teisės, kurias turi tiek išieškotojas, tiek skolininkas, tokios kaip teisė susipažinti su visa vykdomosios bylos medžiaga, gauti pažymas apie vykdymo eigą, apskūsti antstolio veiksmus, turi būti suteiktos ir suinteresuotam asmeniui vykdymo procese“³¹.

Atsižvelgus į nurodytą išieškojimo iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto trečiųjų asmenų naudai problematiką, kyla klausimas: koks procesinis teisinis statusas yra suteikiamas hipotekos ar įkeitimo kreditoriui, kurio sutikimo dėl išieškojimo iš įkeisto turto reikalauja antstolis? Ar tokiu atveju hipotekos ar įkeitimo kreditorius turėtų būti laikomi suinteresuotais asmenimis vykdymo procese?

²⁸ Egidija Stauskienė, „Teisinių santykių subjektai vykdymo procese“, *Jurisprudencija* 7, 109 (2008): 39–46.

²⁹ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-528/2008“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprennimupaieska/tekstas.aspx?id=63bdc618-4b7b-4486-a100-bfd75514496e>.

³⁰ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-604/2008“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 24 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprennimupaieska/tekstas.aspx?id=89763e70-88e2-4c1f-989e-b6800b6acf2e>.

³¹ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-66-313/2021“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. liepos 18 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprennimupaieska/tekstas.aspx?id=1022e3c2-0f8f-4081-9b46-8433a93146df>.

Manytina, kad tuo atveju, kai hipotekos ar įkeitimo kreditorius įtraukiamas į vykdymo procesą (pagal CPK 747 straipsnio 1 dalį), toks kreditorius turėtų būti laikomas suinteresuotu asmeniu vykdymo procese. Tokio procesinio statuso suteikimas jam būtų pakankamas įgyvendinti savo teises, nes iš esmės pagal CPK 747 straipsnyje nustatytą procedūrą, jis turėtų tik pateikti savo poziciją antstoliui dėl išieškojimo iš įkeisto turto. Suinteresuoto asmens statusas yra teisingas ir tuo atveju, jei teismas, nustatęs, kad hipotekos ar įkeitimo kreditorius piktnaudžiauja savo CPK 747 straipsnio 3 dalyje nustatyta teise, leidžia vykdyti išieškojimą iš įkeisto turto. Tokiu atveju šio kreditoriaus interesas yra tiesiog gauti pinigų sumą, kuri padengtų jo turimą reikalavimą.

5. Hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto realizavimo problema

Nustačius sąlygas realizuoti hipoteka ar įkeitimu įkeistą turtą, kyla šio turto realizavimo problema vykdymo procese. Įprastai hipoteka ar įkeitimu įkeistas turtas vykdymo procese bus realizuotas varžytynėse (CPK 694 straipsnio 1 dalis). Tačiau tokiu atveju tenka spręsti hipoteka ar įkeitimu apsinkinto daikto realizavimo problemą. Minėta hipotekai būdinga savybė – perleidžiant įkeistą daiktą kito asmens nuosavybėn, hipoteka seka paskui daiktą, jeigu CK nenustatyta kitaip (CK 4.170 straipsnio 6 dalis). Todėl kyla klausimas: kaip vykdymo procese varžytynėse turi būti realizuojamas hipoteka apsinkintas daiktas? Varžytynės kaip priverstinio turto realizavimo būdas pasižymi viešumu, prieinamumu visiems suinteresuotiems asmenims, taip sudarant sąlygas turtą realizuoti kuo didesne kaina. Tačiau hipotekos ypatumai lemia, kad realizuojant tokį hipoteka apsinkintą daiktą varžytynėse laimėjęs asmuo turėtų įsigyti tokį daiktą su hipoteka. Akivaizdu, kad turto, apsinkinto hipoteka realizavimas gali sumažinti tiek mokėtiną už tokį turtą kainą, tiek susidomėjimą tokiu turtu. Hipotekos pagrindai nurodyti CK 4.197 straipsnio 1–2 dalyse, tačiau nė vienas jų nereglamentuoja tokios situacijos, kai hipoteka įkeistas turtas parduodamas varžytynėse. Sistemiškai vertinant minėto straipsnio nuostatas, atrodo, kad šios problemos sprendimui artimiausi hipotekos pabaigos pagrindai galėtų būti priverstinis įkeisto daikto realizavimo hipotekos kreditoriaus prašymu taip išlaisvinant daiktą nuo visų galiojančių hipotekų (CK 4.197 straipsnio 1 dalis) Tokiu atveju dėl hipotekos daiktas gali būti realizuojamas ir priverstinio vykdymo tvarka: „Hipotekos objekto realizavimas – tai procedūra, kai iš įkeisto daikto vertės visiškai ar iš dalies patenkinama hipoteka užtikrinta turtinė prievolė ar prievolės. Hipotekos objektas gali būti realizuojamas CK, CPK ir hipotekos (įkeitimo) sandoryje numatytais būdais ir tvarka“³².

Manytina, kad tuo atveju, kai teismas pripažįsta, kad hipotekos ar įkeitimo kreditorius piktnaudžiauja savo CPK 747 straipsnio 3 dalyje nustatyta teise ir toks daiktas yra realizuojamas varžytynėse, tai turėtų jį išlaisvinti nuo hipotekos (CK 4.197 straipsnio 1 dalis). Šis hipotekos pasibaigimas yra itin reikšminga užtikrinant veiksmingą

³² Autorių kolektyvas, *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras Ketvirtoji knyga: daiktinė teisė hipoteka* (Lietuvos notarų rūmai, 2022), 116, https://www.notarurumai.lt/data/public/uploads/2020/11/daiktine-teise_hipoteka.pdf.

įkeisto turto pardavimą vykdymo procese. Jeigu būtų laikoma, kad hipoteka nepasibaigia net ir antstoliui tokį turtą realizavus CPK nustatyta tvarka, suprantama, kad tai lemtų mažesnę interesą tokį turtą įsigyti. Todėl tokiu atveju būtina spręsti, kaip hipoteka įkeistas turtas varžytynių laimėtoji būtų perduodamas be hipotekos apsunkinimo.

Pažymėtina, kad „kreditoriaus nesutikimo išieškoti iš hipoteka ar įkeitimu įkeisto turto nuginčijimas teisme leidžia nukreipti išieškojimą į įkeistą turtą be hipotekos kreditoriaus sutikimo, tačiau nedaro įtakos hipotekos kreditoriaus teisei patenkinti savo reikalavimus iš įkeisto turto vertės pirmiau už kitus kreditorius. Pagal CPK 754 straipsnio 1 dalį hipotekos kreditoriaus ir įkaito turėtojo reikalavimai iš įkeisto turto visais atvejais patenkinami be eilės“³³.

Išvados

Lingvistinis CPK 747 straipsnio 3 dalies aiškinimas leidžia teigti, kad ši teisės norma yra imperatyvi ir hipotekos kreditoriui (įkaito turėtoji) sutikimo nedavus išieškojimas iš įkeisto turto turėtų būti draudžiamas. Tačiau susiklosčiusi teismų praktika iš esmės paneigia šios teisės normos imperatyvų pobūdį. Hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus teise nesutikti su įkeitimu iš jam įkeisto turto trečiojo asmens naudai nėra absoliuti ir priklausoma nuo to, ar kreditorius šia teise naudojasi sąžiningai, ja nepiktinaudžiauja. Sprendžiant klausimą dėl hipotekos ar įkeitimo kreditoriaus (ne)piktinaudžiovimo savo teise nesutikti su išieškojimu iš įkeisto turto, turėtų būti vertinama, ar kreditorius delsia įgyvendinti savo daiktines teises, koks yra santykis tarp įkeisto turto vertės ir įkeitimu užtikrinto reikalavimo ir kitos reikšmingos aplinkybės.

Proceso įstatyme neregamentuojama, kaip turi elgtis vykdymo proceso dalyviai, kai hipotekos ar įkeitimo kreditorius išreiškia nesutikimą dėl išieškojimo iš įkeisto turto. Manytina, kad tokiu atveju antstolis turėtų priimti patvarkymą, kuriuo būtų kreipiama si teismą su pareiškimu prašant išduoti leidimą nukreipti išieškojimą į tokį turtą CPK 593 straipsnyje nustatyta tvarka. Tokiu atveju teismas turėtų išsiaiškinti aplinkybes dėl kreditoriaus nesutikimo ir užtikrinti visų suinteresuotų vykdymo procese dalyvaujančių asmenų teisės į teisingą teismą garantijas.

Kai hipotekos ar įkeitimo kreditorius antstolio patvarkymu įtraukimas į vykdymo procesą pagal CPK 747 straipsnio 1 dalį, toks kreditorius turėtų būti laikomas suinteresuotais asmeniu vykdymo procese.

Įstatyme neregamentuojamas hipotekos pasibaigimo klausimas, jei teismas nustato, kad kreditorius piktnaudžiauja CPK 747 straipsnio 3 dalyje nustatyta teise. Tuo atveju, kai teismas pripažįsta, kad hipotekos ar įkeitimo kreditorius piktnaudžiauja minėta teise, toks procesinis sprendimas turėtų būti laikomas ir hipotekos kreditoriaus prašymu priverstinai realizuoti įkeistą daiktą, kuris išlaisvina jį nuo visų galiojančių hipotekų (CK 4.197 straipsnio 1 dalis). Tokiu būdu būtų sudaromos sąlygos realizuoti turtą kuo didesne kaina varžytynėse.

³³ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-235-823/2019“, LITEKO, žiūrėta 2022 m. rugpjūčio 19 d., <https://litekoteismai.lt/viesaspren dimupaiska/tekstas.aspx?id=5f626a4e-d916-4cca-a065-cdb676a5272d>

PROBLEMS OF RECOVERY FOR THE BENEFIT OF THIRD PERSONS FROM MORTGAGED OR PLEDGED PROPERTY

Remigijus Jokubauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Vigintas Višinskis

Mykolas Romeris University, Lithuania

***Summary.** Enforcement proceedings shall be effective and all procedural guarantees of the right to a fair trial shall be ensured. This article examines the problems of recovery from property pledged by mortgage or pledged for the benefit of third parties. The Law on Civil Procedure of the Republic of Lithuania allows recovery from such property in enforcement proceedings only when the creditor does not contest this possibility. However, this creditor right is not absolute, and the creditor shall not abuse this this right. This article analyses how the protection of a claim secured by a mortgage or pledge must be reconciled with the goal of an effective enforcement process when there is a need to recover from property secured by a mortgage or pledge. The article assesses the procedural problems that arise for the bailiff in order to perform recovery from such property, the legal status of the mortgagee or pledge creditor, and the rights and obligations in the process of execution. The relevant case law shows that one of the fundamental problems in such collection procedures is the objection of the mortgage or pledge creditor to the recovery of the property pledged to them. It also examines how such consent should be expressed, what legal consequences arise when the creditor opposes such recovery, and in which cases recovery from mortgaged or pledged property is possible without the creditor's consent.*

***Keywords:** enforcement, mortgage, pledge, enforcement measures.*

Remigijus Jokubauskas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto lektorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras. Mokslinių tyrimų sritys: nemokumo teisės, vykdymo procesas, tarptautinė privatinė teisė.

Vigintas Višinskis, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto profesorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras. Mokslinių tyrimų sritys: nemokumo teisės, vykdymo procesas, tarptautinė privatinė teisė.

Remigijus Jokubauskas, Lecturer at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: insolvency law, enforcement procedure, private international law.

Vigintas Višinskis, Professor at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: insolvency law, enforcement procedure, private international law.

29 tomo (2022 m.)
AUTORIŲ RODYKLĖ

AUTHOR'S INDEX
for volume 29 (2022)

A

Ambrazevičiūtė Kristina, 232

B

Balsiukienė Audronė, 134

Balsytė Guoda, 265

D

Dementavičienė Simona, 80

Deviatnikovaitė Ieva, 47, 182

Doržinkevič Artur, 249

G

Girdenis Tomas, 105

J

Jokubauskas Remigijus, 283

K

Klimas Evaldas, 265

Krasauskas Rytis, 213

M

Mačiugin Dmitrij, 155

Mikalajūnas Evaldas, 121

S

Segal Aleksandr, 105

Stankevičius Česlovas Vytautas, 6

V

Verbickas Mindaugas, 64

Vigintas Višinskis, 283

Z

Zajančkauskienė Jolanta, 105

29 tomo (2022 m.)
REIKŠMINIAI ŽODŽIAI

A

Absoliutaus pirmumo taisyklė, 134
Administracinė teisė, 47
Administraciniai teisiniai santykiai, 47
Administracinis teismas, 182, 47
Arbitražo sprendimo vykdymo atidėjimas, 155
Arbitražo sprendimo vykdymo išdėstymas, 155

B

Bitkoinas, 249
Bloku grandinės (angl. Blockchain) technologija, 121

C

Civilinis procesas, 249

D

Darbo kodeksas, 232
Darbo taryba, 213
Darbuotojų kolektyvinis atstovavimas per darbo tarybas, 213

G

Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla, 182
Geriausių kreditorių interesų testas, 134
Gili smegenų stimuliacija, 64

H

Hipoteka, 283

I

Įkeitimas, 283

K

Kolektyvinės darbuotojų teisės, 213
Kripto turtas, 121
Kriptovaliuta, 121, 249

L

Lygios galimybės, 232

N

Nediskriminavimas, 232
Nepakeičiamas žetonas, 121
Nėščios, neseniai pagimdžiusios ir krūtimi maitinančios darbuotojos, 232
Neurotechnologijų rizikos žmogaus teisėms, 64
NFT, 121
Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas, 182

P

Pinigų plovimo įstatymas, 121
Prisiekusieji, 80
Privatinė teisė, 121
Priverstinio vykdymo priemonės, 283
Psichologinė žala, 105

R

Restruktūrizavimo plano paveikiami kreditoriai, 134
Restruktūrizavimo plano tvirtinimas, 134

S

Santykinio pirmumo taisyklė, 134
Skaidrumas, 232
Skaitmeninis turtas, 121
Skandinavijos valstybių visuomenės atstovų teismo procese modeliai, 80
Smegenų ir kompiuterio sąsajos technologijos, 64
Socialinė partnerystė, 213
Statybos kodeksas, 266
Statybos teisė, 266
Sveikatos teisė, 64

T

Tarptautinis arbitražas, 155
Teisėjas *ad hoc*, 182
Teisės aktų kodifikavimas, 266
Teisinio reglamentavimo spragos, 155
Teisinio reglamentavimo spragų pašalinimo būdai, 155
Turto vertė, 121
Tvirkinimo – seksualinio prievartavimo atribojimas, 105

V

Vaiko seksualinis prievartavimas, 105
Vaiko tvirkinimas, 105
Vaikų seksualinis išnaudojimas, 105
Valstybės tarnautojų kolektyvinis atstovavimas per darbo tarybas, 213
Vienodo darbo užmokesčio principas, 232
Vietos arbitražas, 155
Visuomeniniai teisėjai (teismų tarėjai), 80
Vykdymo procesas, 283

INFORMACIJA MOKSLO DARBŲ LEIDINIO „JURISPRUDENCIJA“ AUTORIAMŠ

Straipsnio struktūra

Mokslo darbų leidiniui „Jurisprudencija“ teikiami originalūs, anksčiau neskelbti moksliniai straipsniai lietuvių kalba (redaktorių kolegijos nutarimu straipsnis gali būti spausdinamas ir anglų kalba). Straipsnis turi būti parengtas pagal žemiau pateikiamą šabloną:

- straipsnio pavadinimas;
- autorius (-ių) vardas ir pavardė;
- mokslo ar kitos institucijos, kuriai autorius (-iai) atstovauja, pavadinimas, elektroninio pašto adresas;
- straipsnio pateikimo mokslo darbų leidinio „Jurisprudencija“ redaktorių kolegijos atsakingajam arba vykdomajam redaktoriui data;
- straipsnio santrauka (apimtis – nuo 1 000 iki 1 500 spaudos ženklų su tarpais) lietuvių kalba, kurioje glaustai perteikiamas straipsnio turinys, nurodomi straipsnyje tiriami probleminiai klausimai ir pagrindinės išvados;
- reikšminiai žodžiai (5–8 pagrindinės sąvokos) lietuvių kalba;
- įvadas, kuriame pagrindžiamas temos aktualumas, naujumas, apibrėžiamas mokslinio tyrimo tikslas, nurodomi tyrimo objektai ir metodai, įvertinamas analizuojamos problemos (-ų) iširtumas kitų mokslininkų darbuose;
- pagrindinis straipsnio tekstas, pageidautina, – suskirstytas į numeruojamus (pvz., 2., 2.1., 2.2.1. ir t. t.) skyrius ir poskyrius;
- straipsnis baigiamas atlikto mokslinio tyrimo rezultatus apibendrinančiomis išvadomis ir pateikiamomis rekomendacijomis;
- straipsnio priedai:
 1. santrauka anglų kalba (apimtis – nuo 1 000 iki 1 500 spaudos ženklų su tarpais) ir reikšminiai žodžiai (5–8 pagrindinės sąvokos) anglų kalba. Prieš santrauką nurodomas straipsnio pavadinimas anglų kalba didžiosiomis raidėmis, autoriaus vardas, pavardė, autoriaus atstovaujama mokslo ar kita institucija ir valstybė;
 2. Informacija apie autorių (autorius) lietuvių ir anglų kalbomis: vardai ir pavardės, moksliniai laipsniai ir pedagoginiai vardai, atstovaujama institucija (institucijos), pareigos, pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys.

Nuorodos straipsnio pagrindiniame tekste sudaromos naudojant viršutinio indekso (Footnotes) arabiškus skaičius, atitinkamo puslapio apačioje pateikiant cituojamos literatūros bibliografinius aprašus. Pabrėžtina, kad privalu cituoti naujausius (per pastaruosius penkerius metus paskelbtus) pripažintus mokslo šaltinius. Literatūros sąrašas straipsnio pabaigoje nėra pateikiamas. Bibliografinės nuorodos sudaromos pagal Chicago citavimo stilių.

STRAIPSNIO PATEIKIMAS

Redaktorių kolegijai pateikiama elektroninė straipsnio versija OJS sistemoje adresu <http://jurisprudencija.mruni.eu>. Autoriai taip pat gali teikti publikacijas elektroniniu paštu jurisprudencija@mruni.eu

Atkreiptinas dėmesys, kad pagal nurodytą šabloną parengtas straipsnis siekiant užtikrinti anonimišką recenzavimą į OJS įkeliamas be visų aukščiau išvardytų struktūrinių dalių. Asmeninė informacijos dalis turi būti pateikiama atskirame autoriams (-ių) identifikuoti skirtame dokumente.

Straipsnis rengiamas pagal šabloną Microsoft Word programa, Times New Roman 12 pt raidžių dydžio šriftu, eilutės 1,5 intervalu, iš visų kraštų 25 mm paraštės. Straipsnio apimtis 31 680–47 520 spaudos ženklų su tarpais; mokslinių recenzijų – iki 39 600 spaudos ženklų su tarpais. Atsakingo redaktoriaus sprendimu gali būti leidžiama spausdinti ir didesnės apimties mokslinius straipsnius ir recenzijas. Puslapiai numeruojami.

Paveikslai, schemas, diagramos, lentelės, nuotraukos pateikiamos straipsnio tekste. Nuotraukos turi būti tinkamos reprodukuoti kokybės. Paveikslų, schemų, diagramų, nuotraukų pavadinimai nurodomi jų apačioje, lentelių – viršuje, numeruojami eilės tvarka.

Atskirame lape (OJS sistemoje prisegamas kaip papildomas dokumentas) pagal šabloną pateikiami duomenys apie autorių (-ius): vardas ir pavardė, atstovaujama institucija, adresas, autoriaus einamos pareigos, telefonas, elektroninio pašto adresas, pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys. Taip pat nurodomas mobiliojo ryšio telefonas, kuriuo autorius (vienas iš autorių) tiesiogiai bendraus su redaktorių kolegija, kalbos redaktoriais, vertėjais.

Kiekvieną straipsnį recenzuoja ne mažiau kaip du redaktorių kolegijos konfidencialiai paskirti recenzentai – aktyvūs mokslininkai, iš kurių bent vienas turi būti ne redaktorių kolegijos narys. Po recenzavimo autoriai redakcinės komisijos nurodytu terminu pateikia atsižvelgiant į recenzentų ir redaktorių pastabas pataisytą galutinį straipsnio variantą su visomis aukščiau nurodomomis struktūrinėmis dalimis. Straipsnį priėmus spaudai autorius (-iai) pasirašo sutikimą jį publikuoti.

All information connected with submissions of articles as well as authors guidelines in English are provided in website <http://jurisprudencija.mruni.eu>

JURISPRUDENCIJA 29(2)
Mokslo darbai

Išleido: Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. pastas: roffice@mruni.eu

Redagavo: MB „Kopis“
Maketavo: Jovita Jankauskienė

2022

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

JURISPRUDENCE 29(2)
Research Papers

Publisher Mykolas Romeris University
Ateities 20, Vilnius
Website: www.mruni.eu
E-mail: roffi.ce@mruni.eu

Editor: MB KOPIS
Layout: Jovita Jankauskiene

2022

Printed by UAB „Šiaulių spaustuė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

